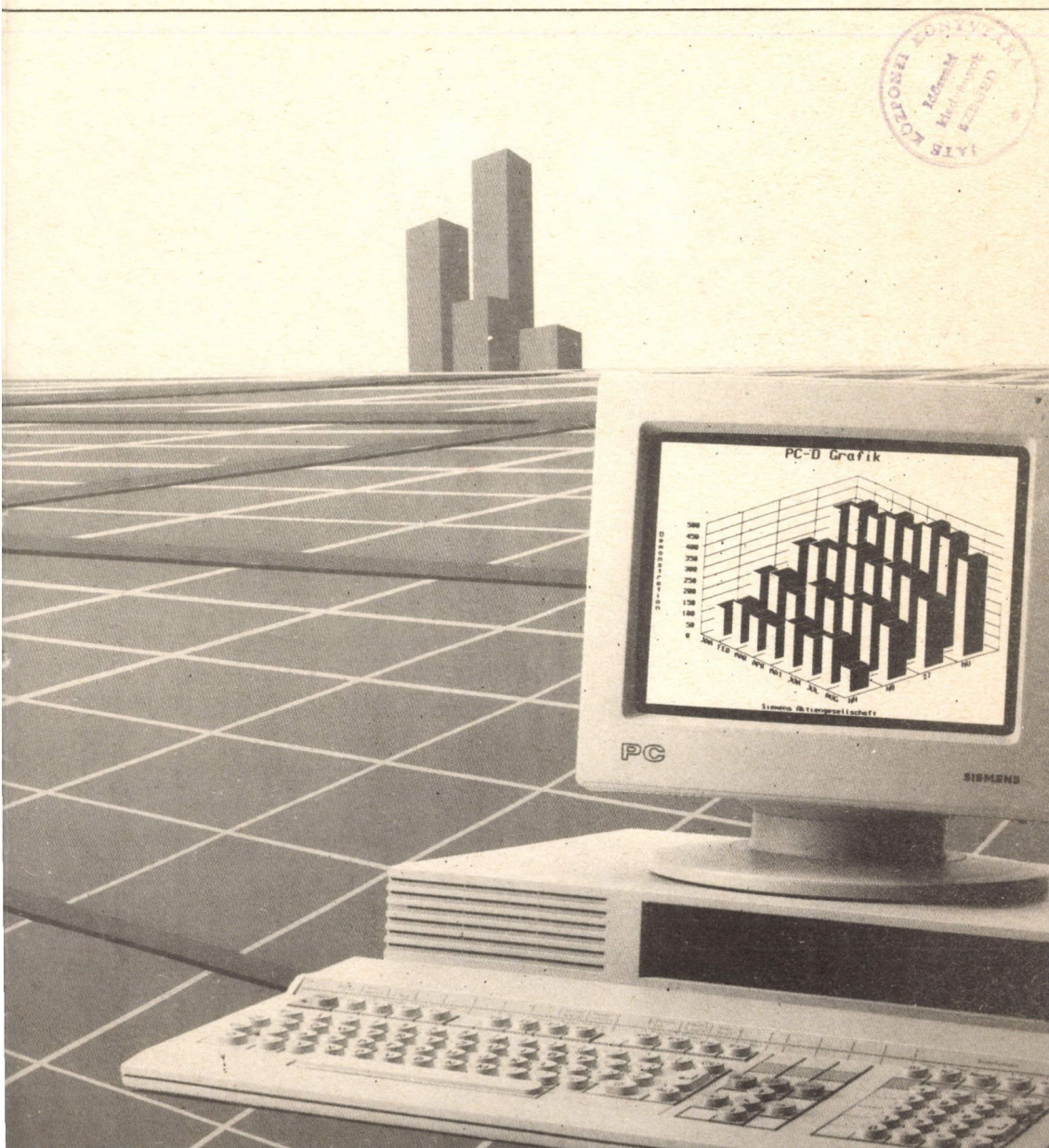

55 982

1991 APR 08 423

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA • 1990/4. SZÁM

Mitől vonzó egy számítógép?

A kérdést naponta meg kell válaszolnunk a kisebb-nagyobb számítógépekkel foglalkozó cégek menedzsereinek, reklámszakembereinek, tervezőknek, szoftver-fejlesztőknek, formatervezőknek és még egy sor szakembernek, akiknek a munkája nyomán kialakulnak azok a stratégiák, amelyek egy egy elektronikai vagy számítástechnikai terméket sikeressé tesznek.

Napjaink tömegével eladott, sikeres elektronikai készülékek között kitüntetett hely illeti meg a számítógépeket. Lassan már egy évtizede, hogy a számítógép kilépett a titokzatos légkondicionált géptermekekből, és helyet kért magának a munkahelyeken, íróasztalokon, az otthonok polcain, a tanulószobákban. A mikrogépek megjelenése óta megfigyelhető a tervezők azon törekvése, hogy sajátos, vonzó kiegészítőket társítsanak az önmagában unalmas látványt nyújtó dobozokhoz, billentyűzetekhez. Talán az első sikeres törekvés az Apple cég szokatlan (számítógépen különösen az) emblémája volt, a szívárványszínekből összeállított alma, amelybe mintha valaki éppen beleharapott volna. Ha semmi mást, de ezt a korán megtervezett almaemlékmát máig megőrizte a sikeres világ cég. Az ugyancsak elsők között készült TRS mikrogépmoделl a sci-fi fémesen csillogó, csupa gomb világát idézte meg. A Commodore 64 jólismert formája talán megbízható műanyag játékszer akart lenni, és ilyenként vált világsikerré. Érdekes, formabontó törekvést jelentett a Sinclair gépek megjelenése a 80-as évek elején. Nagyon egyszerű, szinte már eldobható műanyag dobozban jelentek meg az első ZX80-asok, egy akkor divatos mosolygó emblémával díszítve. Az egyszerű megoldások, az olcsó kivitel végigkísérte a Sinclair storyt.

Napjaink gépei az IBM kompatibilis gépek. A tervezők kezét egy már kialakult formavilág köti. Kötöttek a gépek főbb részének méretel, formája, elrendezése, a display, a billentyűzet, a háttértárak, de a gépek belső részének méretei, elrendezése is. Mégis, ha prospektusokat lapozunk, szakfolyóiratokat nézgetünk, feltűnik, hogy minden, valamit magára adó cég igyekszik megteremtteni egyéni formáit, sajátos hangulatot kapcsolni saját gépei megjelenéséhez.

Az IBM formavilágát a cég hagyományos kék-szürke színei, a diszkrét betűemléma, a visszafogott formák jellemzik. Az olasz formatervezés precizitását és megbízható robusztusságot sugallnak az Olivetti modelljei. A Siemens drapp színekkel, egyéni billentyűformákkal egész gépcsaládot dolgozott ki, amely szintén a megbízhatóság és elegancia kiegészítőit igyekszik keltetni. Csak hármat ragadtunk ki a legnagyobbak közül, de számos más cég másféle formavilágát, reklámtörekvését is fel lehetett volna hozni példaként. Ebben a lapszámunkban ízelítőt próbálunk adni azokból a reklámmegoldásokból, amelyek arra keresik a választ, hogy mitől lehet vonzó egy számítógép.

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA
XI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

TARTALOM

● GYÚJTÓPONTBAN

Pártos Gyula: Távközlésfejlesztés Magyarországon: vágyak — korlátok — kérdőjelek	3
Tamás Pál: Centrum-periféria viszonyok a tudományban	16

● KÖZELKÉP

Várnai Gábor: Megoldatlan közhelyek	26
Lehmann Hedvig—Szemerszki Marianna: Pár(t)ba fogva	28
Závecz Tibor: Összemosódó színek	34
Nagy Lajos Géza: Félelmeink	45

● MŰHELY

Zsigmond Anna: Édes, de veszélyes. A Sesame Street és a gyermekközpontú amerikai televízió	57
Kincses Kovács Éva: Miről árulkodik a gyermeknyelv?	77

● MÚLTUNK

Beke György: A nemzet hűségén. Magyar újságírás Brassóban 1945-ben	83
--	----

● TECHNIKA

Stefler Sándor: A jövő varázs szava: ISDN	96
Szabó Iván: Az információszerzés új útjai	105

● KITEKINTÉS

Kövesdi László: <i>Hogyan lehet takarékoskodni?</i>	113
Sajtószabadság és felelősség	116
A szerelem homokosabb oldala	121

● SZEMIOTIKAI SAROK

Tony Wilden: <i>Gyakorlati szemiotika: stratégia és taktika</i>	133
---	-----

● TALLÓZÓ

Könyvekről — Lapokból	147
------------------------------	-----

JELKÉP

SZERKESZTŐ- BIZOTTSÁG

Gálik Mihály, Lázár István, Márton Anna, Márton Miklós, Sándor György, Tamás Pál, Szecskő Tamás *főszerkesztő*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI

Bogdán Éva *főmunkatárs*, Domány András, Érdi Júlia, Hoppál Mihály, Tölgyesi János, Völgyi Zsuzsa, Wisinger István

SZERZŐINK KÖZÜL:

Beke György, író,
Kincses Kovács Éva, a
Miskolci Bölcsész

**Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 132-8765
Levélcím:
Budapest, 1373 — Pf.
587**

Egyesület munkatársa,
Kövesdi László, közgazdász, Magyar Televízió, *Lehmann Hedvig*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársa, *Nagy Lajos Géza*, a magyar Gallup Intézet kutatási igazgatója, *Pártos*

Gyula, a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium főosztályvezetője, *Steffler Sándor*, a Posta Kísérleti Intézet munkatársa, *Szabó Iván*, az MTI Sajtóadatbank igazgatója, *Szemerszki Marianna*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársa, *Tamás Pál*, szociológus, a Magyar Közvéleménykutató Intézet igazgatóhelyettese, *Várnai Gábor* és *Závecz Tibor*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársai, *Wilden, Tony*, a Simon Fraser egyetem kommunikáció-professzora (Brit-Kolumbia), *Zsigmond Anna*, az ELTE Tanárképző Főiskola adjunktusa.

Pártos Gyula

Távközlésfejlesztés Magyarországon: vágyak — korlátok — kérdőjelek

1988 óta a távközlési szektor eseményelt egy gyorsított fejlesztési programra való felkészülés szerteágazó feltételrendszerének a megteremtése határozta meg. A külső megfigyelők számára ez a folyamat meglehetősen zavarosnak tűnhetett. Ebből annyi kétségkívül igaz, hogy az átalakulásra nem volt kész forгатókönyv, másolandó modell. A szervezetek közötti konfliktusokkal is együtt járó folyamatból az elkövetett tévedéseken, hibákon keresztül kellett — és kell ma is — kiküzdeni azt a megoldást, amely majd egyszer mint a magyar távközlésfejlesztés modellje lesz ismert.

A háttér

A huszadik század végének modernizációra képes gazdasági és társadalmi számára a távközlési szolgáltatások elérhetősége — a kívánt igényben, mennyiségben és áron — nyilvánvaló szükségletté vált. Messze nem arról van szó, hogy a telefonálás alapvető emberi jognak tekintendő. A telekommunikációs rendszer milyensége alapvető versenyképességi tényezővé vált. A gazdasági fejlettség, a növekedés és a telekommunikáció közötti korábbi összefüggések, kölcsönhatások erőssége a szolgáltatásoknak a fejlett nemzetgazdaságokban való gyors térhódításával még tovább fokozódott: ennek credménye, hogy az információ az egyik legfontosabb termelési tényezővé vált.

Ezek az összefüggések még hosszan sorolhatók, de sajnos a közép-kelet-európai régió országaira csak *negatív* értelemben érvényesek. Itt ugyanis a megfelelő távközlési szolgáltatások hiánya komoly gátját jelenti annak, hogy ki lehet-

sen törni abból a gazdasági leépülésből, akut válságból, amit az elmúlt negyven év gazdasági és politikai berendezkedése idézett elő. A távközlésnek a nemzetközi gazdasági (de hozzátehetjük: a társadalmi, sőt politikai) folyamatokban való, világszerte végbement felértékelődése — rendkívül erős kontraszként — még kiáltóbban, szinte drámai élességgel világít rá szomorú távközlési örökségünkre.

Csak néhány számadat ennek az örökségnek a jellemzésére:

— Magyarország távközlési ellátottsága ma a legutolsók között van az európai országok sorában, s az európai átlagoktól való elmaradását is legalább tizenöt-húsz évre kell becsülnünk.

— A távközlési beruházások egészen a nyolcvanas évek közepéig a bruttó társadalmi terméknek csak 0,3 százalékát tették ki, ami kevesebb volt, mint a nemzetközi átlag fele.

— A távközlésfejlesztés elhanyagolásának alapvető oka egyrészt a kommunista berendezkedésű társadalmak

hierarchikus, centralizált információpolitikájában található, másrészt pedig a szűklátókörű, téves gazdaságfelfogásban. Eszerint csak az ún. anyagi termelőgazdaságot kell fejleszteni, amiből az információgazdaságot, így a távközlést is kirekesztették. A megfelelő távközlési szolgáltatások hiányából eredő nemzetgazdasági veszteségek, a szakértői becslések szerint, elérik az évi tízmilliárd forintot. A magyar gazdaságra vonatkozó korábbi vizsgálatok azt bizonyították, hogy bármely lehetséges gazdasági stratégia választása esetén az egyik kulcskérdésként szerepel a távközlés kiemelt gyorsaságú fejlesztése.

— Az elmúlt húsz év átlagában a mindössze évi három-négy százalékos fejlődési ütem következtében a telefonfővonalak száma még nem éri el az egymilliót, s száz lakosra számítva 9,5 körül lesz 1991 végére. A meglévő hálózat is rendkívül túlszűfolt, a szolgáltatások színvonala pedig nagyon alacsony: a telefonhívásoknak mindössze harmincöt-negyven százaléka sikeres. Több mint félmillióan adták be az igényüket telefonra, de az átlagos várakozási idő kb. tizenkét év.

— Budapest helyzete — noha itt van a legtöbb várakozó — az országos átlagot tekintve még úgy-ahogy jónak ítéltető, vidéken azonban alig két-három telefon jut száz lakosra.

A használt technológia rendkívül vegyes: noha ma már van néhány digitális telefonközpont is, a nagyvárosokban lévő telefonközpontok túlnyomó többsége még crossbar (elektromechanikus) rendszerű. Az igazán súlyos problémák vidéken találhatók: a magyar települések nagy részében még manuális központok működnek, tehát a munkaidő befejezése után gyakorlatilag nincs telefonszolgáltatás. (A telefonközpontok kétharmada ilyen!)

Ennek a helyzetnek a tarthatatlansága persze már évek óta nyilvánvaló: ennek megfelelően a Magyar Posta 1988 májusában magbízást kapott az akkori Terv-

gazdasági Bizottságtól, hogy készítse az ezredfordulóig szóló, a híradástechnikai ipar fejlesztésére is kiterjedő tízéves fejlesztési programot. 1988 óta a távközlési szektor eseményeit lényegében ennek a programnak, illetve e program végrehajtásának az előkészítése határozta meg.

Szigetstratégia

A Magyar Posta 1989 elejére-közepére kidolgozta a hosszú távú fejlesztési program műszaki és finanszírozási terveknek első változatát. Ez a tervezet abból indult ki, hogy az ország mai fejlettsége egy hárommillió hálózat kiépítését indokolja, így az ezredfordulóra ennek elérését célozta meg. Egyidejűleg kívánta megvalósítani a felzárkózási feladatot és a korszerű szogáltatások nyújtását oly módon, hogy a megépülő hálózat teljes igénykielégítést nyújtson. A fejlesztés stratégiája az ún. szigetstratégia volt, amely a területről-területre (góckörzetről-góckörzetre) történő haladást irányozta volna elő, az adott régióban teljes automatizálást és digitalizálást biztosítva minden előfizetőnek. Kicsit közérthetőbben fogalmazva, e fejlesztési stratégia szerint például egy adott góckörzet (régi közigazgatás szerinti járás) valamennyi településén minden előfizető szuperkorszerű digitális szolgáltatást kapna, teljesen függetlenül attól, hogy szüksége van-e a korszerű értéknövelt szolgáltatásokra, vagy sem.

Az így kidolgozott program 1988-as árakon mintegy 350-400 milliárd forintba került volna, mintegy másfél milliárd dolláros konvertibilis devizaigénnyel. A számítások szerint a Magyar Postának a kiépülő hálózatból származó jövedelmei a költségek mintegy ötven százalékát fedezték volna.

A programtervezet 1989. nyári vitája során azonban kiderült, hogy a magyar gazdaság ekkori, egyre nehezebbé váló feltételei közepette egy ilyen fejlesztési stratégia alapján elkészített program fi-

nanszírozási oldalról nagyon sebezhető. (A kidolgozott változat vagyonaerányos nyeresége mindössze 4-5 százalék körüli volt.) Ennek oka elsősorban a fejlesztési elképzelés filozófiájában, stratégiai irányában kereshető; a szigetstratégia alapján történő fejlesztés ugyanis nem képes a menet közben szükségessé váló nagy volumenű pénzügyi források előteremtésére. Elsősorban azért nem, mert egyfelől a minden előfizető számára teljes körű igénykielégítést nyújtó fejlesztés hatalmas költségeit eleinte egyáltalán nem fedezik a hálózathoz eredő jövedelmek, hiszen a bekapcsolt lakosok jelentős része nem kívánja igénybe venni a korszerű és persze drágább szolgáltatásokat. Így a hálózat megfelelő jövedelmezősége nem biztosítható, ugyanakkor a költséges fejlesztés révén nagyon gyorsan előfordulhat, hogy néhány digitális sziget kiépülése után — az alacsony jövedelmezőség miatt — elapadnak a vállalat fejlesztési forrásai.

A szigetstratégia tehát alapvetően ellátásorientált szemléletű, amely a hagyományos finanszírozási forrásokra épít: biztonságos megvalósítása alapvetően költségvetési finanszírozást igényelt volna, csak hogy erre a soron következő időszak várhatóan semmiféle lehetőséget nem biztosított. Sőt mint hamarosan kiderült, az első években még az ígért tíz százalékos állami (költségvetési) finanszírozásra sincsenek meg a megfelelő költségvetési források. Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy ilyen méretű fejlesztési programot sem a hagyományos fejlesztési, sem pedig az eddigi forrásképződési mechanizmusok nem tesznek lehetővé.

A programtervezés első fázisa azzal a tanulsággal zárult, hogy a távközlésnek — ha haladni akar — új fejlődési pályára kell állnia. Ez a feladat a *modellváltás* igényét vetette fel: a modellváltás mibenléte azonban csak fokozatosan kezdett kirajzolódni, és a távközlési szektor teljes — minden lényeges elemre kiterjedő — strukturális átalakulásává összegeződni.

A modellváltás

első megfontolása az volt, hogy az eddigi közszolgáltatói szerepkörű és jogosítványú távközlési szektor működése és — ami döntő — maga a fejlesztés menete *üzleti-vállalkozói alapra* kerüljön. Ez a közszolgáltatói jelleg a hatósági és szolgáltatási funkciók egybemosódásában, a költségvetéssel való nem-piaci jellegű pénzügyi kapcsolatok dominanciájában, az államigazgatási típusú irányításban, a klasszikus postai tevékenységek és a távközlés közti ún. keresztfinanszírozásban, a monolitikus piaci szerkezetben mutatható ki.

A közszolgáltatói státusú távközlésfejlődési modell átalakítása, mint a fejlesztési program alapvető intézményi követelménye, ezért eleve *két külön alprogramot* jelentett (a híradástechnikai ipar becsatlakoztatásával kapcsolatos teendőkötől itt most eltekintve):

a) a *műszaki-finanszírozási paraméterek* kidolgozása mellett

b) a megvalósításhoz szükséges *intézményrendszeri változtatásokra* is programot kellett kidolgozni.

Az üzleti alapú fejlesztési stratégia filozófiája a *leendő felhasználók igényeire és fizetőképes keresletére* koncentrált fejlesztési modell. Ez tehát nem műszaki vagy területi-közszolgáltatói irányban keresi a fejlesztés útját, hanem eleve a különféle felhasználói csoportok szerint rangsorolja a beruházásokat, vagyis magát a potenciális távközlési piacot állítja a fejlesztés középpontjába.

Az ezt kifejező műszaki változat az ún. *lefedőhálózati (overlay-)stratégia*. Ennek az a lényege, hogy a legfizetőképesebb felhasználói piac, az üzleti célú előfizetők számára való fejlesztéssel indít, nekik kínál valóban korszerű távközlési szolgáltatást, de oly módon, hogy a kiépülő rendszer ezáltal maximális profitot legyen képes kitermelni. Ebből a magas profitból valósulnak meg azután azok a fejlesztések, melyek már kisebb nyereséget hoznak. A beruházá-

sok, fejlesztések rangsorolásának mindenkori mércéje tehát a teljes rendszer által előteremtett profit.

Ez a koncepció ugyan még 1989 elején került felvázolásra, de elfogad(tat)ása — a szokványostól eltérő preferenciái, a hagyományos fejlesztési elvek változása, a műszaki prioritások közgazdasági megfontolásokkal való ütköztetése miatt is — hosszú ideig tartott. A változtatásban jelentős volt a külső finanszírozók állásfoglalása is: 1989 végén a Világbank szakértői a számításokat áttekintve úgy ítélték meg, hogy a fejlesztésekhez szükséges kölcsönökre csak egy olyan program tarthat számot, amelyben a beruházások nagyságrendileg nagyobb jövedelmezőséget biztosítanak. Egyértelművé vált, hogy ezt a feltételt csak az overlay-stratégia képes teljesíteni.

A műszaki-finanszírozási tervváltozatok kidolgozásával párhuzamosan a kormányzati irányelveket képviselők, vagyis a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium által indított kormányzati alprogram, első feladatként a gyorsabb fejlődést biztosító intézményi feltételek kialakítását tűzte ki célul. E lépések a közszolgáltatói logikájú fejlesztési modell átalakítását, s a távközlés új üzleti közegének intézményi feltételeit alapozták meg. Ennek érdekében 1989 folyamán három jelentős lépésre került sor:

— Az intézményi feltételekben végrehajtott változtatás első döntő láncszemét a távközlés *szolgáltatói és hatósági szerepkörének szétválasztása* és intézményi széttelepítése jelentette. 1989. január elsejével a távközlés hatósági feladatait az akkor újjászerveződő Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium vette át, míg a Magyar Posta ettől kezdve csak szolgáltatói feladatokat látott el. 1990 elejére létrejött a hatósági-engedélyezési feladatokat ellátó országos hatáskörű szervezet, a Postai, illetve a Távközlési Főfelügyelet mint elsőfokú hatóság.

— 1989 végére befejeződtek a postai és távközlési tevékenységek szétválasztására végzett előkészítő munkálatok, és ezt követően 1990. január elsejével a *Magyar Posta három különálló vállalatra* bomlott: Magyar Posta Vállalat, Magyar Távközlési Vállalat és Magyar Műsorszóró Vállalat. Az egyes tevékenységek között ezzel megszűnt a keresztfi-nanszírozás, melynek nagyságrendje évi egy-két milliárd forint volt a távközlés rovására. Ezzel a jövőben jelentős források szabadulnak fel a távközlésfejlesztés céljaira.

A Magyar Távközlési Vállalatnak biztosított státus az indulás pillanatában ugyan még államigazgatási vállalati keretet írt elő, de azzal a Minisztertanács által jóváhagyott célkitűzéssel, hogy mielőbb — az eredeti elképzelések szerint 1990. június 30-ig — alakuljon át részvénytársasággá. Ehhez azonban jogszabálmódosításra is szükség volt, hiszen az érvényben levő 1964-es postatörvény a távközlési berendezéseket forgalomképtelennek nyilvánította, és teljes körű állami tulajdoni monopóliumot írt elő.

— A harmadik lépést ezért az *1964-es postatörvény módosítása* jelentette: az 1989. évi 58. sz. törvényerejű rendeletben megfogalmazott módosítás szerint megszűnt a távközlés állami tulajdonának kizárólagossága, csak a többségi részesedés követelménye maradt érvényben. Ezzel elvileg lehetővé vált a privatizáció, vagyis a bel- és külföldi működőképének a privatizáción keresztül történő bevonása a fejlesztésekbe. Ugyanakkor még fennmaradt a Magyar Távközlési Vállalat monopóliuma, tehát piacszerkezeti változásokra nem került sor. A módosított törvény értelmében ma távközlési szolgáltatásra olyan vállalat jogosult, amely többségi állami tulajdonban van, és amelyben legalább minimális mértékben részt vesz a Magyar Posta távközlési tevékenység végzésére felruházott jogutódja is. Ezt a jogkört a három Posta-utód vállalat közül kizáró-

lag a Magyar Távközlési Vállalat kapta meg.

A távközlési rendszer megindult átalakulása, a szolgáltató és hatósági szerepek elkülönülése, valamint a szolgáltató üzleti orientációjának megjelenése egyre inkább szükségessé tette, hogy egyértelműen meghatározódjanak és elkülönüljenek egymástól a távközlési szektor szereplői és a rájuk háruló feladatok. A fejlesztési program kidolgozása során világosan újra kellett fogalmazni két feladatot:

— egyfelől azt, hogy az üzleti orientációt követő szolgáltató(k) milyen távközléspolitikai célokat valósítsanak meg,

— másfelől pedig, hogy a célok megvalósításához milyen közgazdasági, jogi és piacszerkezeti feltételek, keretek álljanak rendelkezésre.

A távközlési szerepek és az azok ellátására szolgáló feltételek meghatározása napirendre tűzte tehát a nemzeti távközléspolitikai irányelveinek kormányzati szintű kialakítását.

Távközléspolitikai célok

A feladatok meghatározása során kényszerűen el kell fogadni, hogy az erőforrások korlátozottsága miatt nem lehetséges minden irányban egyszerre gyors fejlesztést indítani. A kormányzat megítélése szerint ma a magyar távközléspolitikai meghatározása során az alábbi négy feladatnak kell elsőbbséget adni:

a) A mindinkább tarthatatlanná váló elmaradottság korszakos jelentőségű mérséklése az ezredfordulóig, egy megbízható, modern országos távközlési alaphálózat gyorsított ütemű kiépítése révén (alaphálózaton értve a közhasználatú helyi, helyközi és rurál összekötő, valamint nemzetközi fix hálózatot).

b) A gazdasági szféra differenciált informatikai szolgáltatások iránti igényeinek — nemzetközi versenytársakéhoz hasonló színvonalú és hasonló feltételek melletti — mielőbbi kielégítése a háló-

zatfejlesztési stratégia megfelelő kiválasztása és a piac átszervezése révén.

c) A magyar távközlés integrálása a világ távközlési rendszereibe, a hazai távközlési-informatikai rendszer új nemzetközi kapcsolódásainak kiépítése.

d) Bővülő belső piac és modernizálási lehetőség biztosítása a versenyképes magyar híradástechnikai ipar számára a hazai távközlés gyorsított fejlesztése során.

A fenti feladatok kétféle megközelítés egybeötvözését igénylik:

— egyrészt egy *felzárkózásra* orientált megközelítést, melynek révén létre kell hozni azt az alaphálózatot, melyre a társadalom joggal tart igényt, s amely a fejlett ipari országokban az elmúlt húsz-harminc év alatt már kiépült;

— másrészt pedig egy *deregulációs* megközelítést, amely utat nyit az üzleti szféra egyre jobban differenciálódó informatikai igényeinek kielégítéséhez ma már nélkülözhetetlen versenygazdasági mechanizmusok térhódításának.

A világ fejlett országaiban ezek a feladatok *időben egymást követve* valósultak meg. Az alaphálózat kiépülésének gyorsítása majdnem mindenütt évtizedekkel előbb történt, még monopóliumos piaci szerkezetekben, erőteljes költségvetési finanszírozással. Ez az alaphálózat képes volt kielégíteni a gazdasági szféra akkori igényeit is. Az információgazdaság kibontakozásával, az információnak az egyik legjelentősebb termelési tényezővé válásával sorra jönnek létre azonban a modern, ún. értéknövelt informatikai szolgáltatások, amelyek elterjesztésére kevéssé bizonyult alkalmasnak a monopóliumos struktúra. Ezeket az új szolgáltatásokat egyre inkább versenypiaci feltételek mellett nyújtják, s a dereguláció trendje egyértelműen az, hogy a már kiépült alaphálózatot nyújtott szolgáltatások mind nagyobb része sorolódik át a versenyszolgáltatások közé. Számos országban ma már maga az alaphálózat is több piaci szereplő között osztozik meg.

A magyar helyzet specifikusan kettős:

1. Egyrészt az alaphálózat kiépítését és a legmodernebb szolgáltatások nyújtását — az azt igénylő fizetőképes kereslettel rendelkezők számára — egyidőben kell biztosítani. A két feladatot tehát integráltan — együtt — kell végrehajtani.

2. Másrészt, mivel az alaphálózat kiépítését nem lehet költségvetési forrásokból fedezni, nálunk nemcsak az új üzleti szolgáltatásokat, hanem magát az alaphálózatot is üzleti alapon kell létrehozni.

Ez a kettős követelmény erősen valószínűsíti, hogy a magyar fejlesztési program megvalósítása során a dereguláció valamilyen változata már az alaphálózatra is ki fog terjedni, mert várhatóan egyetlen nagy monopolszolgáltató nem lesz képes — akár a források oldaláról, akár pedig a kapacitások oldaláról — a piac felől érkező keresleti nyomásnak eleget tenni.

Programcélok és stratégiák

A kormányzat által elfogadott korábbi fejlesztési célkitűzések — a *felzárkózási célok* — az alábbiak voltak:

— olyan nagyszabású hálózatfejlesztés, amely lehetővé teszi az előfizetők számának megháromszorozódását (hárommillió alaphálózat), és biztosítja az értéknövelt informatikai szolgáltatások hálózati átvitelét;

— a hálózat teljes automatizálása és digitalizálásának felgyorsítása;

— az új alaphálózat kiépítésének üteme szerint a szolgáltatások minőségének ugrásszerű és nagyságrendi javítása.

A költségvetési finanszírozás kizárása miatt ezek a felzárkózási célok csak annyiban érhetők el, amennyiben lehetőséget adnak rá a kiépülő hálózat bevételei, valamint a szolgáltatók által felvett hitelek és más külső erőforrások. Mint bemutattuk, a programkészítés első fázisának nagy tanulsága az volt, hogy ennek érdekében a hálózatépítés stratégiá-

ját, a beruházások rangsorolását elkerülhetetlenül azok jövedelmezőségének kell alárendelni, s fel kell vállalni az ebből fakadó feszültségeket, különben az egész felzárkózási program hamarosan lelassul, majd megáll. A jövedelmezőségi szempontok középpontba kerülése a kormányzat részéről olyan fejlesztési program meghirdetését igényelte, amelyben

— prioritást kap a nagy forgalmú, zömmel ún. üzleti előfizetők igényeinek kielégítése, mert csak az ő általuk lebonyolított nagyobb távközlési forgalom képes a további fejlesztéseket megalapozó források előteremtésére;

— a fejlesztés műszaki stratégiáját a jövedelmezőségi kritériumnak kell alárendelni.

Ennek megfelelően a kormányzat 1990 tavaszán döntést hozott arról, hogy a fejlesztés az ún. *overlay-stratégia alapján* valósuljon meg, első lépésben a nagy forgalmú előfizetők hálózatba történő bekapcsolására alapozva. Döntés született arról is, hogy a hálózatból eredő saját bevételek mellett jelentős mértékben kerüljön bevonásra külső — hitel-, illetve működőtöke-bevonásból származó — forrás is.

Az új szereposztás szerint tehát a fejlesztési program stratégiai céljait a kormányzatnak kell kimondania, vállalva az ebből eredő politikai feszültségeket is. A hálózatfejlesztési stratégiai célok meghatározása mellett azonban a kormányzat feladatát képezi az is, hogy e stratégiai célok megvalósításához megteremtse a megfelelő

— új közgazdasági feltételrendszert,
— a piacszerkezeti-szervezeti struktúrát és

— a szabályzati kereteket.

Ezenkívül az államnak mint a távközlési hálózat jelenlegi tulajdonosának kell döntenie a Távközlési Vállalat privatizációjának módozatáról, s a hálózatba bekerülő berendezések kiválasztása során érvényesítenie kell az iparstratégiai céljait.

Közgazdasági feltételrendszer

A célul tűzött fejlesztéshez új, piacgazdasági működést biztosító közgazdasági feltételrendszer szükséges, hiszen a szolgáltató(k) vállalatserű, üzleti orientációt követő működése ezen a közgazdasági feltételrendszeren keresztül bontakozik ki. Ennek megalkotása során biztosítani kell a fejlesztéshez szükséges forrásokat, valamint ütköztetni, illetve egyeztetni kell a fogyasztóvédelem szempontjait.

Az üzleti-vállalkozói alapra helyezett fejlesztés természetszerű következménye, hogy a fejlesztés költségeinek az elvárható hatékonyság mellett meg kell térülniük a használat során. Ennek megfelelően kell kialakítani a tarifákat, az adó- és osztalékpolitikát. Ezenkívül dönteni kell a közvetlen költségvetési finanszírozás nagyságrendjéről és területeiről.

Az overlay-stratégia alapján kialakított fejlesztés pénzügyi számításai azt mutatják, hogy a jelenlegi tarifák alacsonyak a gyorsított fejlesztés költségtérheinek fedezéséhez. Ehhez a program indulása során szükség van egy egyszeri, jelentősebb tarifaemelésre. Ezt követően a tarifáknak már csak a mindenkori inflációhoz kell igazodniuk, és a hálózat, valamint az ebből eredő távközlési forgalom növekedésével sor kerülhet reáltarifa-csökkentésre is.

A tarifaemelés mértékének korlátozása céljából, alternatív megoldásként felvetődhet a nyereségadó-kedvezmény nyújtása. Mivel a jelenlegi magyar gazdaság szabályozás a külföldi működőtőke meghatározott (30 százalékos) mértékén bizonyos ideig teljes körű nyereségadó-mentességet biztosít, célszerűnek látszik a privatizáció, illetve a külföldi működőtőke-bevonására vonatkozó kormányzati szándék esetén ezen keresztül érvényesíteni az adókedvezményt.

Az adókedvezmény mellett a költségvetési kapcsolatok másik vonatkozása

az állami vagyon utáni osztalék fizetése. Ezzel kapcsolatban a távközlésfejlesztés kormányzati preferálásának célszerű eszköze az állam részére fizetendő osztalék meghatározott ideig való visszaforgatása. Ez egyrészt az állam vállalkozói vagyona utáni jövedelem célszerű befektetéseként merülhet fel, másrészt a külföldi tőkebefektetőt is osztalékának újrabefektetésére készíti.

Az állami tarifa, adó- és osztalékpolitika — mint a közgazdasági feltételrendszer pillérei — mellett továbbra is szükség lehet meghatározott fejlesztési akciók közvetlen költségvetési finanszírozására. Az államnak azonban a közvetlen költségvetési támogatásokat az üzleti szempontból nem rentábilis hálózatfejlesztésekre — feltehetően egyes helyi hálózatokra — kell fordítania, hiszen semmi sem indokolja, hogy az önfinanszírozó, sőt erősen profitábilis beruházások az adófizetők — költségvetési támogatáson keresztül nyújtott — pénzéből valósuljanak meg. A közvetlen költségvetési támogatásoknak valamiféle Távközlési Alapon keresztül célszerű azokhoz az önkormányzatokhoz eljutni, amelyek területén a hálózatfejlesztés egyébként — legalábbis az előfizetők meghatározott csoportjai részére — nem volna rentábilis. Ennek mértékét pedig a költségvetés mindenkori helyzete, illetőleg a távközlésből befolyó adók nagysága határozhatja meg.

A Távközlési Vállalat privatizációja

A Magyar Távközlési Vállalat jelenlegi tőkeereje, forrásképzési lehetőségei egy ilyen méretű gyorsított fejlesztés megvalósításához mindenképp elégtelenek. A vállalat belső forrásai a fejlesztéseknek legfeljebb a felét képesek fedezni. Ez azt jelenti, hogy mindenképp jelentős volumenű külső források szükségesek. Mivel költségvetési források sem ma, sem a belátható jövőben nem állnak rendelkezésre, így csak két lehetséges külső forrás jöhet szóba: hitel vagy működőtő-

ke-bevonás. Ez utóbbi a tulajdonszerkezet megváltoztatását jelentő privatizálás egy speciális módja.

A következő hároméves periódus százmilliárd forint körüli összegre tehető fejlesztései számára a vállalat jelentős összegű — 250 millió dollárt kitevő — hitelt vett fel a Világbanktól, illetve az Európai Beruházási Banktól. Ezeknek a hiteleknek a feltételei igen kedvezőek, azonban a külső forrásoknak csak egy részét fedezik. Azt, hogy a további forrásbevonás milyen úton: további hitelekkel vagy privatizálás formájában történjék-e, az egyes változatok pénzügyi, hatékonysági és nemzetbiztonsági aspektusainak gondos mérlegelése alapján lehet eldönteni. A különböző számítások azt mutatják, hogy a forráshiányok fedezhetők lennének további nagy összegű hitelek felvételével is. Ez azt jelenti, hogy nem irreális olyan jövedelmezőség feltételezése, amelynek révén a hitelek végül is törleszthetők.

A hitelekből történő fejlesztésnek azonban a működőtőke-bevonáshoz képest több hátrányos vonása van:

— A hitelezés esetében a kamaton és a tranzakciós költségeken felül a tőkejuttatás (a felvett hitel) összegét is vissza kell fizetni. A számítások szerint ez a vállalat nagyfokú eladósodásához vezetne már a kilencvenes évek közepére. A működőtőke-bevonás esetén végleges tőkejuttatás történik a befektető kockázatára, ami után csak osztalékot kell fizetni. (Természetesen az osztalék nagysága középtávon elérheti, sőt meg is haladhatja a hiteltörlesztés nagyságát.)

— A hitelezés esetében, a mai adózási szabályok szerint, nincs nyereségadó-kedvezmény, míg a harminc százalékos működőtőke-bevonás száz százalékos VÁNYA-kedvezményt jelent. Ilyen adópreferencia mellett a külföldi működőtőke-bevonással szemben semmilyen hitelkonstrukció sem versenyképes.

— A hitelből történő fejlesztés igazi nagy kockázata, megítélésem szerint,

az, hogy itt csak finánc-tőke-átadás megy végbe anélkül, hogy a hitelező tulajdonosi szerepet venne át. Az üzleti megtérülést biztosító döntéseket a vállalatvezetésnek kell meghozni, tulajdonosi kényszer nélkül, hiszen az állam — a mai tulajdonos — nem képes kifejeíteni üzleti jellegű tulajdonosi kényszert. Mivel ilyen tulajdonosi kényszert a hitelező sem gyakorol, nagy a kockázata annak, hogy a vállalatvezetés a szükséges időtávon belül nem lesz képes teljesen új hatékonysági pályára állítani a vállalatot. Ebben az esetben viszont növekszik az eladósodás, s a hitel visszafizetésére garanciát vállaló állam állandóan engedni kényszerül a hatékonyságot helyettesítő jövedelemnövelési törekvéseknek, ami a tarifák indokolatlan emelését jelentené.

Összességében úgy ítélné meg, hogy a kizárólagosan hitelből történő finanszírozással szemben a privatizálás finanszírozási szempontból is kedvezőbb (legalábbis a mai törvényi feltételek mellett), mivel nem vezet a vállalat túlzott eladósodásához és automatikus adókedvezményt biztosít. Ugyanakkor a privatizálással a bevont források tulajdonosa szerepet kap a vállalat irányításában, tehát résztulajdonosként lehetőséget kap azon üzleti döntések meghozatalához, amelyek kikényszeríthetik a hatékonyságjavulást. Ehhez természetesen olyan tőketulajdonost kell bevonni a privatizálásba, akinek jelentős távközlési tapasztalata van, tehát kvalifikált távközlési üzemeltető vállalat.

A privatizálásnak természetesen számos veszélye és kockázata van. Ezért szempontjainak kialakítása és végrehajtása során ezeket figyelembe kell venni. Ilyen kockázatok az osztalékkivonáson keresztül a túlzott devizakiáramlás, valamint a távközlési hálózat feletti stratégiai ellenőrzés gyengülése. Ezért a tőkebevonás mértékét olyan nagyságrendben kell meghatározni, amely ezeket a szempontokat is figyelembe veszi. Ennek érdekében megfontolandó lehet, hogy a

távközlés esetében az adókedvezményt a harminc százalék helyett már a húsz százalékos tőkebevonásnál is biztosítsuk, hogy ezáltal kerülhessen sor a fokozatos privatizálásra. (A számítások szerint ugyanis már ez az arány is elegendő fejlesztési forrást biztosíthat.)

A privatizálás lehetséges fokozatai

A Magyar Távközlési Vállalat létrehozatalakor a kormány olyan határozatot hozott, hogy 1990. június végéig a vállalat alakuljon át egyszemélyes részvénytársasággá. Az akkori szándék az volt, hogy ez a privatizálás előtti átalakítási fázis biztosítson lehetőséget a vállalatnak a korszerű társasági forma kialakítására, működésének elsajátítására és ezzel a privatizálásra való felkészülésre. Erre a lépésre végül is nem került sor, s ma a kormányzat nem is tartja aktuálisnak és indokoltnak. Ez ugyanis elnyújtaná az amúgy sem rövid privatizációs időszakot, átmeneti időre létrehozva egy új irányítási és érderendszer, ahelyett, hogy eleve egyes tulajdonú részvénytársaság alakulna.

A Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium jelenlegi felfogása szerint a mai államigazgatási irányítású vállalatot azonnal többszemélyes részvénytársasággá célszerű alakítani, jelentős volumenű (30 százalék körüli) külföldi működőtőke bevonásával, amelyen belül meghatározó súllyal vesz részt külföldi távközlési hálózatot üzemeltető vállalat is. Mivel a hosszú távú tőkeérdekelttségű tulajdonosok bevonása a kívánatos (és nem a spekulatív jövedelemszerzésre számító tőkebefektetőké), ezért ma és a maximálisan kétéves időhorizontra tervezett privatizálás folyamán nem számolunk azzal, hogy a részvényeket tőzsdére visszük.

A privatizálás végrehajtása során a legfontosabb kérdés, hogy a privatizálásra egy lépésben — vagyis a vállalat egészének privatizálására — kerüljön-e sor, vagy pedig több lépésben. Vannak

szakmai vélemények, amelyek szerint kedvezőbb alkupozíciót kínálna, ha azonnal a vállalat egésze kerülne privatizálásra. Megítélésem szerint azonban ez két szempontból hátrányos: egyrészt jelentős privatizálási tapasztalat nélkül a nemzetgazdaság egyik legnagyobb állóeszközvagyont reprezentáló vállalat azonnali, teljes privatizálása mindenképp nagyfokú kockázatot jelent. Másrészt az egy lépésben való, a vállalat egészére kiterjedő privatizálás olyan előkészületeket igényel (például a vagyontértelek végrehajtása, privatizációs stratégia kialakítása), amelyek hosszabb időt, éveket feltételeznek. Ezen időszak alatt azonban a távközlési piac egyes területei meg fognak nyílni a verseny előtt a hatályba lépő új távközlési törvény eredményeként. Ezekben a területeken kis, rugalmas vegyesvállalatok jöhetnek létre. Mivel a Távközlési Vállalat számára az átalakulás lehetősége még nem adott, e tevékenység vonatkozásában nem tudja létrehozni azokat a szervezeti formákat, amelyek ebben a helyzetben felvehetnék a versenyt.

Ezért a privatizálást két fázisban célszerű végrehajtani. Első lépésben azokat a tevékenységeket célszerű privatizálni, amelyek az új távközlési törvényben megjelenő szabályozás szerint versenyterületekké válnak, második lépésben a távközlési alapszolgáltatásokat végző vállalati egységet célszerű privatizálni, a megfelelő előkészületek elvégzése után.

Versenyszolgáltatások

Az alább még kifejtendő törvénykezési irányelvek a következő területeket sorolják a leendő versenytevékenységek közé:

- értéknövelt szolgáltatások, informatikai szolgáltatások,
- a mobil (celluláris) telefónia,
- személyhívó szolgáltatás,
- csomagkapcsolt adatátviteli szolgáltatás,
- pénzbedobós vagy kártyás nyilvános telefonszolgáltatás.

A szabályozási elképzelések szerint a Távközlési Vállalat — a versenysemlegesség követelménye miatt — csak elkülönített, leválasztott szervezeti egységben végezhetné e versenyszolgáltatásokat. Ezeknek a szolgáltatásoknak az alapszolgáltatásoktól való szervezeti elválasztása öt-tíz százalékos vagyონrész leválasztását jelentené a jelenlegi mintegy hatvanmilliárd forintos könyv szerinti értékű vállalati vagyónból.

A Távközlési Vállalatnak létérdeke, hogy e területeket, amelyek valamilyen mértékben hamarosan megnyílnak a (külföldiek részvételével is járó) verseny előtt, üzemeltetői tőke bevonásával minél előbb privatizálja, s így versenyképessé tehesse. Ezért a zenfekvőnek látszik, hogy e területeken vegyes vállalatokat hozhasson létre, még az alapszolgáltatásokat végző kilencven százaléknyi vagyónrész privatizálása előtt. E vegyesvállalatok létesítésére, vagyis a versenytevékenységek privatizálására, eltérő szabályozást célszerű megvalósítani.

E privatizálásnak vállalati kezdeményezésűnek kell lennie, s csak azt érdemes kikötni, hogy a vállalat versenytárgyalás útján válassza ki a leendő partnert. A távközlési törvény hamarosan beterjesztendő javaslata a versenytevékenységek esetében nem tartja szükségesnek az állami tulajdonrész túlsúlyát, sőt a javaslat szerint a versenytevékenységek jelentős részénél a nemzeti tulajdoni többség sem lenne szükséges. Ezért — a távközlési törvény elfogadását követően — a Távközlési Vállalat által egyes tevékenységekre alapítandó vegyesvállalatok tulajdoni konstrukciója is várhatóan eltérhet az alapszolgáltatást végző egységétől. Mindaddig, amíg az új távközlési törvény nem lép életbe, természetesen a jelenlegi hatályos törvény tulajdonszerzési kikötései érvényesek. Ez azonban nemcsak a Távközlési Vállalatra, hanem minden más, a távközlés területére belépni kívánó vállalkozásra érvényben van.

A privatizálás irányelvei

Az alapszolgáltatásokat végző szervezeti egység privatizálását az államnak kell kezdeményeznie és vezérelnie, mint jelenlegi tulajdonosnak. Erre a következő irányelvek javasolhatók:

- a tulajdonszerzés nagyságára vonatkozólag a távközlési törvény javaslatában szerepelni fog az állami vagy a nemzeti majoritás;

- a privatizálást tőkeemelés révén célszerű végrehajtani;

- a privatizálás során a forrásbevonás és a hatékonyságnövelés érdekében nagyarányú, kb. harminc százaléknyi külföldi tulajdonosi részesedést lehet célnül kitűzni;

- a külföldi tulajdonosok között meghatározó súllyal kell szerepelnie üzemeltető vállalatoknak;

- a külföldi befektetőket nyílt nemzetközi versenytárgyaláson kell kiválasztani;

- a kiválasztott külföldi befektetőknek előreláthatóan vállalniuk kell a következő feltételeket:

- el kell fogadniuk a Távközlési Vállalat majdani koncessziójában foglalt feltételeket a tarifaszabályozásra és az ellátási kötelezettségekre vonatkozóan,

- a belépést követően az osztalékot három-öt évig vissza kell hagyniuk,

- szerződést kell kötniük a munkavállalók képviselőjével;

- a privatizálás során a berendezésgyártók és a Távközlési Vállalat potenciális szállítói nem szerezhetnek tulajdoni részesedést;

- a privatizálás során lehetőséget kell biztosítani az alkalmazottak tulajdoni részesedésére is;

- eldönthető, hogy a hazai befektetők a külföldiakkal azonos feltételekkel szerezhetnek-e tulajdonrészt;

- lehetőség legyen-e ún. opciós hitelekre, vagyis a hitelek egy részének tulajdonra (részvényre) való átváltására.

A Távközlési Vállalat privatizálását erre felkészült tanácsadó cégnek célszerű végezni. A privatizálásra vonatkozó kormányzati döntés meghozatalát, valamint a privatizáláshoz (is) szükséges egyéb feltételek — elsősorban az új közgazdasági feltételrendszer és a szabályozási rendszer — kialakítását követően pályázat keretében kell kiválasztani azt a tanácsadó céget, amelynek a feladata lenne a vállalati (könyvi és üzleti) vagyoneértékelés végrehajtása, a privatizációs stratégia vagyoneértékelésre is épülő kidolgozása, majd a privatizálás végrehajtása. Ez a tanácsadó cég természetesen mindvégig szorosan együtt kell, hogy működjön a tulajdonosi képviselőt ellátó kormányzati szervekkel (Állami Vagyonügynökség, szakminisztériumok).

A privatizálás időbeli ütemezéséről ma annyi mondható, hogy a privatizálásra vonatkozó kormányzati döntés után kerülhet sor az egyéb — a privatizáláshoz is szükséges — működési (jogi és közgazdasági) feltételek rögzítésére, a tanácsadó cég pályázatát keretében való kiválasztására. A versenytevékenységek privatizálásának (erre vonatkozó egyesvállalatok felállításának) a jelenlegi törvénykezési feltételek mellett ma sincsen akadály, ez párhuzamosan, folyamatosan megtörténhet. Az alapszolgáltatás esetében 1991 első felében várhatóan elvégezhető a vagyoneértékelés, amelynek alapján 1991 közepe táján javaslat és döntés születhet a privatizálási stratégiára. Az elfogadott döntések alapján maga a privatizálásra vonatkozó nemzetközi pályázat 1991 második felében adható ki, és az új tulajdonosok körének kiválasztása 1992 folyamán várható.

A távközlési szektor újraszabályozását, a szektor szereplőinek feladatfelosztását, jogait és kötelezettségeit kodifikált formában az új távközlési törvény hivatott szabályozni. Természetesen itt kerülnek majd rögzítésre az előző pontokban fejtegetett távközléspolitikai

célok, a közgazdasági feltételek, valamint a privatizálásra, illetve ezen belül a tulajdonszerzés feltételeire vonatkozó jogi megkötöttségek is. Az előzőeken túlmenően, de azokat is elsősorban érintő működési-környezeti kérdés a magyar *távközlési piac leendő szerkezete*, amely szintén törvényi (újra)szabályozást igényel.

A javasolt modell

A Magyar Távközlési Vállalatnak, a jelenlegi törvény szerint, mindennemű távközlési tevékenység ellátására kizárólagos monopoljoga van. Nyilvánvaló azonban, hogy egyrészt a fejlesztési célkitűzésekben meghatározott hatalmas feladatok, másrészt a növekvő számú távközlési szolgáltatás nyomán felmerülő igények kielégítése mind kevésbé lehetséges egy vállalat keretén belül. Mindez amellettszól, hogy a távközlési tevékenységet meg kell nyitni a verseny előtt. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a távközlésen belüli sajátos műszaki-technikai, tőke-, fejlesztési költség-, ellátási kötelezettségi stb. viszonyok miatt a világ minden országában a távközlés jelentős része továbbra is egy domináns szolgáltató monopoltevékenysége.

Ebből eredően az új távközlési törvény alapkérdése, hogy a mai és a jövőbeni magyar adottságok, sajátosságok mely körben teszik indokolttá a tevékenységek megnyitását a verseny előtt, és mely körben indokolják továbbra is a monopóliumot. Nyilvánvaló, hogy a távközlés szabályozásának kettős követelményt kell kielégítenie: azokon a területeken, amelyek továbbra is monopolkörben maradnak, a verseny hiányát pótló szabályozást kell felvállalnia a fejlesztési célok elérésére, illetve a fogyasztók védelme érdekében. Azokon a területeken pedig, amelyek versenyterületekké válnak, a versenysemlegesség szabályait kell alkalmaznia. Az új távközlési szabályozás alapelve tehát, hogy alapvető-

en nem szervezeteket, hanem *tevékenységeket szabályoz*, a tevékenység végzésének általános és speciális feltételeit rögzíti.

A távközlési piac megnyitásának nemzetközileg különböző empirikus modelljei ismertek. Ezek alapján az elmúlt év során a magyar helyzetre is számos elképzelés került kidolgozásra: elemzések készültek a regionális távközlési társaságok, a párhuzamos hálózatok révén történő fejlődés, a további teljes monopólium stb. esetére. Ezek ismertetésétől a jelen tanulmány — már csak helyhiány miatt is — eltekint, lehetséges azonban, hogy a törvény parlamenti vitája során vagy azt követően e javaslatok valamelyike újra aktuálissá válik.

A távközlési törvény jelenlegi javaslatában lényegében olyan piaci változat került kidolgozásra, amely szerint a távközlésfejlesztésben mindenképp domináns szerepű Magyar Távközlési Vállalat továbbra is monopoljogot kapna — koncesszió formájában — a nemzetközi és helyközi távközlési hálózat építésére, üzemeltetésére és ezen beszédszolgáltatás nyújtására. A helyi hálózatok esetében területi monopóliumok lennének, ezek a helyi hálózatok azonban már nem feltétlenül a Távközlési Vállalat monopolterületei, hanem itt pályázni lehetne a koncessziók elnyeréséért. Amennyiben a Távközlési Vállalat meghatározott időn belül nem képes — vagy nem kíván — az adott területen fejleszteni, vagy más vállalkozás kedvezőbb feltételekkel tudja végrehajtani a fejlesztést a leendő előfizetők számára, úgy ő nyeri el a terület koncesszióját.

A magyar szabályozás tervezete tehát az alaphálózatot is megnyitná a verseny előtt — igaz, hogy csak a koncessziók elnyeréséért folytatott verseny mértékéig. Ez az európai országok többségének jelenlegi szabályozásához képest liberálisabb szabályozást jelent. Mindezen alapszolgáltatások vonatkozásában a szabályozás fő eszköze a koncesszió. E koncesszióban a területre, illetve a tevé-

kenységre vonatkozó ellátási kötelezettségek mellett technikai és közgazdasági szabályozási feltételek (kötelezettségek) szerepelnek. Az utóbbi elsősorban a tarifaszabályozás alapelveit jelenti, mind az előfizetők, mind a szolgáltatók egymás közötti elszámolásában. Mivel e területen nincs piaci verseny, a szabályozás a távközlési hatóság feladata.

A távbeszélő alapszolgáltatásokon túlmenő távközlési tevékenységek valamilyen mértékben megnyílnak a piaci verseny előtt. Itt tehát egymással versenyző párhuzamos hálózatok, illetve szolgáltatások alakulhatnak ki. A verseny szükségképp korlátozott lesz bizonyos távközlési tevékenységek vonatkozásában, egyrészt technikai okok (például a frekvenciakincs korlátozottsága), másrészt a piac szűkössége miatt. Ilyen korlátozott versenyterületnek minősül várhatóan a

- mobiltelefonía, a celluláris telefonrendszerek,
- a személyhívó szolgáltatások,
- a csomagkapcsolt adatátviteli szolgáltatások,
- az utcai (pénzbedobós vagy kártyás) telefonszolgáltatás,
- a kábeltelevíziós és
- a kereskedelmi célú műsorszórás.

Ezeket a tevékenységeket — mivel a verseny korlátozott — szintén koncessziós engedély alapján lehetne végezni, de a koncessziós szabályozás itt már szűkebb körű. Nem kerülne részletes szabályozásra például a tarifák kérdése (legfeljebb a díjak maximumát állapítanák meg), hiszen már elsősorban a verseny szabályozná az árakat.

A távközlési alapszolgáltatásokon, valamint a fenti, ún. korlátozott versenyessé szolgáltatókon túlmenő távközlési tevékenységek — a különféle értéknovelt távközlési szolgáltatások (ilyenek a különböző informatikai szolgáltatások) — esetében teljes körű szabadverseny jutna érvényre. Már ma is ilyen szabadverseny területnek tekintendő a hálózatokhoz való csatlakoztatás a végberendezések területén, beleértve az alközponto-

kat is. Itt tehát a megfelelő hatósági engedély birtokában bármely vállalat nyújthat szolgáltatást, a piacra való belépésnek nincsenek korlátai.

Technikai megoldások

A törvény, a fentiekben kifejtett piaci szerkezetben, megkülönbözteti a hálózatot és az előfizetői szolgáltatásokat.

A *hálózati szolgáltatók* engedélyt (koncessziót) kell, hogy kapjanak a hálózat létesítésére és ezen a hálózaton meghatározott szolgáltatások nyújtására. A szabadversenyességet a hálózati szolgáltatók csak elkülönített szervezetekben — vagy elkülönített elszámolás keretében — végezhetik a versenysemlegesség biztosítása érdekében. Ilyen hálózati szolgáltatók a fentiek alapján a nemzetközi, helyközi hálózatot építő Távközlési Vállalat, a helyi hálózat építésére vállalkozó szolgáltatók, a mobiltelefon-hálózat, a személyhívó-hálózat tulajdonosai, a kábeltévé-hálózat, az utcai telefonhálózat és a csomagkapcsolt adathálózat tulajdonosai.

Az *előfizető szolgáltatók* nem rendelkeznek hálózattal, csak azokkal a hálózathoz csatlakozó speciális eszközökkel, amelyek a szolgáltatás nyújtásához szükségesek. Előfizető szolgáltatók a bővített vagy másodlagos szolgáltatást végzők, de a pénzbedobós készülékekre is ilyen engedély adható majd ki.

A távközlési szolgáltatásokon túlmenően szabályozni szükséges azokat a meglévő vagy leendő hálózatokat, illetve távközlési tevékenységeket is, amelyek valamely intézmény saját céljait szolgálják. Ezek a zárt hálózatok, amelyek esetében felmerülhet a hálózat bővítése, illetőleg azok fölös kapacitásain

szolgáltatás nyújtása költséges megrendelő számára is. A törvény irányelvei szerint a zárt hálózatok esetében a nyilvános hálózatokhoz való kapcsolódás vagy a külső felek számára (díjazás ellenében történő) szolgáltatás általában nem megengedett. Ez alól egyes távközlési tevékenységek esetében — legalábbis időlegesen — kivételt lehet tenni ott, ahol és ameddig nem áll rendelkezésre a megfelelő nyilvános hálózat.

A távközlési szabályozást végző szervezet is átalakuláson mehet keresztül. A jelenlegi szabályozási gyakorlat a mai államigazgatási struktúrához igazodik, amely hierarchikus felépítésű. Ebben a hierarchikus felépítésben a szabályozó hatóság (a Távközlési Főfelügyelet) a szakminisztériumnak van alárendelve. A minisztérium feladata tehát a politikaformáláson és a széles értelemben vett ágazati felügyeleten, a koncessziók, szabályzatok kiadási jogán túlmenően a hatóság vezetőjének kinevezési és leváltási, valamint utasítási jogköre is. Távlatilag azonban mindenképpen célszerűnek látszik — egész államigazgatási gyakorlatunk megváltozásával párhuzamosan — egy olyan rendszerre való áttérés, amelyben a távközlési hatóság hatásköre lenne a szélesen vett távközlésszabályozás, a javaslatétel szintjéig. Ez a hatóság független lenne a minisztériumtól, nem lehetne utasítható és felülbíráható, döntései ellen csak a Közigazgatási Bíróságnál lehetne jogorvoslatot kérni.

A távközlésszabályozás számos részletkérdése jelenleg áll kidolgozás alatt. Az ezekre vonatkozó javaslatok az új távközlési törvényben szerepelnek majd, amely várhatóan 1991 folyamán kerül a parlament elé.

Tamás Pál

Centrum - periféria viszonyok a tudományban

A világtudomány mindenkori központjainak áthelyeződései a perifériákon is érezhetők. Ez érvényes a kelet-közép-európai tudomány külső és belső kapcsolatrendszerére is.

Tanulmányom a centrum-periféria viszonyoknak a tudományban megragadható hatásmechanizmusaival foglalkozik. Megközelítem a tudományszociológiában egyrészt szokatlannak, másrészt jól ismertnek tűnik. A kuhni és posztkuhni tudományszociológia és társadalmi tudománytörténet felfogása szerint a tudástermelés alapmechanizmusai környezeti szempontból változatlan értékkel bírnak. Másfelől a különböző függőségi, fejlődés- és világrendszer-elméletek világosan bemutatják a gazdasági eredetű centrum-periféria viszonyokat, s ebbe beépülnek a jelek, a szimbólumok termelésével, forgalmazásával kapcsolatos pályák, így a tudomány és a kutatás intézményei is.

A problematika ebben az értelemben a fejlődő országok tudományát vizsgáló dolgozatokban jelentkezett. Ezeknek két fő iránya közismert. Az első mennyiségi-történeti ismérvek alapján értekezik arról, hogyan hat a „szegénység” az érintett régiók tudományára. A másik az eltérő kultúrkörök létezéséből indul ki, s a „tudománynak” mint a nyugati civilizáció termékének egy más kultúrkörrel való érintkezését írja le.

Dolgozatom azonban másról szól, s ennek során kettős cél vezérel. Először be kívánom mutatni, hogy nemcsak az elmaradott övezetekben, hanem a jó tudományos eredményeket felmutató régiókban is felismerhetőek a centrum-periféria viszonyok, és az azokból követke-

ző eltérő intézményesedési minták igen eltérő típusú kutatói közösségek kialakulásához vezetnek. Második kérdésem a nemzeti kutatási rendszerek rugalmasságával kapcsolatos. Azt próbálom felderíteni, hogy milyen módokon és milyen mértékben képes a nemzeti kutatási rendszer áthangolódni a centrumok cseréjére vagy vándorlására a nemzetközi tudományon belül, illetve milyen belső tartalékok táplálták ezt az átállást a közép-kelet-európai tudomány utolsó fél évszázadának erőtereiben. A centrum-periféria viszonyok egyfajta tipológiai kísérlete után pedig bemutatom, hogyan, milyen paraméterek mentén írható le az itt használt tudománymodell, vagyis a tudomány mint reputációs szabályzás alatt működő munkaszervezet.

Értelmezési keretek

A különféle megközelítési lehetőségek három alapvető tárgyalási módot rajzolnak ki.

Először a munkamegosztás dimenziójában vizsgálhatjuk a tudományos információtermelés, -elosztás, illetve -hasznosítás hálózatait. Ebben az esetben — ha a tudományt „tudásáramok” valamilyen kombinációjaként fogjuk fel — a tudomány központja a tudástermelés mindenkori frontvonalának legfontosabb szakaszait jelenti: azokat a szubdiszciplínákat, amelyekben az adott pillanatban a többi tudományterület továbbfejlődése

szempontjából a leglényegesebb tudás születik. Itt szó lehet „egyszerű” információtermelésről (például a kémia bizonyos ágaiban a biológiai jelenségek molekuláris szintű értelmezéséhez), de ez jelentheti — elsősorban a módszertani jellegű tudományágaknál (például kibernetika, rendszerelmélet) — eleve „exportra”, azaz más tudományterületek számára kidolgozott elemzési technikák kifejlesztését is. Továbbá értelmezhető a tudástermelési viselkedési modellek kisugárzó hatásaként is (lásd például a fizikai megismerés modelljének hosszú időn keresztül ható kisugárzását a társadalom- és élettudományokban).

A második alapvető centrum-periféria értelmezés a „hiteles hely” funkciója körül rajzolódik ki. Eszerint a tudomány intézményrendszerén belül történetileg kialakult központok feladata volt a tudás hitelesítése, a teljesítmények osztályozása és elismerése, sőt ezek bírtak a „tudós”- és „kutató”-céhekbe való bebocsátás előjogával is. Ezek a „hiteles helyek” kaphatják tekintélyüket a tudástermelésben jelenleg betöltött központi szerepükből következően, de őrizhetik a tudományos megismerés frontvonalaiban elfoglalt múltbeli állás lenyomatait is. Sőt pozícióik származhatnak a tudományos megismeréstől közvetlenül nem függő intézménytörténeti momentumokból is. Először e helyeken alakultak ki felsőoktatás-szervezési vagy akadémiai hagyományok. Az állami vagy egyéb mecénás korai jelentkezése pedig biztosította a tudományos minőségellenőrző posztokat. Ebben az értelmezési keretben a nemzetközi tudományos központokat — az aktuális kutatások súlypontjaitól függetlenül, vagy azokat kiegészítve — ezek a „hiteles helyek” fogják jelenteni.

Harmadsorban pedig az egész centrum-periféria viszonyt kezelhetjük a tudományon kívüli, mindenekelőtt a világrendszerben kialakult fejlettségi szinteknek a tudományba is behatoló, beszűrő hatásaként is. Bár önmagában ezt

a megközelítést tartjuk a szemléletünk-től legtávolibbnak, számos „kemény” tudományszervezési dimenzió mentén valóság tartalma vitathatatlan. A modern tudomány sok területen technológiákhoz kötött. A technológiák nemzetközi áramlását pedig döntő módon a világrendszeren belüli gazdasági és politikai hatalom elosztásának mechanizmusai befolyásolják. Más területeken maga a társadalmi termelés fejlettségi szintje, a szélesebb értelemben vett szellemi infrastruktúra működtetéséhez kapcsolódó intézményeinek minősége válik a világrendszer perifériáin a tudomány intézményrendszerének működését behatároló faktorrá. Jelen vázlatom értelmezési keretében mindhárom megközelítés kezelhető, sőt bizonyos mértékben egymásra is vetíthető. A tudomány „nem munkaerőpiaci reputációs szabályozottságú információtermelő szervezet” (Whitley 1984). Fő ismérvei három metszetben ragadhatók meg, és mind a három esetben a tudás, a szimbólumok és az intézményi minták nagy nemzetközi áramlása külön-külön értelmezhető centrum-periféria relációkban jut kifejezésre.

1. Az *intézményszerveződési minták* a főbb társadalmi modernizációs csatornák mentén terjednek. A kulturális intézmények kiépítésénél alkalmazott minták, legalábbis a tizenkilencedik századtól kezdve, viszonylag ritkán szakadtak el a periféria társadalmának, gazdaságának a központokkal kialakult politikai és kereskedelmi kapcsolathálóitól. A szervezeti modellek később persze elszakadhatnak a létrejöttük idején ható geopolitikai erőterétől; további változások esetén, az új központokból érkező hatások feldolgozásánál keretet, sőt korlátokat jelenthetnek az átrendező nemzetközi kapcsolatrendszerben.

2. A *külső kommunikációs minták* alapiránya — működési módjának „átmenetibb” voltából következően — érzékenyebb a külső (főként) politikai hatásokra. A kommunikáció a tudományban az erőforrásokat biztosítja, a

konzultánsok pedig az új ötletek, a szellemi divatok forgalmát. A külső kapcsolatháló gyakran diplomát vagy tudományos fokozatot ad, ide emigrálnak, ha az otthoni lét (egy időre) nehezen elviselhetővé válik.

3. Önálló centrum-periféria kapcsolatok léteznek a publikációs rendszerben, illetve a *tudományos eredmények forgalmazásának rendjében*. A modern tudománypolitikában általában összekapcsolódnak az eredmények kívánatos értékesítési-publikációs csatornáit és a kutatás folyamatának kommunikációs áramait. A kollegiális reputációs hálózat, a kutatás címzettje olyan mértékben ismeri el a kutatómunkát, amilyen mértékben saját szakmai munkájában fel tudja használni annak eredményeit. Tehát csak azt a kutatómunkát ismerik el (s ez a morális elégtétel túl az új információhoz való hozzáférés egyik alapfeltétele is), amelyik a piacon hasznos vagy legalábbis versenyképes (szellemi) terméknek minősül.

Még „fiatal” kutatási rendszernél vagy igen stabil külső környezeti feltételek között előfordulhat, hogy az adott periféria célországá mind a három relációban egybeesik. Számos más esetben azonban — kulturális, nemzetközi politikai vagy akár a szóba jöhető partnerek közötti térbeli elhelyezkedési faktorokból következően — a három dimenzió mentén az adott periféria más és más minőségű centrumhoz, vagy a centrumok vándorlása miatt az adott időpontban már „leértékelődött” volt centrumhoz csatlakozik. Ha a modern tudományt „nem-munkaerőpiaci reputációs szabályozottságú információtermelő szervezetként” kezeljük, mind a három centrum-periféria reláció együtt értelmezhető. Ebben az értelemben a kutatás koordinálása és irányítása egy olyan jutalmazási mechanizmuson keresztül történik, melyben az elismerés attól függ, hogy az eredmények mennyire használhatóak a kollégák munkájában.

Ez az értékrend szabványosított munkamenetet feltételez, valamint bizonyos

autonómiát a hierarchikus uralkodó csoportoktól, formális szimbólumrendszert az eredmények közlésére, továbbá feltételezi a tudástermelési és tudáshitelesítési ciklus „ellenőrzését”, és persze a magas presztízsű és társadalmilag elismert — s ezért kívánatos — jutalmakat is. Az eképpen felfogott tudomány működését a „vállalkozók” — vagyis a kutatók — és két hatalmi centrum: a kutatószervezeti formális hierarchia, valamint a reputáció-elismerő csoportok közötti erőviszonyok fogják szabályozni.

A vizsgált rendszer

A közép-kelet-európai övezet a tudományban két értelmezés szerint is perifériának minősül. A régió tudománya duális szerkezetű: kisebbik hányada (értékei, a kutatók életpályái és a termelt tudás értékesítése tekintetében) a világtudomány szerves része. A kutatási rendszer, illetve az ott megtermelt tudás egy másik, nagyobbik szelete azonban elsősorban helyi társadalmi, gazdasági szükségleteket kíván kielégíteni — működési struktúrájában elsősorban a környezeti nem-tudományos szféra érdekvizonyaihoz alkalmazkodva. Egyébként a mindenkori centrumok kutatási rendszereiben is léteznek a domináns értékrendből és munkamegosztásból kimaradó, helyi környezeti kötődésű szegmensek. Ezek aránya azonban általában lényegesen szerényebb, mint a periférián. A szegmensek közötti arányok nem állandóak, s nagyjából az ipari kutatás mindenkori minőségétől függően alakulnak.

A világtudomány részét alkotó „modern” szektor feladata, úgy tűnik, kettős. Egyfelől részt kell vennie a központokban születő paradigmák „kitergetésében”; adatszolgáltató, részhipotézis-érvényesítő szerepe van. Számos esetben saját terepein megismétli a centrumban már lefolytatott hipotézis-bizonyító eljárásokat, ezzel is növelve azok hitelességét. De hasonlóan fontos a tehetség-elő-

nevelő, -kiválogató funkció is. A meglehetősen korszerű iskolarendszer biztosítja a világtudomány központi övezeteiben is alkalmazható tehetségek felismerését. Sőt gyakran kinevelését is. A modern tudományos „export szektor” feladatává válik, hogy kiközvetítse e kutatócsoportot a centrumba.

Egy másik, hasonlóan leegyszerűsített, de nem kevésbé valós séma az „importált” intézményesedési mintákra hivatkozva sorolja a periféria övezeteibe a közép-kelet-európai tudományt. Eszerint a tizenkilencedik században, amikor a modern tudomány intézményei megjelentek Közép-Európánál ebből a részében, a tudományban maradtalanul a német megoldások domináltak. A Habsburg Monarchia — s ezen belül Magyarország — tudományos élete is tulajdonképpen a német tudomány leágazásának számított. A német tudományosság náci időkbeli összeomlását — amely a kapcsolathálók nagyfokú szétzilálásával a magyar tudomány közvetlen nemzetközi környezetében is alapvető átrendeződést jelentett — viszonylag épen vészelték át az intézményrendszerbeli minták és az azokhoz tapadó kutatói értékrend.

1945 után az új geopolitikai térben megjelennek a szovjet tudománysszervezés és tudománypolitika modelljei is. Valójában azonban a negyvenes évek második felében az új szervezetrendszer nem zúzza szét a „német mintát”, hanem rátelepszik, ráépül. S a hatvanas évektől kezdve ez a német-szovjet szervezetrendszerű közép-kelet-európai tudomány kapcsolódik be ismét — a hidegháború és sztálinizmus másfél évtizede után — a nemzetközi munkamegosztás új, most már az angolszász központok által meghatározott rendjébe. Először csak kommunikációs mintákat kíséreltek meg áttemelni ezekből a központokból. Ez tulajdonképpen magától értetődőnek tűnt, mert ha a periféria a központokban kívánta értékesíteni „mo-

dern” szektorának termését, akkor az ott „piacra dobott” tudás csomagolásának, szerkezetének illeszkednie kellett a központ divatjaihoz, közlési mintáihoz. Némely területen már a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján megjelentek az angolszász tudományból származó szervezeti megoldások is (például a tudományos közösség által ellenőrzött pályázati rendszerek). A régió tudományának nemzetközi versenyképességét így azután bizonyos fokig ez a vegyes eredetű intézmény határozta meg.

A bemutatott sémák — minden valóságtartalmukkal együtt — úgy véljük, a közép-kelet-európai periféria tudományának csak fontos elemeit, de nem a lényegét ragadják meg. Ehhez ugyanis hozzátartoznak még — s nemcsak a helyi felhasználású szegmenseknél, hanem a nemzetközi munkamegosztásba szervesen bekapcsolódott területeken, intézményekben is — olyan sajátos társadalmi mechanizmusok és funkciók, amelyeket a központ szervezeteiben nem láthatunk. Ennek a sajátos alakzatnak az arculata ugyancsak kettős. A nemzeti kutatási rendszer (annak elitintézményei is) egy sajátos ideológiájú, messianisztikus, aktív társadalomalkítási programot meghirdető értelmiségi réteg bázisává válik. Ugyanakkor csak részben függetlenül az előbbitől: (a tizenkilencedik század elejétől kezdve) a tudományos kutatás, oktatás szervezetrendszerének szerves szerepe van a nemzetépítésben, a nemzeti identitáskeresésben, minden „importált” szervezeti sémával együtt, illetve azok ellenére is. Tehát a mindenkori világ- vagy regionális központokból átültetett szervezeti megoldásoknak — az eredetiek mellett — itt olyan szerepeket is el kellett látniuk, amelyeket a rendszer alapelemei nem tartalmaztak.

A fenti megállapítások Közép-Kelet-Európa egészére vonatkoznak. A nemzeti változatok azonban a modell számos altípusát adják.

A magyar modell kialakulása

A magyarországi tudományosság közéleti szerepvállalásait hosszú távon meghatározta, hogy a modern tudományosság befogadó intézményei nem a középkori egyetemek modernizált változatai (a tizennegyedik-tizenötödik századi egyetemalapítási kísérletek nem eredményeztek stabil szervezeteket), hanem a reformáció—ellenreformáció ideológiai és kulturális összecsapásaiban születtek. Így már kiépülésük-nél jelen van az erős ideológiai elem. A kívánatosnak tartott értelmiségi viselkedési mód aktív közéleti pozíciók fenntartását igényli. Természetesen ez a preprofesszionális iomány- és egyetemmodell — már az ország geopolitikai helyzetéből következően is — német mintákhoz kötött: a protestáns főiskolák többek között északnémet, az akkori ország egyetlen katolikus universitása pedig osztrák, délnémet kapcsolathálóba illeszkedik. Ez azonban a modern nemzetfogalom színreléptéig (a tizennyolcadik-tizenkilencedik század fordulójáig) nem okozott zavart a társadalompolitikában.

A német kutatási rendszer módosításai igazán a tizenkilencedik század elejétől, a humboldti egyetemmodell meghirdetésével kezdődnek. A modern tudomány először beleágyazódik az eredetileg főleg más célokat (elitkiválasztás, hagyományos tudás továbbörökítése) szolgáló egyetemi rendbe, majd azt megtermékenyítve létrejön a professzionális tudományos kutatás első igazi, átfogó szervezetrendszere. Megkezdődik az amatőr kutató társadalmi szerepének bomlása, s a kiépülő kutatóegyetemi rend egy évszázadra Németországnak biztosítja — legalábbis a diszciplínák nagyobb részében — a világ tudomány központjának birtoklását.

A tizenkilencedik század első felében ezek a változások még elfogadhatatlan „porosz megoldások” a Habsburg Monarchiában. Ugyanakkor a születő nem-

zeti ideológiák Magyarországon (de Cseh- vagy Lengyelországban is) kulturális paramétereken keresztül kezdik meg a nemzetépitést, s helyettesítő, kulturális intézményrendszer kiépítésén keresztül kívánják ideiglenesen biztosítani a hiányzó politikai infrastruktúrát, az önálló államiság pótlását is. Ez egyfelől a tudománynak a nemzeti hierarchián belüli felértékelését, sőt egyfajta támogató intézményrendszer kiépítését jelenti. E megoldások azonban nem a korszerű (vagyis a humboldti német vagy a francia „grand école”-beli) rendszerek meghonosítását vagy legalább elemeiben való adaptálását célozták meg, hanem a tudományos kutatást támogató, de a kutatói folyamat szempontjából másodlagos központokban már jórészt a tizennyolcadik században létrejött intézményrendszer (tudományos akadémia, tudományos társaságok) megkésett létrehozását eredményezték. Így, minden lényegesenek tűnő változással együtt is, a magyarországi tudományos tudástermelés premodern fázisban marad, nem jut át a professzionalizáltság küszöbén. Az elért eredmények nemzetközi forgalmazásában a helyzetet tovább bonyolítja a latin nyelvű tudományos irodalom leépülése Közép-Kelet-Európában a tizennyolcadik-tizenkilencedik század fordulójától.

A tizenkilencedik század második felében kezdődő modernizációs hullámok (először a Habsburg udvarból származóak, majd a hetvenes évektől kezdődő nemzeti fogantatásúak) korszerűsíteni kezdik az egyetemi rendszert. Tulajdonképpen ekkor épülnek be a magyarországi tudományosságba a kor német egyetemének leghaladóbb szervezeti megoldásai és szakmai ethosza. Ekkor lépi át a magyar tudomány — mint kutatóközösség és mint szervezetegyüttes — a professzionalizáltság küszöbét. Ezt a tendenciát egyébként (beleértve a tudományos produkciók értékesítését a német tudomány által meghatározott nem-

zetközi fórumokon, vagy éppen a német kutatási rendszeren belül) a század utolsó évtizedeinek nagy egyetem- és tudományszervező egyéniségei is támogatják. Ezt az irányzatot lényegesen nem mérsékelik a kor fel-fellángoló német- vagy osztrákellenes értelmiségi hangulathullámai sem.

Összefoglalva: a magyar kutatás csak a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben épül be, professzionális tudományként, a kor modern tudományának élő, nemzetközi kapcsolathálójába. Ezt megelőzően a kutatóközösség kontúrjai még igen bizonytalanok, a kutatók munkaerőpiaci státusa tulajdonképpen még nem jelent problémát (a kutatók nem is alkotnak önálló profilú csoportot). Bár létezik itt is, ha nem is az angliaihoz hasonló arányban, a „gentleman” kutató típusa. A kutatás leginkább egyén-státusú értelmiségiek csoportjának kiegészítő tevékenysége. De ebben a minőségében fokozott közéleti érdeklődés, sőt egyes esetekben határozott nemzeti támogatás kíséri. Ezzel együtt 1800 és 1870 között romlik a magyarországi premodern kutatási rendszer nemzetközi beágyazódása. A német kapcsolat tulajdonképpen csak az 1860-as évektől kezdve válik a modern intézményrendszer kiépítésének hatóerejévé.

A német kapcsolatok

intenzitásának (és hatásfokának) fénykora a századforduló s az azt követő évtizedek. Ekkor Közép-Kelet-Európa tudománya nem egyszerűen periféria, hanem az akkori világtudomány központjaira közvetlenül kapcsolódó alrendszer, élvezve és kihasználva e kapcsolat minden előnyét (amelyek egy része, paradox módon, csak később, e helyzet felbomlása után válik igazán láthatóvá). A centrum-periféria kapcsolatok mindhárom vektora (intézményszerveződés, külső kommunikációs minták, publikációs csatornák) egy centrumba fut össze. A kialakult munkamegosztás, az ezen

belül elsősorban Budapesten (egy viszonylagos szociális elmaradottság közepette létrejött modern szigeten) kialakult millió olyan szellemi közeget szült, amelyben felsorakozik egy természettudós nemzedék. Ennek tagjai nemcsak egyéni teljesítményükkel, hanem együttes szellemi jelenségként is elértek, hogy Magyarország addigi legkomolyabb nemzetközi elismerést aratott kutatói rétegét alkossák. Maguk a produktók azonban nem a periférián, nem Közép-Kelet-Európa valamelyik szegletében jönnek létre, hanem már a Habsburg Monarchia bukását követően, az akkori centrumban.

A nemzetközi minták követése mindazideig nem volt külön meghirdetett program. Az addig oly megszokott világ széthullása hozta be a tudatosságot a periféria tudománypolitikájába. A monarchia romjain születő, a háborús békeszerződések által eredeti területének egyharmadára csökkentett Magyarország tudományos életének újraélesztése is a német mintához kötődik, de most már tudatosan, a modern kutatásnak kultúrdiplomáciai funkciót is szánva, beleépítve szélesebb politikai programokba. A weimari német értelmiség kezdődő bomlásával, majd Hitler elől való menekülésével azonban megszűnik vagy legalábbis nagymértékben összezsugorodik az a központ, amelyhez eddig a magyar kutatási rendszer csatlakozott. Távozik Németországból az a magyar-zsidó kutatói elitréteg is, melynek hazai kapcsolódásai nem elhanyagolható részét jelentették a magyar tudományosság külkapcsolatainak.

A magyar kutatási rendszer azonban alig tesz mást a helyzet felemás tudomásulvételén kívül. Arról is kevés adat áll rendelkezésre, mennyire ismerik fel a német tudományban végbement alapvető erőeltolódást. Mindenesetre az észlelést nem könnyítette meg sem nyelvi készségük, sem az országba bejövő szakirodalom összetétele. (De a kialakult helyzet hosszabb távú következményei-

nek értékelése magában Németországban, illetve a német értelmiségi emigrációban sem volt egyértelmű.) Kialakulnak bizonyos szintű kapcsolatok az amerikai tudományossággal, s — bár elenyésző számban, de — megjárják az óceán túlsó parját az első ösztöndíjasok és vendégkutatók is.

A háborús sokk után azonban nyilvánvalóbbá válik a változások tartós alapiránya, világos, hogy — legalábbis a következő évtizedekre — Németország a tudományban is (!) megszűnik meghatározó lenni ebben a térségben. A korabeli tudománypolitika nagy kérdését, a „Hova kapcsolódjunk? Milyen mintát kövessünk?” problémát azonban a kor az alapvető politikai sémák részeként kezelte. Ismét tárgyalások indulnak a Ford Alapítvánnyal. Egy kis létszámú, de a kutatási rendszer kulcspontjain fontos szerepekhez jutó, nyugatról visszatérő baloldali volt emigráns csoport — ha a hidegháború éveiben nem is napi frissességgel élő, de szocializációs mintáiban, viselkedési modelljeiben feltétlenül valamennyire ható — angol, francia eredetű felfogásokat hozott haza. A döntő hatást azonban nem ez, hanem 1948–49-től egyértelműen a szovjet tudományszervezési minta jelentette. Ennek legfőbb ismérveit (az egyetem és az alap kutatás elszakítása, külön ipari kutatási hálózat létrehozása, a tudományos és a gazdasági tervezés összekapcsolása, valamint a kutatói életpályák szabályozása, kiszakítása a kutatóközösség kezéből), már máshol tárgyaltuk. Itt e vonatkozásban beérném két momentum hangsúlyozásával.

A szovjet kényszerpálya

Először: a kor megosztott Európájában a szovjet tudománypolitika egyértelmű ambíciója volt egy szovjet központú nemzetközi tudományos kapcsolati rendszer kiépítése a szovjet szövetségi rendszer által érintett, befolyásolt országokban. Ezt egyrészt a szervezetfejlesztési megoldások exportjával akarta

elérni, másrészt kommunikációs központként működve. Ezek az ambíciók a szovjet külpolitikai célokból következtek, valamint a negyvenes évek végén a hidegháború feltételei között valószínűleg elkerülhetetlen autarchia programjából is. De nem lehet elhanyagolni a Sztálin utolsó éveiben felerősödött orosz nacionalista tendenciákat sem, amelyek az egész orosz tudományt — annak teljes történetével, eredményeivel és az ország megelőző elmaradottságából is következő viszonylagos megoldásaival együtt — követendő példaként kínálták az ország politikai erőterébe újonnan bekerült kutatási rendszereknek.

Ugyanakkor a szovjet tudománynak, pillanatnyilag uralkodó értékei és céljai szempontjából, igazán nem volt szüksége a nemzetközi együttműködésre, legalábbis az újonnan született perifériájával nem. Ezen országok kutatási rendszere tetemes (fizikai és emberi erőforrásbeli) károkat szenvedett a háborúban. Ezeket a veszteségeket tovább növelték azok az elmenekülő értelmiségi csoportok (s köztük kiváló tudósok is), amelyeket elriasztanak az akkor kibontakozó politikai és társadalmi változások hatásai. Ráadásul ez az újonnan szovjet érdekszférába került terület a döntéshozók szemében még nem eléggé biztosított régió. A kelet-európai értelmiségi csoportokat túl sok olyan hatás érte, amelyet a szovjet politikai rendszer, saját kutatóit illetően, megkísérelt ellenőrizni és kiszűrni. S miután, részben napi politikai megfontolásokból — de tulajdonképpen sokkal inkább az oroszországi politikai kultúra hagyományaiból következően — fontos, hogy az egész államot érdeklő kutatások személyzetét — a lehetőségekhez képest — megszürt és állandó kontroll alatt tartott szakértői csoportokból válasszák ki, így nem támaszkodtak az egyébként sem túl nagy létszámú és kevésbé ellenőrizhető kelet-európai tudóscsoportokra.

Mindezzel együtt beindultak — ha

igen alacsony intenzitással is — különböző kapcsolatok. Szovjet szakemberek tanácsadóként közvetlenül is részt vettek tudományszervezési mintáik beültetésében. Megindult a régióból származó diákok képzése a szovjet egyetemeken. Ez utóbbinak — a szakképzés mellett — inkább egy jövőbeli, politikailag megbízható szakértelmiség elit kialakítása szempontjából volt jelentősége. (Bár voltak olyan tudományszakok és műszaki területek, amelyeken önálló szakképzés egyedül a Szovjetunióban létezett ezekben az években Kelet-Európában.)

A modell beültetését Magyarországon is nagymértékben módosította két tényező. Először is: bár a tudományban végbemenő szervezetátalakításra ugyanabban az idősávban került sor, mint a többi társadalmi alrendszer hasonló jellegű átforgalmazására, a tudomány társadalmi tekintélye (az uralkodó politikai ideológia scientista volt!) és a kutatási rendszer munkafolyamatainak a külső hatásoktól való meglehetősen nagyfokú intézményi védettsége a hagyományos tudományos szervezetekben bizonyos fókig lefojtotta a legdrasztikusabb környezeti ráhatások egy részét. Ebből következően számos vonatkozásban — mindenekelőtt a képzési rendszerben és a kutatás mikrokörnyezetében (beleértve a kutatói életpályáról vallott felfogásokat is) — a szocialista (szovjet) modell kiépítését megelőző tudományszervezési felfogás (a német modell) viszonylag jól túlélte a legkényesebb szakaszokat, és bizonyos értelemben még ma is meghatározó a kutatási rendszer ezen szegmentumaiban.

Másodsor: miután a modell beültetését a legtöbb területen nem diktálta igazi funkcionális szükségszerűség, a kivitelezésnél a befogadó szervezet „rituális” jellegű demonstratív azonosságkifejezéssel ki tudta „váltani” a drasztikusabb akciókat. Vagyis a kivitelezés nagyon gyakran, lényegét tekintve, csak szimbolikus volt.

Megváltozott szereposztás

A hatvanas évekre azonban megváltozott a kelet-európai regionális centrum-periféria viszonyon belüli eddigi szereposztás. A hangsúlyeltolódás lényegében — a szovjet érdeklődés felélénküléséből következően — a kapcsolatok intenzívebbé válását jelentette. (Érdemes persze azt is jelezni, hogy bizonyos területeken már aktív érdeklődés mutatkozott a kelet-európai országok oldaláról is, de ezt az új szovjet hangsúlyok megjelenésig nemigen lehetett érvényesíteni.) Amint a Szovjetunió tudományos szükségletei tágabbak lettek az úgynevezett „nagy tudomány”-nál és a kapcsolódó katonai alkalmazásoknál, s megkövetelték az iparfejlesztési, agrár- és más fogyasztáshoz kötött korszerűbb technológiákban testet öltött tudást is, rögtön felértékelődött a kelet-európai tudományos együttműködés jelentősége a szovjet társadalompolitikában. Az ezeken a területeken fellépett akut tudásdeficitet (ez még az enyhülés előtti időszak) a szovjet tudománypolitika szocialista „behozattal” akarta enyhíteni, bár tudta, hogy ezek a lépések nem vezetnek lényegi megoldáshoz. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a tudományos és műszaki együttműködés szükségszerűsége — lanyha vagy csak látszólagos kelet-európai kapcsolatok esetén — külső partnerek felé nyomja az érdekelt országokat. Tehát, ha nem tud belső tudományos együttműködési kapcsolatrendszer felkínálni, akkor a tudományos tudás iránti nyomás (persze sohasem önmagában) dezintegráló erővé válhat a kelet-európai szövetségi rendszeren belül is.

Az intenzívebb kapcsolatok azonban nem jelentették újabb szovjet modellelemek átvételét. Néhány referenciarendszeren demonstrált együttműködésen túl (amikor valódi közös eredmények is születtek), itt is beérték egyfajta rituális együttműködéssel, a közös akciók papíron történő kimutatásával. Részben

nyelvi okokból, de a kutatóhelyek belső szerkezetének, problémakezelési módjainak, szociális világának egyfajta védelmére is, a magyar kutatási szervezeten belül létrejönnek azok a csoportok, amelyek — egyfajta interfész (kapcsoló) egységként — „hivatásos” kelet-európai együttműködők lesznek.

A kelet-európai kapcsolatok felélénkülését mintegy öt-hat évvel követve a magyar tudománypolitika ismét nyit Nyugat felé, s keresi az együttműködési lehetőségeket (ismét a hagyományos partner, Nyugat-Németország mellett) az Egyesült Államokkal. Átvételre kerül, módosított formában, számos szervezeti megoldás is.

Végül is így alakul ki egy olyan kutatási rendszer, amelynek képzési és kutatói ambíciókhoz kapcsolható részében a régi német, intézményi megoldásainál a szovjet, kommunikációs-publikációs mintáinál pedig (szocialista-magyar csomagolásban) az angolszász eredetű megoldások keverednek. Közben visszafelődtek azok az ambíciók, amelyek a „kelet-európai értelmiség” szerepének ellátásával álltak kapcsolatban.

Ami nem változott

A nyolcvanas években a sztálini típusú államszocializmus csődje csak kismértékben befolyásolta a magyar tudomány elhelyezkedését a világtudomány centrum-periféria viszonyaiban. Mindenekelőtt a természettudományokban ismét megindul — elsősorban a laboratóriumi szintű, munkaintenzív területeken és az alacsonyabb státusú oktatási pozíciók terén, vagyis az amerikai kutatási munkaerőpiac szabad hézagai felé — a hazai kapacitás (ideiglenes) kiáramlása. A kutatási rendszer néhány elitintézménye meglehetősen koncentráltan részesül képzési és továbbképzési ösztöndíjakban. Mindez azonban nem vezetett a kutatási rendszer nemzetközi pozícióinak lényeges javulásához.

A nyugati (mindenekelőtt amerikai)

kapcsolatok révén a magyar tudománypolitika célja többek között az volt, hogy meghonosítsa a régióban újszerű kutatási munkakultúrát. Úgy vélték, hogy az egész kutatási rendszer hatásfoknövelésének kulcsa nem az újabb intézményi reform lesz (bár erre is sor került), hanem a központ kutatási etoszának meghonosítása. Ezt, úgy tűnt, a személyek „beoltásával” lehet a leghatékonyabban terjeszteni. A kutatási együttműködés különböző változatai viszonylag nagy számú szakember számára teszik lehetővé, hogy az eredeti környezetben tegyék magukévá a központ kutatási rendszerének értékeit. Ezek a kutatók, hazatérve, kialakíthatják azokat a magokat, ahonnan ez a szerepfelfogás továbbterjedhet. Ily módon, főleg ha azt elősegítik szervezeti keretváltoztatások is, valóban beindulhat a kutatási hálózat egyes kulcsövezeteinek megújítása. A valóságban azonban ez a folyamat nem, vagy csak részlegesen ment végbe. A stimuláló közönségtől távol, eltérő társadalmi erőterben csak kivételes esetekben működik a központ munkakultúrája. Rövid távon ez a beültetési próbálkozás nem volt sikeres.

Általános tapasztalatok

1. A periférián a nemzetközi kapcsolatháló jobb vagy rosszabb működtetése nemcsak speciális erőforrása az adott kutatási rendszernek, hanem komparatív előnyök eredőjeként is szerepelhet. Ezek a komparatív előnyök általában nem tűnnek elégségesnek a félperiféria (itt Közép-Kelet-Európa) és a központ közötti határok elmosásához, de feltétlenül jelentkeznek a félperiférián belüli sorrendek megállapításánál.

2. A félperiférián születő nagy tehetőségek számára a tudományon belüli központ-periféria reláció hagyományosan a „menjek vagy maradjak” kérdésben fogalmazódik meg. Néhány újabb példa azonban azt a reményt ébreszti, hogy talán sikerül kialakítani a régióban egy

meglehetősen újnak számító alternatívát — hogyan lehet kiengedve megtartani. Talán sikerül a központ kutatóközösségének ethoszát (úgy látszik, ez a legnehezebben megtanulható) kreatív kutatók ideiglenes „kölcsonzésén” keresztül beépíteni a félperiféria kutatási rendszerének teljesítményébe. Ez a modell azonban még nehézkesen működik, s hatásának időszáma is valószínűleg hosszabb a feltételezettnél.

3. A központokból érkező nagy, intézményrendszerbeli innovációk — a kutatási rendszerek átalakításánál Közép-Kelet-Európában — ha nem követték is pontosan a geopolitikai tér változásait, legalább közelíteni igyekeztek azt. Úgy tűnik azonban, hogy a tudományos tudás termelésének világrendszere, s azon belül az intézményi modellek áramlása, a legújabb időkben függetlenedni látszik mindettől (vagy legalábbis a két rendszer közötti direkt megfelelés foka csökken). Egyébként az univerzálisnak hitt modellek érvényességi sávja összeszorulóban van a gazdasági és politikai rendszerekben is, s egyre erősebben érvényesülnek különböző régiók domináns hitői és pillanatnyi megoldási sémái. A tudományban ez koránt sincs így. A kutatás nemzetközisége, a tudomány értékei nem függenek olyan erősen az adott rendszertől, mint ahogyan azt eddig a gyakorlati tudománypolitika szintjén vélelmeztük. (A tudományfilozófia kijelentéseinek szintjén ez a dolog soha sem volt kétséges.)

4. A tudomány intézményesülési sémainak eddigi nagy változási hullámainál általában meglehetősen erősen érvényesültek a „tisztá” modell beültetésének programjai (gondoljunk csak a tizenkilencedik század végének német egyetemi modelljére, vagy a második világháború utáni „szocialista” tudománypolitikára). A legújabb időkben azonban — a vizsgált kutatási rendszerben — a „tisztá” modellek leépülőfélben vannak. Mindez nemcsak a helyi társadalmi erőter határozottabb érvényesülésében nyilvánul meg, hanem az intézményi megoldások legújabb importpróbálkozásainál is jelentkezik.

5. A kapcsolatháló a kutatók szintjén sokkal rugalmasabb, mint az intézmények szintjén. Ezért lényegesen nehezebben mennek az intézmények szintjén szervezett külföldi szakmai-szocializációs programok, mintsem azt tervezésüknél feltételezték. Ugyanakkor ily módon mégis sikerül ideig-óráig meglehetősen jó hatásokkal működtetni régi intézményi mintákat követő kutatószervezeteket egy új mintákhoz tartozó szélesebb környezetben. A kutatóállomány egy (esetleg kreatívabb) részének ideiglenes, a szervezeti határokat megkerülő csatlakoztatása a nemzetközi tudomány központjához így akkor is sikereket hozhat a nemzeti kutatási rendszer félperifériáján, ha egyébként, tudományon kívüli környezeti okok miatt, egy sor, az egész kutatási rendszer átépítésére vonatkozó tudománypolitikai akció befulladás.

Várnai Gábor

Megoldatlan közhelyek

Gondolatok a magyar szociológiai társaság gödöllői konferenciájáról

Miközben az „SZDSZ-es” taxisok éppen lezárták a HÉV vonalát a végállomástól két megállónyira, s lassan kezdett szerveződni az „MDF-es” ellentüntetés, egyik vezető szociológusunk Gödöllőn éppen azt fejegette, hogy az MDF és az SZDSZ szavazóbázisának kemény és attitűdinális változók szerinti összetétele nagyon hasonló, s ezért még nem lehet tudni, hogy ez a hasonlóság konfliktusforrás *lesz-e*, vagy a harmonikus együttműködés alapzata.

Úgy gondolom, ez a röviden felvillanott helyzetkép kellően jellemzi a magyar szociológia állapotát, amint éppen *in statu „descendi”* megmutatkozott Gödöllőn.

(Félig) hazajött Kemény, (félig) hazajött Szelényi, még Bíró Yvette is hazafog látogatni (félig), s a szociológiai „nagytanács” ott folytatta ülését, ahol 1972 után abbahagyta. 1972-74-ben azonban új *Kondratyev-ciklus* vette kezdetét, s azóta valamiféleképpen más politikai szellők fújdogálnak Nyugaton. Az addigi ciklus szociológiája a németekkel és a chicagói iskolával kezdődött, majd Bourdieu és Habermas nagyszabású munkásságával tetőzött. Aztán jött a nagy próféta, Marcuse, a maga NAGY NEM-jével, ami a korszak gondolkodói és „forradalmárai” számára egyenesen a fizikusok-kozmológusok NAGY BUMM-jával ért fel. A NAGY BUMM azonban — hogy, hogy nem — megint nem a megváltást hozta el, hanem az új ciklusra jellemző gyökeres politikai átalakulásokat, autonomizmussal és fun-

damentalizmussal, polgári engedetlenségi mozgalmakkal és terrorista akciókkal.

A nyugati társadalomtudomány kése-delem nélkül reagált erre, azaz arra, hogy vége lett a *kvázistacioner* társadalmi status quonak, s már a ciklusváltás idejére kidolgozta az új, *nem kvázistacioner* társadalmi status quo szociológiai elemzésének alapjait. Ez az alap — véleményem szerint — két tartópilléren nyugszik. Az egyik a lényegében Oscar Lewis által beindított milió-kutatás, alanyi szociológia, a másik a valójában Basil Bernstein által elkezdett tartalomelemzés, szociolingvisztika. Bár mindkét szerző alapmunkái olvashatók magyarul is, tudomásom szerint (Dávid János és Pléh Csaba kezdeményezésein kívül) komolyabb figyelmet nem vívtak ki maguknak a magyar szociológia berkeiben. (Arról pedig már szó se essék, hogy Erős Ferenc és Csepeli György úgy kénytelenek rasszizmust és nemzeti identitást kutatni, hogy a meglehetősen régi Bogardus-skála magyarországi viszonyokra való átdolgozására még mindig nem nyíltak lehetőségek.)

Nem túlságosan más a helyzet a gyakorlatilag politológiai funkciót betöltő közvéleménykutatással sem. Gombár Csaba ugyan valamikor lefektette az alapokat, most azonban a politológia helyett vagy politológiai tudománytörténettel foglalkozó dolgozatokat olvashatunk, vagy pedig tudományos köntösbe öltöztetett politikai magán-szövegeteket. A kvázistacioner modellre kidolgozott közvéleménykutatási techni-

kák csak azért nem mondtak csődöt, mert a transzformáció (kellően hosszú) ideje alatt volt módunk — ha nem is alanyi szociológiát és szociolingvisztikát művelni, de legalább — különböző technikákkal helyesbíteni a kapott adatokat, a becsléseket pedig megtámogatni attitűd- és orientációmérési kontrolleljárással. Meg tudjuk már különböztetni a köz-véleményt a tömeg-véleménytől, a hangzó véleményt az izolált véleménytől.

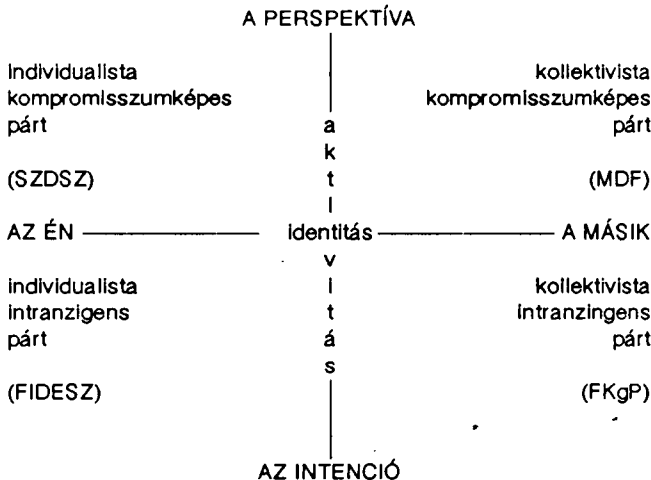
De csak elvileg. Gyakorlatilag egyszerűen nem rendelkezünk sem elméletileg, sem gyakorlatilag alkalmazható fogalmakkal, középszintű elméletekkel, sztenderdizált operacionalizációs eljárásokkal.

Nyugodt lélekkel csak annyit állapíthatunk meg, hogy létrejött egyfelől a társadalmi *participáció* mechanizmusa (éppen a taxissztrájk — és *nota bene* a gödöllői konferencia — idejére), másfelől pedig a társadalmi csoportok *inkorporációs* mechanizmusa, mármint a hatalomba való beépülésük mechanizmusa. Ez egyfelől azt jelenti, hogy lényegében egymástól függetlenül létezik már a bírói, a törvényhozói, a végrehajtói hatalom és a társadalmi akaratnyilvánítás kontrollfunkciót betöltő hatalmi ága, azaz a nyilvánosság. Másfelől pedig azt

jelenti, hogy már létezik egy négypólusú uralmi rendszer, amit az alanti ábrával szeretnék szemléltetni.

Az ábrából látható, hogy a négy sarokpont között az *identitás* és az *aktivitás* dimeenziói feszülnek ki. A négypárti struktúra tulajdonképpen négy alapvető politikai orientációt jelent, amelyek mögött az éntudat, a másikhöz, azaz a csoport(ok)hoz való viszony, a szándékolt tevékenység és a tevékenység által elérni kívánt célhoz vezető út húzódik meg. Hogy pontosabban fogalmazzunk: az ezekhez kapcsolódó alapvető politikai attitűdök, azaz a radikalizmus (Fidesz), a szociálliberalizmus (SZDSZ), a populizmus (MDF) és a konzervativizmus (FKgP) — a pártok elnevezése és hangadói természetesen még sokat változhatnak.

Mivel azonban ez csak az elemzés egy lehetséges kiindulópontját képezi, itt meg is kell állnom. Amit ugyanis mondani akarok, az csak annyi, hogy az identitás és az aktivitás alanyi szociológiai és szociolingvisztikai kutatása nélkül sem politológiát, sem pedig megbízható politikai közvéleménykutatást nem művelhetünk. Ez biztosan közhely, de talán végre elérkezett annak az ideje, hogy ezek a közhelyek ténylegesen megoldandó kérdésekké váljanak.

Lehmann Hedvig — Szemerszki Marianna

Pár(t)ba fogva

Az alábbiakban ismertetett felmérések arra próbálnak rávilágítani, hogy elsősorban milyen tényezők motiválták az embereket az egyéni jelöltek megválasztásánál 1990 tavaszán.

Az előzmények

Az 1990. márciusi választások nemcsak abban tértek el minden¹ réstől, hogy demokratikus úton, több párt részvételével zajlottak, hanem abban is, hogy a választópolgárok egyaránt szavazhattak egyéni jelöltekre és a listákon szereplő pártokra. Mivel a korábbi választások során az embereknek nem volt alkalmuk arra, hogy több párt közül válasszanak, s így pártszempontokat, pártérdekeket, -programokat vegyenek figyelembe, ezért ha döntésükben egyáltalán valamely szempont szerepet játszott, az minden bizonnyal az volt, hogy mennyire ismerték a jelöltet, elnyerték-e a tetszésüket a leendő képviselő személyes tulajdonságai, várhatták-e tőle, hogy szűkebb környezete számára kedvező döntéseket harcoljon ki. Az 1990. évi választásokon a 176 egyéni választókerület jelöltjei többségükben azonban nem csak saját személyüket, hanem az őket támogató pártokat is képviselték. Éppen ezért izgalmas megvizsgálni, hogy a választók hogyan nyilatkoztak: ebben az új helyzetben milyen szempontokat fog-nak mérlegelni? Inkább a jelölt személyes tulajdonságait részesítik előnyben, vagy az őt indító párt alapján döntenek? A későbbiekben pedig — a már megalakult parlament összetételének ismeretében — érdemes összevetni a jelöltekkel szembeni elvárásokat a tényekkel.

A kérdés megválaszolásához alapvetően empirikus adatokra támaszkodunk,

azoknak a vizsgálatoknak az eredményeit használjuk fel, amelyeket a Magyar Közvéleménykutató Intézetben készítettünk 1989 szeptembere óta. Az általunk felhasznált tizenkét felvétel túlnyomó többsége ezer fős mintán készült, egy-egy pedig kétezer, illetve ötezer fővel reprezentálja az ország felnőtt lakosságát. A felvételek zöme a parlamenti választás első fordulójára előtt készült, egy a két forduló közötti helyzetet, egy pedig a parlament megalakulása utáni időszakot vizsgálja.

A fenti vizsgálatokat megelőzően — a parlamenti választásoktól függetlenül — intézetünk munkatársai megkérdezték az embereket, hogy milyennek találják jelenlegi képviselőjüket, és melyek azok a tulajdonságok, amelyeket a legfontosabbnak tartanak egy jó képviselőnél.¹ Az akkori válaszok alapján a képviselőkkel szemben támasztott igényeket két nagy csoportba lehetett sorolni. Az elsőbe az érdekképviseléssel, érdekvédelemmel kapcsolatos követelmények kerültek. Itt a válaszadók elsősorban a helyi és az országos érdekek ütköztetését vagy lehetséges összehangolását hangsúlyozták. A második csoportba pedig olyan személyes tulajdonságok, képességek kerültek, amelyek főleg magatartásbeli és szakmai elvárásokat fogalmaztak meg.

Az említett vizsgálat még egypártrendszeri viszonyok között készült, amikor a pártosodás éppen csak elkezdődött, s még bizonytalan volt, hogy a kö-

zeljövőben sor kerülhet-e majd többpárti választásokra, így választáskor az emberek természetesen nem vehettek figyelembe párt szempontokat. A nemzeti kerekasztal tárgyalásai során azonban többé-kevésbé körvonalazódtak az új választási törvény legfontosabb szabályai, és lassan nyilvánvalóvá vált, hogy az embereknek, szavazatuk leadásakor, nem csak a jelöltek egyéni képességeit, tulajdonságait kell mérlegelniük, hanem pártállásukat is. Az első forduló megelőző vizsgálatok során a kérdezettek körülbelül 40 százaléka mondta azt, hogy képviselője megválasztásakor a személyes tulajdonságokat részesíti majd előnyben, s nagyjából azonos arányban voltak azok, akik a párt-hovatartozásnak adtak prioritást. A választók egy része azonban (12-24 százalék) mindkét jellemzőt egyaránt fontosnak tartotta.

Ki kít választana?

Az egyén döntését befolyásoló személyes tulajdonságok nagyon sokrétűek lehetnek, s közöttük nagy számban találhatóunk olyanokat, amelyek a kérdőíves felmérés eszközeivel nehezen operacionálizálhatóak, kategorizálhatóak (mint például az, hogy az adott jelölt mennyire szimpatikus, mennyire népszerű választói körében, a választópolgár ismeri-e őt személyesen, s ha igen, milyen viszonyban van vele). Más tulajdonságok viszont egyértelműen meghatározhatóak és minősíthetőek. Ezek közé tartoznak az olyan alapvető demográfiai és szakmai jellemzők, mint például a képviselő-jelölt neme, életkora, foglalkozása.

A politikával való foglalkozás, a hivatásos politikusság ma is jobbra a férfiak kiváltsága, nem véletlen, hogy a legtöbb párt országos vezetésében a férfiak túlsúlya érvényesül. Ez mutatkozik meg abban is, hogy amennyiben az emberek a nemek között különbséget tettek, akkor túlnyomó többségük (90 százalékuk) a férfiakat részesítette előny-

ben a képviselői posztra. Meglepő módon azonban kifejezetten magas volt azoknak az aránya (általában 45 százalék körüli), akik számára a nemek közötti különbségtétel nem bizonyult releváns kérdésnek. Azok között, akik a nemhez tartozást meghatározó jelentőségűnek érezték, sokkal többen voltak az alacsonyabb státusúak és az idősebbek. Azok viszont, akik számára ez a szempont lényegtelen, inkább a fiatalabb, budapesti, közép- vagy felsőfokú végzettségű férfiak közül kerültek ki.

Míg a nemhez tartozás sokak számára nem bizonyult lényeges kérdésnek, nem mondható el ugyanez a képviselőjelöltek életkoráról. A megkérdezettek mintegy háromnegyede középkorú képviselőt szeretett volna. Idős honatját alig néhányan (4 százalék), közülük is első sorban az idősebbek láttak volna szívesen a parlamentben, azoknak az aránya pedig megközelítőleg egyforma (10-12 százalék), akik számára a fiatalság jelentett vonzerőt, vagy pedig az életkor jelentéktelen tényező volt. Az emberek valószínűleg úgy gondolták, hogy az országgyűlés munkájában szakmailag felkészült és tapasztalt, életerős és döntésképes képviselőkre van szükség.

A közvélemény jobban megoszott a jelöltek foglalkozását illetően. Viszonylag sokan voltak azok, akik számára érdektelennek tűnt az effajta kategorizálás (30 százalék), míg a különbséget tevők kétharmada inkább a szellemi foglalkozásúakat részesítette előnyben. A felsőfokú végzettségűek, a fővárosban és a városokban élők, a magasabb beosztásban dolgozók inkább a szellemi foglalkozásúakat tartották megfelelőnek arra, hogy érdekeiket képviseljék, az alacsonyabb státusú, falvakban élő segéd-, betanított és szakmunkások pedig inkább a fizikai foglalkozásúakban bíztak.

Úgy tűnik, hogy az egyéni választóke-
rületekben hasonló eséllyel indultak azok a politikusok, akik országosan ismertek voltak, s azok, akik helyi szinten voltak népszerűek. A megkérdezettek

Milyen képviselőt szeretnének az emberek?
(százalékos megoszlás)

	valamennyi megkérdezett körében	azok körében, akik azt szeretnék, ha képviselőjük országos környékbeli problémákat képviselne	
		országos	környékbeli
országosan ismert	44	53	17
környéken ismert	40	31	67
mindegy	16	16	17

(1989. október 12. és 18. között készült felvétel)

mintegy ötöde vélte úgy, hogy ez a szempont nem befolyásolja majd döntését, a többiek véleménye pedig fele-fele arányban oszlott meg: a magasabb státusúak inkább a helybélieket, a kevésbé képzettek pedig a nagy nevű politikusokat preferálták. A válaszmegoszlások előbb említett nagy fokú kiegyenlítettsége is oka lehetett annak, hogy az ismert politikai vezetők számára az országos népszerűség gyakran kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a helyi jelöltekkel megmérkőzve egyéni körzetből jussanak be a parlamentbe.

Mint azt már említettük, az emberek — a jó képviselő alapvető jellemzői között — nem csak a személyes tulajdonságokat, hanem az érdekképviselettel kapcsolatos feladatok elvégzését is fontosnak tartották. A helyi és az országos érdekek azonban sok esetben nem esnek egybe, s ilyenkor az egyéni körzetben választott képviselő döntéskényszerbe kerül: választói akarátát vagy az ország érdekét képviselje-e. A választásokat megelőzően az emberek kétharmada úgy vélte, olyan képviselőt fog választani, aki az ország érdekeit helyezi előtérbe. A többiek fele-fele arányban gondolták azt, hogy arra a jelöltre voksolnak majd, aki a helyi érdekeket tartja szem előtt, vagy arra, aki mindkettőt egyaránt fontosnak ítéli. Az országos érdekeknek prioritást adók ilyen nagy száma minden bizonnyal több okra vezethető vissza. Egyrészt elképzelhető, hogy az emberek

olyan súlyosnak ítélték az ország helyzetét, hogy úgy vélték: érdemesebb pillanatnyilag háttérbe szorítani a helyi, szűkebb környezetüket érintő érdekeket, s a figyelmet az ország problémáira koncentrálni — annál is inkább, mivel a helyi igények főnről való kielégítésére különben sem áll rendelkezésre elegendő erőforrás. Másrészt sokan vélhették úgy, hogy a parlamentben olyan képviselőknak kell ülniük, akik országos jelentőségű kérdésekben képesek dönteni, míg a helyi ügyek intézésére az önkormányzatok alkalmasabbak.

Szoros összefüggés mutatkozik aközött, hogy az emberek milyen ismertségű képviselőt szeretnének és hogy milyen szintű problémák megoldását várják tőle. A fenti táblázat e két kérdés viszonyát mutatja.

A politizálás szerepe

Az emberek egy részét jelöltjük megválasztásakor az is befolyásolhatja, hogy milyen politikai múlttal rendelkezők közül választhat. Egy 1990. márciusi felvétel során három kérdést tettünk fel arra vonatkozóan, mennyire befolyásolja a kérdezett döntését az, hogy milyen régóta politizál a jelölt, tagja volt-e az MSZMP-nek, s képviselő-e jelenleg is. Mindhárom kérdésnél találtunk egy olyan csoportot, amelynek számára ezek a kérdések nem bizonyultak relevánsnak. Közöttük főleg idősebbek, nők, fal-

vakban élő segéd- és betanított munkások szerepeltek. Míg a megkérdezettek kicsit jobban szerették volna, ha képviselőjelöltjük már régóta politikailag aktív, s a többség azt sem bánta volna, ha az illető korábban is képviselői tisztéget töltött be, addig meglehetősen kevesen voltak azok, akik szívesen küldtek volna a parlamentbe volt MSZMP-tagokat. Úgy tűnik, hogy a válaszadók nem minden aktívan politizáló embert azonosítottak az MSZMP egykori tagjaival.

Az „ideális” képviselő politikai múltja
(százalékos megoszlás)

	Igen	nem	mindegy
régóta politizál-e képviselő volt-e tagja volt-e az MSZMP-nek	39	30	31
	15	38	47
	5	62	33

A választások előtt kialakult helyzetben azonban megnőtt annak a jelentősége, hogy az aktív politizálást vállaló jelölt pártszínekben indul-e, s ha igen, melyikében. Mint már korábban említettük, az emberek döntésében — elmondásuk szerint — a párthovatartozás és a személyes tulajdonság nagyjából azonos súllyal esett latba. Míg az egyéni jellemvonásokra nagyobb mértékben figyelők inkább az alacsonyabb képzettségű, idősebb falusi lakosságból kerültek ki, addig a párthoz tartozást az átlagosnál nagyobb mértékben vették figyelembe a városi, magasabb státusú fiatalok és a középkorúak. A fenti kérdésre adott válaszok szorosan összefüggnek azzal, hogy mit válaszoltak a kérdezettek arra a kérdésre, hogy az induló jelöltek közül inkább függetlent vagy inkább valamelyik párt jelöltjét választanák-e. Akik független képviselőt szándékoztak megválasztani, azok sokkal gyakrabban döntöttek volna személyes tulajdonságok alapján, és fordítva.

Ahogy az első forduló előtt készült felvételeinkben a személyes tulajdonságok és a párthovatartozás alapján vá-

„Ön inkább kire szavazna, független jelöltre vagy valamelyik párt jelöltjére?”

	1990. Január	1990. április
független jelöltre	39	26
pártjelöltre	37	57
mindegy	15	10
nem tudja	9	7

lasztók aránya nagyjából azonos volt, ugyanezt tapasztaljuk a független, illetve a pártjelöltek arányát tekintve is. A második fordulóra ez az arány erősen eltolódott a pártjelöltek javára. Hiba lenne azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy az első forduló után gyökeresen megváltozott volna a helyzet, hiszen az emberek többsége valószínűleg már március 25-én is jóval nagyobb mértékben vette figyelembe azt, hogy a jelölt párttag-e, mint ahogy azt január végén állította. A január végi felvételeink idején még éppen csak elkezdődött az ajánlócédulák gyűjtése, így senki sem lehetett tisztában azzal, hogy hány független és pártjelölt közül választhat majd. Február végére azonban kiderült, hogy az egyéni választókerületekben induló nyolc-tíz jelölt közül csak egy-kettő volt független, s ez eleve meglehetősen alacsony arányok megvalósuljanak. Különösen igaz ez a második fordulóra, amikor választókerületenként már csupán általában három jelölt maradt, s közöttük még a korábbinál is kevesebb volt a független jelölt.

Természetesen az, hogy többségükben pártjelöltek indultak, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy az emberek ezeknél a jelölteknel ne vehették volna figyelembe a személyes tulajdonságokat is. Feltételezésünk szerint azonban a választópolgárok döntésében — különösen a második fordulóban — ezeknél nagyobb szerepet játszott, hogy a jelöltek mely párt színeiben indultak. Ezt támasztja alá az a felmérés, amelyet nem sokkal az első forduló előtt készítettünk. Az egyéni jelöltek közötti választás

szempontjait firtató kérdéseinkre legtöb-
ben a képviselő párthoztartozását tartot-
ták fontosnak megemlíteni.

Pártorientáció

1990 márciusában azt is megkérdeztük, mennyire tartják valószínűnek, hogy az egyéni választóközrztben ugyanannak a pártnak a jelöltjére adják majd szava-
zatukat, mint amelyik pártot listáról vá-
lasztják. A válaszadók többsége, mint-
egy 75-80 százaléka, úgy vélte, biztosan
vagy majdnem biztosan ugyanannak a
pártnak a jelöltjére adja majd voksát,
mint amelyikre a listán szavaz. Nehe-
zen elképzelhető, hogy ez véletlen egy-
beesés, sokkal valószínűbb, hogy a már
meglévő pártorientáció alapján határoz-
tak így.

Ezt tapasztaltuk akkor is, amikor egy
hónappal a választások előtt felsorol-
tunk néhány teljesen ismeretlen jelöltet
— a nevük mellett megadva, hogy mely
pártot képviselik, illetve függetlenek-e
—, s a rájuk adott szavazatokat összeve-
tettük a pártlistára leadott voksokkal. A
megkérdezettek közül sokan nem tud-
ták, hogy melyik jelöltet válasszák, amit
azzal indokoltak, hogy nem ismerik
őket. Azok viszont, akik csakis a név
mellett álló párt alapján választottak,
szinte kivétel nélkül a listán szereplő
pártok közül is ugyanazt részesítették
előnyben. Ez a réteg mind nagyság (40
százalék), mind alapvető társadalmi jel-
lemzők szerint egybeesett a már koráb-
ban is említett párt alapján választó cso-
porttal.

Az utólag készült vizsgálatok is azt
igazolják, hogy az egyéni jelöltekre le-
adott voksok nem függetlenek a pártsza-
vazatoktól. A választások után feltett
kérdéseinkre, hogy miért az adott jelöltre
szavaztak, leggyakrabban azt a spontán
választ kaptuk: mert annak a pártnak a
támogatásával indult, amelyiket a listá-
ról is választották. Ugyanezt tapasztal-
tuk akkor is, amikor arra kértük az
embereket, hogy mondják meg, mely

pártra és melyik párt egyéni jelöltjére
szavaztak. Összevetve a kapott eredmé-
nyeket, azt találtuk, hogy a megkérde-
zettek 80-90 százaléka ugyanannak a
pártnak az egyéni jelöltjét választotta,
mint amelyikre a listán szavazott.

1990 tavaszán a parlamenti választá-
sok — s a fenti adatok is ezt támasztják
alá — leginkább a pártok közötti váiasz-
tások voltak, s ez ugyanúgy vonatkozik
az egyéni körzetek eredményeire, mint a
listásokéra. Végül is minek köszönhető
az, hogy ilyen domináns szerepet ját-
szottak a pártok még az egyéni jelöltek
megválasztásakor is? A pártok szerepe
és jelentősége már a választások előtti
politikai közéletben megmutatkozott, a
többpártrendszer csirái már kialakultak,
mégna a legfelsőbb törvényhozásban ez
nem nyilvánulhatott is meg. Az a tény,
hogy a választások mikéntje többpárti
egyeztető tárgyalásokon dőlt el, jelezte
azt is, hogy a jövőben mindennél na-
gyobb szerepet kapnak majd a pártok.
Lassan ez az emberek — különösen a
politika iránt érdeklődő, véleményirá-
nyító réteg — számára nyilvánvalóvá
lett, s ennek is betudható, hogy — né-
hány választóközrztében és országosan
is népszerű ember kivételével — a leg-
többen párttámogatással kerültek be a
parlamentbe.

Persze ez korántsem jelenti egyértel-
műen azt, hogy az emberek ne vettek
volna figyelembe személyes vonásokat,
képességeket képviselőjük megválasztá-
sakor, hiszen az, hogy az illető melyik
párt támogatásával indult, sokat elárult
magáról a jelöltről is. Mi sem jellem-
zőbb például a Fideszre, hogy fiatalokat
delegáltak a képviselői posztokra, vagy
hogy például a kisgazda-jelöltek inkább
az idősebb korosztályból kerültek ki, il-
letve hogy a kereszténydemokrata jelöl-
tek között csaknem mindig vallásos ér-
zelműeket találhattunk. Végeredmény-
ben azonban az alig ismert, általában
hasonló tulajdonságokkal (tisztá múlt,
felsőfokú végzettség, rendezett családi
hátér stb.) rendelkező — s ezért nehe-

zen differenciálható — jelöltek közül az embereknek választaniuk kellett, s ez — a nem egészen tudatos döntések mellett — jobbára pártszimpátiák alapján valósult meg.

Ehhez hozzájárult az is, hogy a kampány során a jelöltek is elsősorban párt-hovatartozásukat hangsúlyozták, valamint kifejezetten a pártokra koncentráltak a választásokkal foglalkozó műsorok és cikkek is a tévében, rádióban, továbbá az országos napi- és hetilapokban. A véleményformáló értelmiség már korábban is pártszimpátiák vonzásában volt, s a tömegkommunikáció a személyes beszélgetések, tanácsadások révén ezt közvetítette a kevésbé politizáló rétegek felé is.

A pártok alapján történő választásra indíthatta az embereket az is, hogy többségükben — különösen a nagyobb városokban — egyáltalán nem vagy alig ismerték a jelölteket. Szórolapokon, újságcikkekben kaphattak ugyan némi információt leendő képviselőikről a választópolgárok, de ez természetesen nem pótolhatta a személyes ismertséget.

Ideál és valóság

Bár nem tartozik olyan szorosan a témánkhoz, talán mégis érdemes megvizsgálni, hogy mennyire esnek egybe az ideális és a ténylegesen — egyénileg vagy listán — megválasztott képviselők alapvető jellemzői. A korábbiakban már megállapítottuk, hogy az egyéni körzetekben megválasztott képviselők nagy többsége inkább pártszimpátiák alapján, s nem személyes tulajdonságai révén került be a parlamentbe. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy az emberek ál-

tal ideálisnak tartott képviselők tulajdonságai nem teljesen esnek egybe a parlamentbe jutottakéval. A jelenlegi honatyák között az előzetes elvárásoknál nagyobb arányban találhatunk férfiakat, viszont kevesebb független jelölt, valamint fiatal és fizikai foglalkozású képviselő került a parlamentbe. Ez utóbbi kívánalmak már csak azért sem teljesülhettek, mert az induló jelöltek között eleve sokkal kisebb arányban találhatunk független jelölteket, fiatalokat és alacsonyabb iskolázottságúakat.

Végül érdemes megvizsgálni azt is, hogy van-e különbség a parlamentbe *eltérő* módon bekerült képviselők személyes jellemzői között, s ha igen, ezek miben rejlenek. Elég csekély volt annak az esélye, hogy a nők, a fiatalok és az idősebbek egyéni körzetekből bejussanak a parlamentbe, s valószínűleg ezt a pártok maguk is előre felmérték. Ez is lehet az oka annak, hogy a területi és országos listákról bekerülők között nagyobb arányban találunk nőket, fiatalokat és öregeket, s a nem felsőfokú végzettségűeknek is nagyobb esélyük volt, ha listán indultak. Ugyanezt tapasztaljuk, ha a 386 képviselőt aszerint vizsgáljuk, hogy egyéni körzetekben indultak-e (282 fő), vagy sem (104 fő). Úgy látszik, a pártok kevésbé akarták kitenni a jelölteket az egyéni megméretésnek.

Jegyzetek

1. Polonyi Gábor: Vélemények az országgyűlésről és az országgyűlési képviselőről. Magyar Közvéleménykutató Intézet, gyorsjelentés, 1989. április.

Závecz Tibor

Összemosódó színek

A Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársai folyamatosan figyelemmel kísérték a pártorientációk kialakulását és stabilitását. Az 1989 őszétől 1990 szeptemberéig végzett számos felmérés tükrében tanúl lehetünk a sorsfordító események választói magatartásra gyakorolt hatásának.

Őszi nyitány

A magyarországi rendszerváltás folyamatában 1989 ősze volt az egyik legfontosabb időszak. Ekkor zárultak le egy megállapodás aláírásával — vagy éppen alá nem írásával — az ország jövőjét jelentős mértékben meghatározó nemzeti kerekasztal-tárgyalások. A létrejött egyezségeknek megfelelően a parlament megalkotta az úgynevezett sarkalatos törvényeket, s ezzel kialakultak a demokratikus politikai rendszer működési feltételei. A pártok megpróbálták megtalálni a helyüket az új, már adekvát viszonyok közt, s erre alkalmat adott a további két, meghatározó politikai eseményhez való viszonyulás is: ez az állampárt megszűnését deklaráló kongresszus és az SZDSZ által kezdeményezett népszavazás volt. Ezen események következményeként jócskán átalakult a politikai erőtér is. A saját magát felszámoló MSZMP-t a kezdetben nagy reményekkel várt, de később egyre súlytalanabbá váló MSZP követte. A kerekasztal-tárgyalások befejezése pedig egyben az akkori ellenzéken belüli nézetkülönbségek felszínre jutását, az MDF-SZDSZ párharc kezdetét is jelentette. A máig tartó viadal első nagyobb ütközete volt a népszavazás.

Az őszi események bevonták a politikába az állampolgárokat is. Több mint félmillió embert közvetlenül érintett az

MSZMP megszűnése, s ez a szervezeti változás hatást gyakorolt a volt párttagok politikai identitására is. A novemberi népszavazáson nemcsak a volt MSZMP-tagoknak, hanem az állampolgárok többségének is lehetősége nyílt, hogy politikai kérdésekben kinyilvánítsa a véleményét. Ezekben a hónapokban jutott el a közvélemény oda, hogy a politikai erőtérben nem csupán két pólust érzékelt. Addig az emberek többsége jobbra csak az MSZMP-t és a vele szemben álló egységes ellenzék tudta elkülöníteni, november táján azonban — a referendum előtti kampánynak s a pártok gyakori nyilvános szereplésének köszönhetően — már differenciáltabban közelítettek a politikai szervezetekhez.

Őszig, a választásokat szimuláló kérdésünkre („Ha most vasárnap lenne a választás, Ön melyik pártra szavazna?”) adott válaszok és az indoklások arra utaltak, hogy a pártok közötti döntések sokkal inkább érzelmi alapon történtek, és — megfelelő információk, ismeretek híján — nem tudatos politikai elkötelezettséget jelentettek. A pártokhoz való kötődésekben lényeges szerepet játszottak a családi tradíciók, a rokonszenv, sok esetben pedig a helyi politikai szervezetek működése, vagy egyszerűen csak a pártok nevéből kikövetkeztetett — eléggé általános — politikai célokkal való egyetértés határozta meg, hogy ki melyik pártot támogatta.

Mielőtt összefoglalnánk, hogy milyen pártprofilok kezdtek kirajzolódni — amelyek aztán megalapozták az állampolgárok tudatos választásait —, röviden vázoljuk, hogy akkoriban milyen követelményeket támasztott a közvélemény a pártokkal szemben.

Általános és konkrét elvárások

Ha vizsgálataink eredményeit sommásan akarnánk összegezni, azt mondhatnánk, hogy az emberek egy párttól alapvetően két dolgot vártak el: lehetőleg az egész nép, az egész társadalom érdekeit képviselje, továbbá tegye rendbe a gazdaságot, hozzon közvetlen életszínvonal-emelő intézkedéseket. Mindkét tényező egy emberöltőn keresztül működő, de félreértelmezéseken alapuló politikai szerepvállalás következménye. Az egyeduralgó párt totalitásra törekvő, a társadalom valamennyi rétegének képviselőt ellátó „mindenesként”, ügyintéző szervezetként rögzült az emberek tudatában, s ezek az elvárások a megváltozott politikai közegben, a pluralizmus viszonyai között is megmaradtak.

A vizsgálat idején — 1989 őszén — a pártoknak sokkal inkább össztársadalmi, semmint partikuláris funkciókat tulajdonítottak az emberek, az érdekképviselőre vonatkozó elvárások nem differenciálódtak. Lényegében ugyanolyan fontosságúnak tartják, hogy egy párt egyaránt képviselje a fiatalokat és a nyugdíjaskorúakat; az ipari munkásokat, az értelmiségieket vagy éppen a mezőgazdaságban dolgozókat; a városiakat és a falvakban élőket. Ugyanakkor természetesen „minden szentnek maga felé hajlik a keze”, azaz minden társadalmi-demográfiai csoport elengedhetetlennek ítéli saját érdekeinek képviselőt, de ez nem jár együtt más csoportok érdekeinek figyelmen kívül hagyásával. Nemcsak a státusjellemzők szerinti differenciálatlanság utal a „néppárti jelleg” dominanciájára, hanem az is, hogy a válaszadók túlnyomó többsége (86 százaléka) egy öt-

fokú skálán a legmagasabb értéket adta arra az állításra (azaz nagyon fontosnak tartotta), hogy választott pártja „az egész népet képviselje”.

Ha a pártokkal szemben támasztott általánosabb elvárásokat tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a közvélemény 1989 ősszén egy párttól elsősorban a gazdasági problémák kezelését, az életszínvonal javítását várta el. Kisebb jelentőséget tulajdonítottak — a vizsgálatunkban felsorolt — három politikai érték (a szabadság, a függetlenség és a demokrácia) felvállalásának, s még ennél is kevésbé vélték fontosnak, hogy a pártok céljai közt szerepeljen az egyenlőség biztosítása. A politikai-társadalmi berendezkedést címkéző „szocializmus” és „kapitalizmus” céltételezését pedig csak alig néhányan tartották számon. A közvélemény a gazdasági, megélhetési nehézségek megoldására vonatkozó várakozásaiban mutatkozott a legegységesebbnek (40 százaléka a legfontosabb, további 25 százaléka a második legfontosabb pártcélnak tekintette).

A demokráciát és az ország függetlenségét a magasabb státusúak, a fiatalabb korosztályok gondolták inkább követendő pártcélnak, míg a szabadság és az egyenlőség eszményét az alacsony státusúak és az idősebbek választották. Amíg az előbbieket gondolkodásában a pragmatista szemlélet együtt jár az elvont(abbnak ható) politikai-ideológiai kategóriák jelenlétével, addig az utóbbiak számára egyértelműen a hétköznapi, a megélhetéssel szorosan összefüggő tényezők fontosak. Azt viszont a közvélemény egészére kijelenthetjük, hogy a pártoktól nem egyik vagy másik társadalmi rendszer, hanem a jóléti társadalom megvalósítását és az alapvető szabadságjogok biztosítását várták el.

Ha a konkrétabb elvárásokat tekintjük, csak megerősíthetjük eddigi megállapításainkat: a politikai párt úgy jelenik meg, mint a gazdasági folyamatokat közvetlenül befolyásoló (az áremelés, munkanélküliség problematikájában

megoldást adó) tényező. Ezek a célkitűzések minden társadalmi-demográfiai csoportban a három legfontosabb közé tartoztak. A másik jellegzetesség: teljes mértékben elutasították a kisebbségben élők problémáinak felvállalását. Nem aratott volna osztatlan sikert az erdélyi magyarok helyzetén segíteni szándékozó párt (inkább csak az idősebbek körében), de a legnagyobb ellenállás a cigányság helyzetének javításaért küzdő párttal szemben nyilvánult volna meg. A hitoktatás kérdése inkább az alacsony státusúak számára bírt fontossággal, míg a nemzetközi feladatok felvállalása (nyugati orientáció, KGST-ből való kilépés) a magasabb státusúak számára jelentett fontosabb célt.

Pártok és célok

De mennyit tudtak az emberek 1989 őszén a pártokról? Korábban (az év első felében) a nagy többség — leszámítva az értelmiséget — saját szavaival jellemezvén a pártokat, általában nem tett mást, mint megismételte a névben szereplő kifejezéseket, s ezeket tekintette a legfontosabb céloknak. Már az előzőekben láttuk, hogy a közvélemény számára a párt inkább néppártot és nem rétegpártot jelentett. Három kivételtől eltekintve a kérdezettek fele-kétharmada nem tett különbséget a státuszjellemzők mentén a létező pártok között. A fiatalok képviselőjét szinte mindenki a Fidesznek, a valóságos embereket a Kereszténydemokrata Néppártnak, a mezőgazdasági munkásokét pedig a Független Kisgazdapártnak tulajdonította. Az eredményt ezekben az esetekben is inkább a pártok nevének tulajdoníthatjuk, és nem annak, hogy az emberek igazán ismerték volna célkitűzéseiket, programjukat.

Az emberek többségénél a legismertebb pártokról az a vélekedés alakult ki, hogy akár mindegyik felsorolt társadalmi-demográfiai csoport potenciális képviselőjének tekinthetők. A pártokkal szemben támasztott elvárások visszaiga-

zolódni látszanak, az érdekképviselőre vonatkozó kívánalmak szinkronba kerültek az akkori — meglehetősen alacsony — ismeretszinttel. Feltehetően csak gyakori tömegkommunikációs szereplésük hitte el az emberekkel, hogy minden réteg, csoport számíthat rájuk. Mivel az általában tájékozottabbnak mutatkozó értelmiség gondolkodásában sem érhető tetten képviselői profilok az egyes pártokra vonatkozóan, azt mondhatjuk, hogy ezek 1989 őszén jobb esetben rejtve maradtak, vagy egyszerűen nem is voltak.

Minden második kérdezett vállalkozott arra, hogy különböző célokat és pártokat megfeleltessen egymásnak. A válaszok egyik jellegzetessége, hogy lényegében nincs olyan párt, amelyik egy-egy cél esetében ne tűnne fel, ha csak 1-2 százalék erejéig is. Ez annak köszönhető, hogy a kis pártok szimpatizánsai saját pártjukat úgy ismerik, mint amelyik demokráciát, függetlenséget, szabadságot, életszínvonalemelést szeretne. De ugyanez vonatkozik a nagyobb pártok híveire is. Az MDF potenciális szavazóinak kétharmada mondta azt, hogy az ő pártja akarja leginkább a szabadságot, a demokráciát, az életszínvonal emelkedését. Az SZDSZ szavazói táborában azonban még ennél is nagyobb arányokat találtunk. Szinte teljes az egyetértés abban a vonatkozásban, hogy az MSZP és az MSZMP akarja leginkább a szocializmust. Ez a jelenség megerősíti, hogy az egykori MSZMP utódpártjai a közvéleményben továbbra is úgy éltek, mint amelyek a régi rendszer továbbélését tüzték ki célul, holott ettől mindkettő — de különösképp a Magyar Szocialista Párt — igyekezett elhatárolódni.

Ha a konkrétabb pártcélokat vizsgáltuk, akkor már kirajzolódott, amit az általánosságok szintjén még nem érzékeltünk: az SZDSZ-t inkább olyan pártnak látták, amely elsődlegesen az országnak a külvilággal való kapcsolatát tartja fontosnak, elszakadást az eddigi kötelékek-

től, utat véve Európába. 1989 őszén a közvélemény szerint az SZDSZ politikájában a belső problémákra való reagálások ennél ugyan kevésbé hangsúlyosak, de semmiképpen nem elhanyagolhatók. Természetes dolog, hogy az SZDSZ potenciális szavazótáborra ezt másként látja: szerintük a gazdasági és szociális kérdések megoldásának szándéka is jellemzi pártjukat. A lakosság megítélése szerint az MDF számára a külvilág kevésbé fontos, ez alól egyetlen kivétel az erdélyi magyarság sorsa. Viszont nagyon jellemzőnek tartották rájuk nézve a belső problémák megoldásának szándékát.

Párttükör

Az információk szükségessége, egyoldalúsága miatt nem vállalkozhatunk arra, hogy — a közvélekedést is figyelembe véve — részletesebb profilokat alakíthassunk ki a pártokról. Mindössze azokról a szervezetekről rajzolódik ki valamilyen sajátságos arculat, amelyek gyakori tömegkommunikációs szereplésükkel, országos szervezetségükkel ismertté válhattak. Valószínűleg azonban még náluk sincs szó arról, hogy a róluk kialakult kép csakis és kizárólag az ismeretekre épülne. 1989 novemberében végül is a közvéleményben — annak felében, kétharmadában — hét pártból alakult ki valamilyen profil.

Az *MDF*-ről tartották az emberek a leginkább elképzelhetőnek, hogy megoldja az ország problémáit, mert erre mind az elképzeléseik, törekvéseik, mind a vezetőik alkalmassá teszik. Az *MDF* ösztársadalmi képviselőként tűnt fel, s alapvetően pozitív volt a megítélése.

Ugyancsak kedvező kép alakult ki az *SZDSZ*-ről. A szervezet profiljáról beszélve azt emelhetjük ki, hogy elsősorban az európai koordináta-rendszerben való helyváltoztatásra törekvő pártként jellemezték. Nincs akkora súlya, mint az *MDF*-nek, de nem elhanyagolhatók

azok a vélekedések sem, amelyek gazdasági problémamegoldó szándékait tartják számon.

Megrajzolható a volt állampárt két utódjának, az *MSZP*-nek és az *MSZMP*-nek a profilja is. A Magyar Szocialista Párt mint a szocializmus képviselője jelent meg a közvéleményben. Vezetőiről általában nincsenek rossz véleménnyel, de alaposabban csak potenciális szavazók jellemezték a pártot. Az *MSZMP*-hez alapvetően negatív attitűddel közelítettek a kérdezettek, de voltak, akik még a munkások — bár nem tudni mennyire hiteles — képviselőjének tekintették.

A *Fidesz*-ről alkotott kép egyik meghatározója trivialitás: a szervezet a fiatalság képviselője. A véleményalkotók egyik része néhány általános politikai érték (a szabadság, a semlegesség) hordozójának tekintette, egy másik része pedig kifejezetten rossz véleménnyel volt róla ("hőbörgők, hőzöngők a tagjai").

A *Független Kisgazdapárt*ról (legalábbis a felvétel időszakában) csak annyi derült ki a közvélemény számára, hogy „magántulajdonba szeretné visszaidni a földet”.

A *Kereszténydemokrata Néppárt*ról csak a képviseleti profilt tudták megrajzolni az emberek, mondván, hogy a valóságos emberek érdekeit vállalja fel.

Tehát 1989 őszén a nagyobb pártoknak a közvéleményben már valamelyest kialakult az egyedi politikai arculata. Ezt azért is fontosnak tartjuk, mert az állampolgárok így közelebb kerültek ahhoz a saját maguk által megfogalmazott igényükhöz, miszerint a döntést a szervezetek, illetve jelöltjeik programja alapján akarják meghozni.

Tudatos helykeresés

A tudatosulási folyamatban fontos szerepet töltött be a népszavazási kampány, amelynek kettős hatása volt a pártokhoz fűződő viszony kialakulásában. Egyrészt — mint említettük — hozzásegítette az

embereket ahhoz, hogy jó néhány kérdésben alaposabban megismerjék a pártok álláspontját. Másrészt viszont nyilvánvalóvá vált az akkori ellenzék megosztottsága, mivel nézetkülönbségeik, vitáik a tömegkommunikációban is teret kaptak. E két tényező együttesen megteremtette a kizárólagosan érzelmi (affektív) bázisú pártidentitást felváltó tudati (kognitív) azonosulás esélyét. A nyilvánosságra került pártelképzelések, a mozaikszerűen összerakott információk birtokában megindult a választópolgárok tudatos helykeresése. Elkezdődött annak mérlegelése, hogy az egyéni és a csoportérdekeket melyik párt képviseli leginkább. Persze mindez nem azt jelenti, hogy az érzelmeknek, érzéseknek a tavábbiakban nem volt szerepe, legfeljebb ez valamelyest csökkent.

A változások eredményeként az addigi — jobbra két pólusba szerveződő — pártorientációk is jelentékenyen módosultak. Legalábbis ezt mutatják azok a közvéleménykutatások, amelyek közül az egyik 1989 szeptemberében, a másik pedig 1989 decemberében készült. E két vizsgálatban ugyanazokat az embereket kerestük fel, és — választási szituációt idéző kérdésünk segítségével — a párt-szimpatiajukról érdeklődtünk.¹

Az MSZMP/MSZP kongresszus tényéből törvényszerűen következik, hogy az egykori MSZMP szavazótábora felbomlott. Elbizonytalanodásuk mellett csak két párt felé fordultak: mintegy harmaduk az egyik utód, az MSZP szavazója lett, míg körülbelül egytizednyi-en az MDF támogatói közé kerültek. A népszavazás az SZDSZ számára hozott kedvező fejleményeket. Ismertté tette a nevét, a programját, a vezetőit, s mindez — a népszavazás sikerén túl — szavazótáborának növekedését is magával hozta.

A két felvétel között a többi párt szavazati aránya alig módosult, mégis a szavazótáborok nagy mértékben kicserélődtek. Még ha a kényszerűen váltó egykori MSZMP szavazóit nem vesszük is

számításba, akkor is megváltozott a szeptemberi pártpreferenciák többsége (57 százaléka). A két felvétel ideje között a Független Kisgazdapárt szavazói voltak a leghűségesebbek választott pártjukhoz, őket — mármint az alacsony iskolázottságúakat, idősebbeket, falusiakat — főleg tradícióik készítették erre a döntésre. A leghűtlenebbnek viszont a Fidesz szeptemberi szavazói bizonyultak. A fiatalok sodródtak az eseményekkel, sokan az SZDSZ-nél vagy éppen a bizonytalanok táborában kötöttek ki. A stabilitás, illetve az instabilitás jelensége egyébként egészen a választásokig elkíséri a két pártot.

December közepén átlagosan a szavazók kétharmada állította azt, hogy március 25-én is kitart választott pártja mellett, de a Fidesz táborában ez az arány kisebb (53 százalék), míg a kisgazdapártiaknál nagyobb (85 százalék). Ugyanakkor érdemes megvizsgálni azt is, hogy a szavazók mely pártokat veszik még számításba, hogy esetleg a választásokon majd rájuk adják a voksokat. A Fidesz szeptemberi szavazóinak többsége elhagyta a pártot, de az új bázis sem látszik maradandónak. Viszonylag kevesen gondolják azt, hogy márciusig kitartanak e szervezet mellett, de más pártok felé is csak kis mértékben „kacsintgatnak”. Úgy tűnik, ezidőtájt a fiatalok — annak ellenére, hogy általánosságban pluralizmuspártiak voltak — még nem bíztak igazán a létező pártokban. Az SZDSZ decemberi táborának kétharmada biztos szavazónak tekinti magát, de azért sem ők, sem az egyharmadnyi bizonytalanabb csoportba tartozók nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy a választásokon majd másként voksolnak. Mivel az SZDSZ tábora a népszavazás idején más pártoktól jöve frissen szerveződött, így természetes, hogy a kötődés még nem igazán szoros.

Az MDF, az SZDSZ, a Fidesz minden párt szimpatizánsainak gondolkodásában szerepel lehetséges alternatívaként, kitapinthatók azonban jellegzetesebb,

szorosabb kötődések is. Az MDF első sorban az SZDP decemberi támogatóitól számíthat voksokra, de az MSZP szavazói is leginkább e pártot tartják még számon. Az SZDSZ és a Fidesz tábora kölcsönösen preferálják egymást, de mindkét párt számíthat még az SZDP híveinek esetleges voksaira. Mint kitűnik, az SZDP-tábornak nem igazán szilárd az elkötelezettsége, elég sokan adnak még esélyt véleményük megváltozásának. Mintha arra várnának, hogy kiderüljön: merre is halad majd a Petrasovits-féle vezetéssel a párt.

Gyengülő kötelékek

A választási kampány az 1990-es év elején indult. Ennek kezdeti időszakában azonban nem hogy stabilizálódott — netán erősödött — volna az állampolgárok pártokhoz való kötődése, hanem még gyengült is. (2. táblázat) A választók ingatagságának egyik oka az, hogy ekkor egyszerre lépett színre a több mint félszáz politikai csoportosulás. Egyidőben állt a választók rendelkezésére a politikai alternatívák teljes választéka, az addig kialakult(nak hitt) párthovatartozásoknak is konkurenciája támadt. Továbbá: mivel Magyarországon választási kampány évtizedekkel ezelőtt volt utoljára, a (januárban még talán csak éles, de nem durva) hangnemet, a sajátos stílusú polemizálást az állampolgároknak „helyre kellett tenni” s ez időt igényelt. Harmadrészt meg kell említenünk azt is, hogy ekkor robbant ki a belbiztonsági szolgálat körüli, ún. Duna-gate botrány. Ez önmagában is döntő hatású lehetett az elbizonytalanodást illetően, hiszen más nagyobb, mondhatni sorsfordító esemény idején (Nagy Imre temetés, MSZMP-MSZP kongresszus, népszavazás) az emberek politikai érdeklődésének növekedése együtt járt a pártszimpátiák bizonytalanabbá válásával.

Január végén a bizonytalanság növekedése nem csak abban mutatkozik meg, hogy a szimulált listás választási szituá-

cióban egyötödről egyharmadra nőtt a szavazást elkerülők aránya, hanem abban is, hogy decemberhez viszonyítva az MSZP-tábor kivételével minden párt szavazóinak elkötelezettsége csökkent. A belső arányok azonban megmaradtak, tehát továbbra is az FKgP szavazói mondhatók a legstabilabbnak, a Fideszéi pedig a legingatagabbnak.

A Független Kisgazdapárt és az MSZP potenciális szavazótáborának saját maga által feltételezett kitartása márciusig más-más tőről fakad. A Kisgazdapárt szavazóbázisa számára a történelmi hagyományokból s a számottevő konkurencia hiányából, az alternatívák szűkösségéből adódóan evidens volt, hogy e pártra szavazzanak. S most egy új tényező, a földkérdés 1947-es viszonyoknak megfelelő rendezése is megjelent, ami egyrészt a régi szavazók pártidentitását erősítette, másrészt új szimpatizánsokat szerzett. A Szocialista Párt támogatói körében egyrészt a baloldali elkötelezettséget, másrészt a párthoz, annak vezető személyiségeihez való kötődést emelhetjük ki. Valószínűleg a meg-megújuló támadások is erősítették párthovatartozási érzésüket. Azonkívül pártjuk esetleges hatalomból való kiszorulását úgy is értelmezhetjük, hogy elveszítették egzisztenciájukat, lévén többségükben vezető beosztásban dolgozók, értelmiségiek.

Új jelenség, hogy kezd erősödni a nagy pártokhoz — a Demokrata Fórumhoz és a Szabad Demokratákhoz — való esetleges kapcsolódás szándéka. Már a kampány első szakaszában úgy gondolták az emberek, hogy a választásokon e két párt versenyez majd az első helyért, s igyekeztek is a vélt győztesek felé fordulni. Például a Fidesz minden második januári támogatója azt nyilatkozta, hogy az MDF-fel is számol a márciusi választásokon. A fiatal demokraták táborában nőtt meg leginkább, s lett egyúttal a legnagyobb a másra szavazás valószínűsége. A két legnagyobb táborral rendelkező párt nemcsak általában, hanem saját

szimpatizánsainál is az alternatívát jelenti: az MDF-szavazók lehetségesnek tartják, hogy az SZDSZ-re, az SZDSZ-szavazók pedig hogy az MDF-re voksolnak majd.

A kampány végén

a közvéleménykutató azt konstatálhatta, hogy a pártok közötti erősrend azonos azzal, amit januárban tapasztalt. A szavazati arányok állandósága azonban nem azt jelenti, hogy a kampánynak semmiféle hatása nem volt, hanem azt, hogy a sokféle ható s ellenható tényező a „nagy egész” a szavazótáborok nagyságát illetően kioltotta egymást. A választás előtt egy héttel a pártoknak izgalmas politikai, a közvéleménykutatóknak érdekes szakmai kérdés: végül is a választás napján hűek maradnak-e az akkor preferált pártjukhoz az emberek? Mindenesetre az utolsó hetekben is folytatódott a tendencia: a FKgP szavazóbázisa tekinthető továbbra is a legszilárdabbnak, a Fideszé a legbizonytalanabbnak. A választások előestéjére az MSZP-

ével azonos szinten stabilizálódott az SZDSZ-bázis szavazói elkötelezettsége is (1. táblázat)

Az MDF-t választók körében valamivel nagyobbak voltak a kételyek a végső döntést illetően, de ez a párt még elég jelentős tartalékokkal rendelkezett. Minden párt bizonytalan szavazói körében a legnagyobb súllyal szerepelt, azaz ennek a pártnak adták a legnagyobb esélyt arra, hogy március 25-én tőlük szavazatot kapjon. Egyedül a Fidesz-t támogatók a kivételek, akik az SZDSZ-t jobban preferálták mint a Fórumot. Azt mondhatjuk, hogy összességében közel azonos mértékű volt az orientáció az SZDSZ, a Fidesz és a Kisgazdapárt irányába, majd őket követte a Kereszténydemokrata Néppárt. Végül is ez a sorrend a pártok „vonzóerejét” mutatta, azt hogy milyen mértékben számíthatnak még plusz szavazatokra.

Érdemes szemügyre venni, hogy az egyes pártok *bizonytalan szavazói* körében a legerősebbnek mutatkozó MDF-orientáció mellett, milyen preferenciák voltak még. (4. táblázat) A KDNP hezitáló szavazóinál még a kisgazdák és a szabad demokraták kerültek igazán szóba, de körükben volt a legnagyobb az MSZP súlya is. Az MDF-esek körében leginkább a Fidesz és az SZDSZ merült fel. Az FKgP bizonytalan szavazói is e két pártnak, valamint a KDNP-nek adtak esélyt. Az MSZP-sek a Fideszt és a Szociáldemokrata Pártot preferálták leginkább. Az SZDSZ bizonytalan szavazói főleg a Fideszt és a Kisgazdapártot vették még számításba. Látható, hogy a nagy pártok szavazói egymást tartották evidenciában. A pártok egymással szembeni — sok esetben kirekesztő — véleménynyilvánításainak nem volt hatása a szavazótáborokra. Ugyanakkor a szavazók nem veszik figyelembe a pártok által hangoztatott „természetes szövetséges” kategóriáját sem. Ha ezek a hatások érvényesülnének, akkor például az MDF, az FKGP nem igazán jöhetne szóba az SZDSZ és a Fidesz szavazói körében, vagy éppen ez a két

1. táblázat

A szavazói stabilitás 1990. március közepén*
(a válaszok százalékos megoszlása a nagyobb pártok esetében)

	I.	II.	III.	IV.
KDNP	53	17	23	17
FIDESZ	44	20	27	10
MDF	50	18	25	7
FKgP				
MSZP	62	15	15	8
SZDP	55	35	7	3
SZDSZ	66	16	13	6
átlagosan	58	17	18	7

- I. teljesen biztos, hogy erre a pártra szavazok
 II. majdnem biztos, hogy erre a pártra szavazok
 III. valószínűleg erre a pártra szavazok
 IV. könnyen előfordulhat, hogy másra szavazok

* A felvétel időpontja: 1990. március 18. — A megkérdezettek száma: 1000 fő

párt nem számíthatna a Kisgazdapárt szavazóinak szimpátiájára, mi több voksaira. Március közepén az emberek már egyértelműen a nagy pártokra figyelnek, másod-, harmadsorban is ezeket veszik számításba.

Várt eredmény

Az, hogy a választópolgárok nagy része az MDF irányába fordult, még jobban érzékelhető a két forduló között készített vizsgálat eredményei alapján. A második fordulóra a választókerületek többségében egy MDF és egy SZDSZ-jelölt állva maradt. Ha kettejük párharcát tekintjük, akkor bármely párt jelöltje legyen is mellettük harmadikként, a „kiesett” pártok szavazói általában az MDF-et preferálják. (Azért bátor kodunk e dolgozatban az egyéni jelöltekre vonatkozó adatokat is figyelembe venni, mert közöttük alapvetően a párthovatartozás szerint döntöttek a választók.) Mint ahogy eddig, ezúttal is a Fidesz szavazótábora az egyetlen, amely egy ilyen szituációban az SZDSZ-t támogatná. Az adatok azonban azt is mutatják, attól függően, hogy a választópolgár által az első fordulóban támogatott jelölt versenyben maradt-e, néhány párt szavazói — MSZP, SZDP — látván egyéni jelöltjeik esélytelenségét, illetve hiányát, távol maradtak a második fordulótól. Többek között emiatt volt alacsony a részvételi arány az április 8-i fordulóban. A régebben kialakult részvételi szándék és pártorientáció sokkal inkább szólt mindkét fordulóra.

Mivel a választásokat megelőző közvéleménykutatás során kapott szavazati arányok lényegében megegyeztek a tényleges eredményekkel, úgy gondoljuk, hogy nagy vándorlások a pártok szavazótáborai között az utolsó héten már nem történtek. Akikben még kételemek voltak, feltehetően mégsem változtattak. A második fordulóban viszont már objektív kényszerűségből vagy szubjektív tényezők hatásaként felerő-

södhettek és szavazatok formájában manifestálódhattak a másodlagos preferenciák is.

Nem kerülhetjük meg annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy miért volt ennyire erős az MDF iránti szimpátia? Az MDF-nek kialakult egy mérsékelt néppárti-centrumpárti politikai arculata, amely alkalmas volt arra, hogy a különböző — de nem túlságosan erős — politikai preferenciával rendelkező szavazók támogatását megszerezze. A „nyugodt erő” jelszavával a békés rendszerváltás, a megrázkódtatások nélküli átmenet zálogát jelentette. De sorolhatnánk tovább, hiszen bizonyosan szerepet játszott a két forduló közötti kampány, a választópolgárok győzteshez való tartozás iránti igénye, az SZDSZ radikálisabb programjától való félelem stb. Az MDF lényegében minden társadalmi csoport körében talált magának támogatókat.

A szavazói stabilitás addigi alakulása, a nagyobb pártok közötti ingadozás már azt is előre vetítette, hogy a voksok nem feltétlenül hosszú távra szólnak.

Fogyó bizalom

A választások után megkezdődött az új politikai intézményrendszer kiépítése. A közvélemény pedig várt. Várt arra, hogy az általa megválasztott parlament, a legitim kormány meghozza azokat az intézkedéseket, amelyek a nehéz helyzetet valamelyest mérséklék. Az intézkedések azonban késtek, nőtt az infláció, sűrűsödtek az áremelések, egyre többen lettek munkanélküliek. Az emberek csalódtak várakozásaikat illetően: már júniusban fogyni kezdett a bizalom. Mérsékelt optimizmussal tekintettek a frissen megválasztott parlamentre, elégedetlenek voltak a kormánnyal, szkeptikusak abban, hogy jó irányba vezetné az országot.

A bizalomvesztés jelei június közepére már a pártokra vonatkozóan is megjelentek.

Ekkorra a márciusi szavazóknak egy-

negyede hagyta el választott pártját. (6. táblázat) A legnagyobb mértékben a Fidesznek sikerült régi szavazóit megtartania, de csaknem ekkora sikert könyvelhet el az MDF és a Kereszténydemokrata Néppárt is. A fiatal demokraták azonban növelni is tudták bázisukat azáltal, hogy viszonylag sok új szavazót nyertek meg. Elsősorban az MDF-től és az SZDSZ-től tudtak elhódítani — többnyire fiatal — szimpatizánsokat. Az SZDSZ-t az alacsony iskolázottságúak, idősek hagyták el. Az MSZP főleg a fiatal és középkorú szavazóit veszítette el, akik nem is nagyon találtak maguknak új pártot inkább az elbizonytalanodás jellemzet.²

Szeptemberre azonban már jelentősen változott a helyzet. Az emberek csalódásának következménye, hogy a Fideszt kivéve csökkent a parlamenti pártok támogatóinak aránya. (2. táblázat) Lényegében csak minden második szavazó tartott ki márciusi választottja mellett. A többiek — szinte azonos, fele-fele arányban — kerestek maguknak másik pártot, politikai szervezetet, illetve tanácsalanoikká váltak, passzivitásba vonultak. Úgy gondoljuk, annak, hogy aránylag sokan már más politikai szervezetekhez kötődnek, mint márciusban, alapvetően két oka van.

1. Ez szükségszerű velejárója a helyhatósági választásoknak, ilyenéjt meg-

2. táblázat

A pártpreferenciák változása 1990. március és szeptember között*
(a válaszok százalékos megoszlása)

	kire szavazott március 25-én		kire szavazna most bizonytalan, passzív
	ugyanarra a pártra	más pártra	
MDF	51	22	27
SZDSZ	52	27	21
FKgP	49	22	29
MSZP	47	33	19
KDNP	71	12	17
Fidesz	58	29	18

A felvétel időpontja: 1990. szeptember 14-16.
A megkérdezettek száma: 1000 fő

3. táblázat

„Ön mennyire elégedett vagy elégedetlen annak a pártnak a tevékenységével, amelyikre márciusban szavazott?«
(a válaszok százalékos megoszlása)

	nagyon elégedett	kicsit elégedett	kicsit elégedetlen	nagyon elégedetlen
MDF	11	36	23	30
SZDSZ	17	42	14	27
FKgP	5	44	16	35
MSZP	14	35	17	34
Fidesz	35	36	11	18
KDNP	14	57	19	10
egyéb pártok	12	27	40	21

A felvétel időpontja: 1990. szeptember 14-16.
A megkérdezettek száma: 1000 fő

nő a helyi szerveződéseknek a jelentősége. Megváltozik a politika, a politizálás értelmezési kerete: előtérbe kerül a szűkebb közeg — a lakóhely, s háttérbe szorul a tágabb környezet — az ország.

2. A váltáshoz hozzájárul az is, hogy nagyon sokan elégedetlenek pártjuk eddigi tevékenységével (3. táblázat). Ez különösképpen a kormányzásban főszerepet játszó MDF és Kisgazdapárt márciusi szavazóira, illetve az MSZP támogatóira áll.

Az elégedetlenség azonban nemcsak abban jelenik meg, hogy más párt felé fordulnak az egykori szavazók, hanem abban is, hogy kivonulnak a politizálásból. Ezt a jelenséget jól igazolta végül a helyhatósági választás meglehetősen alacsony részvételi aránya. Nem állíthatjuk azonban, hogy valamely társadalmi csoport — úgy általában — az átlagosnál nagyobb mértékben csalódott volna a pártokban. A politikai erőter átrendeződése nem forgatta fel a szavazóbázisok társadalmi-demográfiai szempontok szerinti belső tagozódását. Egy-egy pártnál azonban beszélhetünk kisebb módosulásokról. (A továbbiakban csak a legmarkánsabb — és statisztikailag elfogadható — változásokra térünk ki.)

Átrendeződés

A parlamenti választásokon az MDF-nek volt a legszélesebb bázisa, minden társadalmi rétegből sok szavazatot sikerült szereznie, de a közép- és felsőfokú végzettségűek körében még az átlagosnál is többen voksoltak rá. Mostani szavazatsökkenése elsősorban a középiskolai végzettségűeknek „köszönhető”, akik közül sokan „igazoltak át” a Fidesz táborába. A nyugdíj előtt állók, az alacsony státusúak — akik talán a legjobban hittek a „nyugodt erő” ígéretében —, látván a helyzet romlását, az „ők se jobbak, mint a kommunisták voltak” érzésükkel passzivitásba vonultak, amit azzal is jeleztek, hogy a helyhatósági választásokat nem tisztelték meg részvételükkel. A távozók arányát csak kis mértékben ellensúlyozta, hogy a pártnak mintegy egyötödnyi új — főleg diploma nélküli szellemi foglalkozású — támogatója van.

Az SZDSZ esetében folytatódott a már júniusban is érzékelt tendencia: többnyire az idősebb szavazók távoztak ettől a párttól, kisebb részük elfordult a politikától, nagyobb részük viszont más pártok felé orientálódott, de nincs domináns irányultságuk. Sikerült viszont az MDF-től elcsábítani szavazókat. Ez annak a következménye, hogy az emberek egy része egymás helyébe állítható alternatívaként tartotta számon a két pártot. Az SZDSZ-ről szintén azt mondhatjuk, hogy aránylag széles bázissal rendelkezik, továbbra is alapvetően a fiatalok és a középkorúak, az értelmiségiek és a középrétegek támogatják.

A *Független Kisgazdapárt* márciusi szavazóinak egy része az MDF-et támogatja most, az ő hiányukat viszont ellensúlyozták azok, akik éppen a Demokrata Fórumtól érkeztek. Ennek a cserének az alanyai társadalmi összetételüket tekintve nem mutatnak jellegzetességet. Fontos még megemlíteni, hogy a Kisgazdapártot mostanra csaknem teljesen elhagyták a budapesti és a szellemi foglal-

kozású támogatók — bár ők eddig is nagyon kevesen voltak. Ezzel — ha úgy tetszik — a Kisgazdapárt rétegpárt jellege méginkább megerősödött. A falvakban élők, az idősek, az alacsony státusúak támogatására most is számíthat. Meg kell jegyeznünk azt, hogy a pártot elhagyó fővárosi, kvalifikált szavazók a bizonytalanok, passzívok táborába kerültek.

Az *MSZP* márciusi szavazóinak egy része átpártolt a Fideszhez, más része bizonytalanra és/vagy passzívvá vált. A fiatal demokratákhoz főként a középrétegek: a szakmunkások, diplomával nem rendelkező szellemi végzettségűek távoztak. Az *MSZP* bázisát továbbra is azok jellemzik, akik eddig: a társadalom legalsó és legfelső státusú tagjai.

A *Fidesz* a nagy nyertese a választások óta eltelt hónapoknak. Neki sikerült a legnagyobb arányban megtartania a szavazóit és a legtöbb új szavazót elhódítania. Egyfajta gyűjtőpárttá vált, sikerült magához kötnie a pártjukban csalódottakat. Az új szavazók jórésze az MDF-táborából érkezett — középiskolai végzettségű —, de jöttek más pártoktól is. Itt is folytatódott a júniusban már tapasztalt változás: lemorzsolódott a falvakban lévő szavazók egy része. A Fideszre öszel is — akárcsak márciusban — leginkább a fiatal korosztályok szavaztak. Bázisát főleg a városokban — különösképpen Budapesten — és a középrétegek körében volt képes növelni. A szavazótábor bővülése egyedülálló jelenség, hiszen — a bizonytalanság növekedésének velejárójaként — a többi párt legjobb esetben csak megtartani tudta egy-egy társadalmi-demográfiai csoporton belüli támogatóit. A siker talán azzal (is) magyarázható, hogy a Fidesznek sem a múlt hibái, sem a jelen problémái nem hánytorgathatók fel. Nincs botránykrónikájuk, de olyan imágójuk van, amit sokan helyeselnek: logikusan gondolkoznak, érvelnek, szakértelemmel rendelkeznek.

A *Kereszténydemokrata Néppártnak*

sikerült leginkább megtartani a szavazótáborát, sőt el is hódított híveket a Kisgazdapárttól. A párt márciusi választásában vélhetően kevésbé játszottak szerepet a politikai szempontok, fontosabbak voltak a hitbéli megfontolások. Így a szavazóknak az elmúlt fél évben nem kellett átértékelniük az akkori döntésüket. A támogatói bázist tekintve semmi változás nincs: jobbra a falvakban lakókra, az idős emberekre, az alacsony iskolázottságúakra számíthatott összesen a párt.

A helyhatósági választások azt igazolták, hogy a pártok egyelőre nem esztek mély gyökeret a társadalomban. Az elmúlt fél év megtörtént eseményei és elmaradt intézkedései nyomán sokan elfordultak a politikai szervezetektől, s magától a politikától. A választópolgárok többségének továbbra sincs semmi-

lyen közvetlen kapcsolata a pártokkal, s mint láthattuk, a pártszimpátiák sem igazán maradandóak. Ezek a jelenségek (mint a parlamenti választások második fordulójában és a helyhatósági választásokon való alacsony részvételi arány, vagy a pártokhoz való kötődések alacsony mértéke) azt a veszélyt rejtik magukban, hogy a politikai átalakulások ismét az állampolgárok passzív statisztálása mellett fognak végbemenni.

Jegyzetek

1. Lehmann Hedvig — Polonyi Gábor: A vonzódások változása 1989 őszén. Kézirat, Magyar Közvéleménykutató Intézet.
2. Erről a jelenségről lásd részletesebben Polonyi Gábor: Körbe-körbe. Magyar Narancs 1990/14.sz.

Újdonság a svájci kábelelőfizetőknek, hogy a Channel 1 International hullámsávján napi 12 óra hosszat csak angolul közvetítenek híreket és szórakoztató műsorokat. A felmérések szerint várhatóan mintegy 1,2 millió háztartásban fogják igénybe venni ezt az új szolgáltatást. *(Svájci rádió)*

Egy szovjet hetilap amerikai változata olvasható 1990 áprilisától: a népszerű Literaturnaja Gazeta Texasban jelenik meg The Literary Gazette International címen, amelyet egy közös szovjet-amerikai kiadó publikál. *(IOJ Newsletter)*

Korea előretört harmadik helyre (Japán és az USA után) a világ elektronikai gyártói között az 1990-es évek folyamán. A 20 százalékos növekedési ráta mellett 1988 és 1993 között várhatóan 55 milliárd dollár értékben állít elő ilyen jellegű cikkek. A japánok — elsősorban a JVC és a Sony — még most, a felfutás elején be akarnak törni a koreai piacra. A koreaiak egyébként a félvezetők gyártásában rekordokat döntögetnek, a 256-KB DRAM világtermeléséből pedig 19,3 százalékkal rendelkeznek. Nagyon keresettek a 32 bites személyi számítógépek is. *(ABU Technical Review)*

Nagy Lajos Géza

Félelmeink

Ez a cikk egy 1990 elején végzett kutatás eredményeit ismerteti. Azóta több hónap telt el, mégis gyakran jelenidőben beszél. Azért teheti, mert tárgyának: a magyar lakosság félelmeinek forrása nemigen változott. Ugyanakkor azt is be kell látni, hogy mai félelmeink korántsem mind újak és váratlanok.

Az elmúlt évtizedek során felhalmozódott társadalmi problémák pusztán számbavétele, egyszerű felsorolása sem csekély teljesítmény. Hankiss Társadalompatológia című tanulmányában táblázatos formában összefoglalva, több oldalon keresztül írja le a társadalom működési zavarait, s azokat a torzulásokat, amelyek ezek következményeként az emberi tudatban és magatartásban létrejönnek.¹ Miként ő is utal rá, a tudat- és magatartásbeli torzulások maguk is visszahatnak a társadalmi mechanizmusokra, felerősítik azok zavarait, vagy újabb zavarokhoz vezetnek. S a zavarok bizonytalanságot szülnek, szorongást okoznak, félelmi reakciókat keltenek fel.

Az utóbbi évtizedben a magyar lakosság félelmei felerősödtek. A társadalmi problémák észlelése, az emberek problémaérzékenysége — a társadalom működési mechanizmusának fokozatos torzulásával s manifesztté válásával „lépést tartva” — egyre intenzívebbé vált. A társadalmi együttélés, az emberi érintkezési viszonyok bármely dimenzióját — a politikát, a gazdaságot, a szociális körülményeket, az ideológiát és a morált, az emberek és embercsoportok közötti viszonyokat — nézzük is, a kép lehangolóan egyértelmű. Akár hosszabb távú — tíz-húsz éves —, akár rövidtávú —

egy-két éves — kilátásainkról van szó, az aggodás, a szorongás, a problémák növekedéséből származó pesszimizmus a meghatározó. Mi több, az erősödő, évről évre növekedő pesszimizmus.

A nyolcvanas évek közepére egyre érezhetőbbé és nyilvánvalóbbá váló társadalmi-morális válság szinte sokkolta a közvéleményt. Felerősödött a mindennapi élet veszélyeztetettségének érzése. Az anyagi-szociális feltételek romlása, a társadalmi-politikai problémák felhalmozódása, s mindezek tudatosulása társadalmi méretekben erősítette fel az értékféltést, az értékek megőrzéséhez s az ezzel szemben ható tendenciák visszaszorításához kapcsolódó emóciókat. A társadalom az értékek elbizonytalanodását úgy élte meg, hogy egyre kritikusabban ítélte meg szinte minden társadalmi problémát társadalmi következményeik, súlyosságuk alapján is.

1989 utolsó hónapjai egy majd félév-százados kísérlet végét jelezték. Ami már akkor is nagyon valószínűnek tűnt, az 1990 első hónapjaira bizonyossá vált. Az egymást követő közvélemény-kutatások egyre határozottabban mutatták, hogy az emberek azok mögé az erők mögé sorakoznak fel, amelyek alapvető társadalmi-politikai változást, rendszerváltást akarnak. A szubjektív vágyak és szándékok és az objektív folyamatok

¹Hankiss Elemér: *Diagnózisok 2.* Magvető. Budapest, 1986.

egybeesésének tapasztalása elvileg bizakodóbbá, optimistábbá tehetné volna őket.

Vajon oldódtak-e a szorongások, nőttek-e a remények? Vagy éppen ellenkezőleg: még jobban felerősödtek az eddigi félelmek az utóbbi hónapok társadalmi-politikai zűrzavarainak táptalaján? Úgy tűnik, az évtizedes múltú okok arzenálja újakkal is gyarapodott, s ezek, ha nem is kizárólag, de döntően politikai természetűek. Pártok viszonyához, kormányzati tevékenységhez, emberi és polgári jogokhoz — s általában a kialakuló politikai rendszer struktúrájához és működési mechanizmusához kötődnek.

1990 februárjában, mint már annyiszor korábban, ismét azt lehetett tapasztalni, hogy az embereknek a közeli jövőre vonatkozó *általános*, illetve a társadalmi élet meghatározott területeit érintő *konkrét* várakozásai elváltnak egymástól. „Általában” inkább bizakodóbbak az emberek, a konkrét helyzetekben bekövetkező változásokat azonban aggódva szemlélnek.

A DOXAPOL vizsgálata^{*} azt mutatta, hogy míg az emberek majd' fele (relatív többsége, 49 százaléka) inkább bizakodással tekintett a választások utáni időre, addig alig egynegyede (24 százalék) gondolta azt, hogy a választások után „lassan elkezdünk majd kilábalni a gazdasági válságból”, s ennél kevesebben (17 százalék) vártak lassú javulást az életszínvonalban. Ami pedig a politikát illeti: egyharmaduk számított arra, hogy a politikai zűrzavar csökkenni fog az országban, s a relatív többség (46 százaléka) ennek ellenkezőjére. A jövődéli kormány stabilitásában csak a kisebbség hitt (29 százalék), míg a többség (43 százalék) a sorozatos kormányválságokat valószínűsítette. A leginkább abban bíztak az emberek, hogy a választások

után sem a „rég” diktatúra nem jön vissza, sem új nem alakul ki (65 százaléka); igaz, azt is látni kell, hogy e tekintetben is csak a lakosság egyharmada volt teljesen bizonyos.

Az elmondottakat erősítik meg az MKI által szinte azonos időben rögzített kutatási eredmények is. A fentiekkel majd megegyező arányt (55 százalékos) képviseltek azok, akik szerint a márciusi parlamenti választás eredménye javítani fog az ország helyzetén. Persze azt is látni kell, hogy ez esetben is inkább a visszafogottan optimisták voltak többségben, azok, akik „kicsi” javulásra számítottak. A helyzet *általános* megítélését tekintve a döntő mégis az, hogy azok aránya, akik további romlással számoltak, nem érte el az egytizedet (8 százaléka).

S ha mindezt a konkrétumokkal vetjük egybe? A diszkrépancia ez esetben is tettenérhető. Mindazon társadalmi probléma esetében, amelynek lakossági megítélését a '80-as évek eleje óta figyelemmel követjük, s a jelen kutatásban is vizsgáltuk, a vélemények negatív irányú elmozdulása figyelhető meg: egyre borultabb helyzetértékelés, egyre pesszimistább jövőkép. A helyzet elvont-általános megítélését tükröző visszafogott bizakodást tehát az egyes társadalmi problémák jövőbeli sorsát érintő növekvő aggodalom kontrakarírozza.

A továbbiakban elsősorban egy 1990. eleji adatfelvétel eredményeivel foglalkozunk.^{**} Első lépésként azt mutatjuk be, hogy miként észlelték az emberek az egyes társadalmi problémákat, majd e problémák társadalmi következményéről, súlyosságáról alkotott véleményeket vizsgáljuk.

* A Doxapol Véleménykutató Intézet 1990. február 1-4. között végzett, az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 500 fős vizsgálatáról van szó.

** A Magyar Közvéleménykutató Intézet 1990. február 1. és 12. között kutatást végzett a választásokkal kapcsolatos attitűdökről és a politikai értékekről. Ennek keretében egy kérdésblokk a társadalmi problémák lakossági megítélésével foglalkozott. Tanulmányunk ennek feldolgozását adja.

Végül arra keresünk választ, hogy mely társadalmi problémák jelentik a legnagyobb gondot, aggodalmat a lakosság számára, melyekről vélik úgy az emberek, hogy a leginkább veszélyeztetik mindennapi életüket.

A vizsgálat a felnőtt lakosság 1000 fős országos reprezentatív mintáján folyt. Az emberek huszonhárom problémáról mondtak véleményt. Az egyes problémákat először bekövetkezésük valószínűsége, majd súlyosságuk alapján értékelték. Mindkét esetben egy olyan értékelő skálát alkalmaztak, amely a „nagyon, eléggé, kevésbé és egyáltalán nem” fokozatokat tartalmazta. (A dolgozat általában a válaszok alapján számított átlagokkal, valamint az ezek segítségével konstruált mutatókkal dolgozik.)

A problémák észlelése

Az emberek döntő többsége számára nem jelentett különösebb gondot, hogy az általunk megadott huszonhárom társadalmi problémát a bekövetkezésük valószínűsége szerint értékelje. Különbségek természetesen adódtak, s a válasz-megtagadások, a „nem-tudom” válaszok aránya az egyes problémák „természetének” függvényében változott. A már korábban is megfigyelt és leírt tendencia érvényesült: a kifejezetten politikai töltetű kérdések esetében lényegesen többen voltak bizonytalanok, mint a közvetlen tapasztalati bázis alapján is megítélhető problémáknál. Így a felnőtt lakosság kb. egytizede döntően olyan kérdések megválaszolását hátrította el, amelyeknek napi-politikai relevanciája volt, s melyek közül számosak az adatfelvételt megelőző néhány hónapban kerülhettek csak fel a lehetséges problémák sorába. Ezekkel szembenállnak

mindazon jelenségek, amelyeknek már „történelme” volt, s melyek közvetlen vagy közvetett megtapasztalására is lehetőség kínálkozott (az infláció, a pénz romlása”, a szegények számának növekedése stb.).

Szembeszökő, de egyáltalán nem meglepő tény, hogy a problémák valószínűségi sorrendjének élére a mindennapi életfeltételekkel összefüggő, anyagi-szociális kérdések kerültek (lásd az 1. táblázatot). Az emberek kb. kétharmada nagyon valószínűnek tartotta, hogy a következő egy-két évben az infláció nőni fog (71 százalék), hogy a szegények többen lesznek, mint ma (67 százalék), hogy a munkanélküliség tovább növekedik (61 százalék), s az életszínvonal még a jelenleginél is rosszabb lesz (63 százalék). S mindezt tetézni fogja a közállapotok romlása, a bűnözés növekedése (69 százalék).

Ami a politikai állapotokat illeti, azok megtétele, s egyben az itt jelentkező tendenciák „becslése” nem volt ilyen pesszimista. Az egyedüli kivételt a pártok viszonya jelenti. A köztük lévő konfliktusok, viszályok fennmaradását a lakosság fele (52 százalék) nagyon valószínűnek tartotta. S ha nem feledkezünk meg az adatfelvétel időpontjáról, ez nagyon is érthető: 1990 februárjában a pártok választási kampánya majd annyi energiát szentelt az ellenfelek lejáratására, mint a „saját alternatívák” megismertetésére. Ennek észlelése vetülhetett a közeli jövőre, s magyarázza a várakozásokat.

Az a feltételezés, hogy a pártok között a jövőben sem lesz „fegyvernyugvás”, nem feltétlenül indukálja azt a következtetést, hogy az országra az anarchia, a kormányválságok sorozata szakadna rá. Jóllehet — miként a további elemzés majd kimutatja — a lakosság egy része

* A kérdés így hangzott: „Most felolvasok néhány problémát, veszélyt, amelyek foglalkoztatják az embereket. Kérem, mondja meg, mennyire tartja ön valószínűnek, hogy ezek a veszélyek Magyarországon egy-két éven belül bekövetkeznek?” „Most arra kérem, hogy mondja meg, hogyha a(z) (még-is) bekövetkezne, ezt mennyire tartaná súlyosnak?”

1. táblázat

A társadalmi problémák észlelésének rangsora a felnőtt lakosság körében 1990-ben (százalékban)

	Mennyire tartja valószínűnek:					Átlag*
	nagyon	eléggé	kevésbé	egyáltalán nem tudja nem	nem	
Az infláció, a pénz romlása	71	23	2	1	3	3,69
A bűnözés növekedése	69	23	4	1	3	3,66
A szegények számának növekedése	67	25	4	1	3	3,63
Munkanélküliség	61	30	4	1	4	3,58
Az életszínvonal csökkenése	63	26	6	1	4	3,57
Viszálykodás a pártok között	52	31	7	1	8	3,47
Az emberek közérzetének romlása	46	39	9	2	5	3,36
Az alkoholisták számának növekedése	45	38	10	3	4	3,31
A környezet szennyeződése	42	40	11	2	5	3,29
Az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedése	41	39	12	2	5	3,26
Az erkölcs megromlása	38	36	18	3	5	3,14
Az egymás iránti közönységi eluralkodása	33	42	16	4	6	3,10
A megvesztegetések, a korrupció terjedése	32	34	21	4	9	3,04
Az emberek egymás iránti bizalmának csökkenése	26	49	17	3	6	3,04
A politika eluralkodása a mindennapi életben	21	39	24	5	12	2,85
Gazdasági összeomlás	23	34	28	7	8	2,80
Anarchia, káosz a társadalom életében	22	31	27	8	12	2,76
Állandó kormányválságok	15	39	28	6	12	2,73
A terrorizmus elterjedése	14	27	38	13	9	2,46
A hazafias érzés csökkenése	12	30	34	15	10	2,44
A demokrácia csökkenése	9	23	39	17	12	2,28
Az emberi jogok korlátozása	9	23	39	20	9	2,21
A diktatúra viszatérése	7	9	33	39	11	1,82

* Súlyozott számtani átlagról van szó, melynek értéke 4 és 1 között mozoghat (4 = nagyon, 3 = eléggé, 2 = kevésbé, 1 = egyáltalán nem valószínű).

így gondolja ezt. De csak egy része, hiszen azok aránya, akik szerint „a káosz, az anarchia a társadalom életében”, miként „a sorozatos kormányválság” nagyon valószínű, kevesebb, mint felét (22, ill. 15 százalék) teszi ki azoknak,

akik a pártviszályok továbbéléséről hasonlóképpen vélekednek. Relatíve kevesen (21 százalék) voltak olyanok is, akik úgy gondolják, hogy a politikai küzdelmek oly mértékben erősödnek fel, hogy a mindennapi életet is uralni fogják.

A politikai rendszer jellegét, az állampolgári és emberi jogok jövőbeli alakulását tekintve a határozottan negatív várakozások abszolút kisebbségben vannak. A demokrácia csökkenése, az emberi jogok korlátozása, s a diktatúra visszatérése a problémák rangsorának utolsó helyeit foglalja el. Az emberek kevés valószínűséget adtak annak, hogy a beindult folyamatok az ellenkezőre forduljanak.

A rangsor alapján kapott kép tehát határozott aggodalmat tükröz a közvetlen anyagi létfeltételek alakulását, s visszafogott reménykedést a politikai állapotokat és viszonyokat nézve. Visszafogottat, hiszen ha a három legutóbb említett

tényezőtől eltekintünk, a politikai állapotokat elbizonytalanító problémák bekövetkezését is „elég valószínűnek” tartják az emberek. S ha mindehhez azt is hozzátesszük, hogy a sokkal inkább politikai, mint ökonómiai tényezőként kezelt „gazdasági összeomlást” is eként minősítik, az ország jelenlegi és közeljövőbeli észlelt politikai helyzete elegendő táptalajt ad új félelmek kialakulására és fennmaradására.

Az eddig számba nem vett társadalmi problémák a két pólus között helyezkednek el. A velük kapcsolatos értékelésben inkább egy általános pesszimista, mint optimista attitűd fejeződik ki. Legyen szó a magán- és közmorált, az emberi

2. táblázat

A társadalmi problémák észlelésének társadalmi-demográfiai meghatározottsága (a lépésenkénti regressziós analízis béta értékel alapján)*

	Determinációs				
	együttható	Nem	Kor	Iskola	Lakóhely
	R2				
1.Alkoholisták	2,6	+0.162			
2.Emberi jog	5,2	+0.077		-0.177	
3.Egyenlőtlenség	2,8			+0.140	
4.Közöny	0,5				
5.Bűnözés	0				
6.Demokrácia	2,5	+0.066		-0.141	
7.Szegények	0,6	+0.077			
8.Erkölcs	2,3	+0.127		0.082	
9.Anarchia, káosz	3,7	+0.123			
10.Közérzet	0,5	+0.070			
11.Életszínvonal	0,7	+0.087			
12.Pártviszály	1,4			+0.118	
13.Hazafias érzés	1,7			-0.101	
14.Korrupció	1,8		0.133		
15.Diktatúra	4,0	+0.075	0.088	-0.160	
16.Infláció	0,7	+0.085			
17.Környezet	3,2	+0.185	0.073		
18.Munkanélküliség	0,6	+0.079			
19.Terrorizmus	4,0	+0.104		-0.156	
20.Kormányválság	2,0	+0.087			
21.Bizalom	1,9	+0.112			
22.Gazdasági összeomlás	3,5	+0.088		-0.105	
23.Politika eluralkodása	2,7	+0.081	0.093	-0.101	

*Az előjelek értelmezése: nem + = a nők; kor + = idősek, - a fiatalok; Iskola - = az iskolázatlanabbak, + az iskolázottabbak; település = a községek tartották valószínűbbnek az adott problémát.

kapcsolatokat, vagy akár az ember és környezete viszonyát érintő jelenségekről, a lakosság a helyzet elég valószínű romlására számít.

Az összkép szomorúvöen nem módosul, ha az emberek különböző társadalmi-demográfiai csoportjait nézzük (lásd a 2. táblázatot). A problémák rangsora lényegében hasonló, s az egyes jelenségek megítélésében is csekélyek a különbségek. Néhány, az évek során megfigyelt, s a jelen kutatásban is tapasztalható összefüggésre azonban fel kell figyelni. Mindenekelőtt arra, hogy a férfiak és a nők helyzetészlelése, jövővel kapcsolatban várakozása — függetlenül attól, hogy milyen a társadalmi helyzetük — jellegzetesen csak egymástól. Ha csekély mértékben is, de a nők — néhány problémától eltekintve — peszsimistábbak a férfiaknál. Különösen így van ez az alacsony iskolázottságú nők esetében. Ez utóbbiak a politikum szféráját érintő kérdéseket nemcsak a férfiaknál, de az iskolázottabb nőknél is negatívabban ítélik meg. Az emberi jogok korlátozását, a demokrácia csökkenését, a diktatúra visszajövetelét, a gazdasági összeomlást, a politika eluralkodását és a terrorizmust a leginkább ők tartják valószínűnek a jövőben.

Az iskolázottság ritkábban, de valamelyest markánsabban formálja a véleményeket. Mégpedig oly módon, hogy az iskolázottabbak kevésbé valószínűsítik a politikai állapotok romlását, mint az iskolázatlanabbak. Ezzel együtt azt is látni kell, hogy a leginkább ők érzékelik a pártok közötti konfliktusokat, s a legvalószínűbbnek ők tartják ezek fennmaradását. Az eltérő iskolázottságú rétegek azonos módon észlelik és értékelik az életkörülmények alakulását. E folyamat szociális következményeire azonban az iskolázottabbak érzékenyebben reagálnak: az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedését minden társadalmi rétegnél valószínűbbnek tartják.

Fiatalok és idősek, valamint az eltérő településen lakók helyzetmegítélése

csak néhány ponton tér el egymástól, s a véleménykülönbségek is csekélyek. A fiatalok — s különösen iskolázatlanabb rétegük — inkább tartanak a politikai állapotok (diktatúra, politika eluralkodása) és a gazdasági helyzet további romlásától, mint az idősebbek. A falusi népesség számára pedig az erkölcs romlása és a diktatúra esetleges visszajövele okoz másokénál nagyobb gondot.

A problémák súlyosságáról

Annak alapján, hogy valamely társadalmi problémát észlelnek-e az emberek, s hogy a jövőt tekintve mivel számolnak, még nem lehet egyértelműen következtetni arra, hogy egyéni életvitelük s a társadalom működése szempontjából azt fenyegetőnek, károsnak tartják-e. Az észlelt probléma ugyanis mindennapi életük szempontjából szubjektíve akár periférikus, alapvető érdekeiket és értékeiket nézve közömbös is lehet. A valószínű vagy potenciális probléma akkor válik veszélyessé, félelemre okot adó gonddá, ha társadalmi-személyes következményeit is érzékelik az emberek.

Második kérdésünk a problémák súlyosságának mérésére szolgált. Miként a 3. táblázat mutatja, e kérdés megválaszolására — hasonlóan az előzőhöz — csak egy szűk csoport nem vállalkozott. A válaszolói hajlandóság és a problémák jellege közötti összefüggés is egybevág a korábban leírtakkal.

Az első, leginkább szembetűnő tény, hogy a megadott huszonhárom probléma — a lakosság értékelése szerint — a „nagyon súlyos” és az „elég súlyos” kategória közé került (az átlagok 3,87 és 3,15 között mozognak). Ez azt mutatja, hogy a problémák által sértett értékeket és ideálokat a társadalom egésze a gazdasági és politikai rendszer működése, az életkörülmények alakulása szempontjából fontosnak tartja. Bármilyen szintű korlátozásukra, bármilyen mértékű visszaszorulásukra érzékenyen reagál. A reakció mértéke azonban változó. A

3. táblázat

A társadalmi problémák súlyosság szerinti rangsora a felnőtt lakosság körében 1990-ben (százalékban)

	Mennyire tartja súlyosnak:					Átlag*
	nagyon	eléggé	kevésbé	egyáltalán nem tudja nem	nem tudja	
1. Gazdasági összeomlás	83	10	1	0	5	3,87
2. A bűnözés növekedése	86	11	1	0	2	3,87
3. Az infláció, a pénz romlása	84	12	1	0	3	3,86
4. A szegények számának növekedése	76	19	2	0	3	3,76
5. A terrorizmus elterjedése	74	17	2	0	7	3,76
6. Az életszínvonal csökkenése	73	22	2	0	3	3,73
7. Munkanélküliség	74	19	3	0	3	3,73
8. A diktatúra visszatérése	71	14	3	2	10	3,71
9. Az alkoholisták számának növekedése	66	28	3	0	3	3,64
10. Anarchia, káosz a társadalom életében	63	24	3	1	9	3,64
11. A környezet szennyeződése	62	30	4	1	4	3,61
12. A megvesztegetések, a korrupció terjedése	59	28	4	1	8	3,59
13. Az emberi jogok korlátozása	57	30	4	1	8	3,55
14. Az erkölcs megromlása	56	33	6	1	3	3,50
15. Állandó kormányváltások	50	35	5	1	10	3,48
16. Az emberek közérzetének romlása	50	39	6	1	5	3,45
17. A demokrácia csökkenése	49	34	6	2	10	3,43
18. Az egymás iránti közönység eluralkodása	43	41	9	1	5	3,32
19. Az emberek egymás iránti bizalmának csökkenése	38	48	8	1	5	3,29
20. Az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedése	42	40	11	3	4	3,28
21. Viszálykodás a pártok között	38	37	15	2	8	3,20
22. A hazafias érzés csökkenése	34	41	15	3	8	3,15
23. A politika eluralkodása a mindennapi életben	34	38	15	3	10	3,15

* Súlyozott számtani átlagról van szó, melynek értéke 4 és 1 között mozoghat (4 = nagyon, 3 = eléggé, 2 = kevésbé, 1 = egyáltalán nem valószínű).

rangsor a materiális értékek dominanciáját jelzi.

Az emberek túlnyomó többsége, több mint négyötöde számára a legsúlyosabb problémát a gazdasági összeomlás, az infláció és a bűnözés növekedése jelen-

tené. Mindez nem igényel túlságosan sok magyarázatot. (Annak érzékeltetésére, hogy a lakosság szerint mennyire súlyos problémákról van szó, az 1987-es hasonló jellegű vizsgálat egyik adatát közöljük: akkor az emberek az atomhá-

ború súlyosságát átlagosan 3,91-re értékelték.)

A problémák második csoportját azok a jelenségek alkotják, amelyeket a lakosság háromnegyed része nagyon súlyosnak minősített. Közülük három az anyagi létfeltételek, a materiális-szociális biztonság világához tartozik: a szegénység, az életszínvonal csökkenése és a munkanélküliség. Következményeiket tekintve hasonló módon ítélik meg az emberek a diktatúra visszatérését (nagy valószínűséggel a politikai elnyomás bármilyen formáját), miként a terrorizmus jelentkezését is.

A harmadik csoportba azok a problémák kerültek, amelyek társadalmi következményeit az emberek „armada-fele” tartja nagyon súlyosnak. Az átlagértékek tanúsága szerint ezek a skálán a „nagyon” és az „elégé” súlyos tartomány közepén helyezkednek el. Jellegüket tekintve a politikai állapotokat és értékeket (demokrácia, emberi jogok), a politikai szféra működését (anarchia, kormányválság), a köz- és magánmorált (korrupció, erkölcs) és a közérzet állapotát fedik le. Az értékelések alapján ebbe a tartományba került az alkoholizmus és a környezet pusztulásának problémája is.

A rangsor végén elhelyezkedő, „elégé súlyos”-nak tartott jelenségek csoportja az emberi érintkezési viszonyokat gátló közönyösséget és bizalmatlanságot, az emberek közötti egyenlőtlenséget, a pártok viszonyát, a hazafiság kérdéskörét és a mindennapi élet elpolitizálódását fogja át. A vizsgált jelenségek közül ezeket tartják viszonylag a legkevésbé súlyos problémának az emberek.

A társadalom különböző csoportjai között a problémák súlyosságának megítélésében csak néhány esetben van számottevő különbség. Az egyes rétegek közvetlen érintettsége és érdekeltsége ritkán nyilvánul meg olyan erővel, hogy az átlagostól lényegesen eltérő véleményeket produkáljon. Amikor ez mégis megtörténik, az szinte kizárólag az

anyagi-szociális feltételekkel és az emberi együttélést közvetlenül szabályozó normákkal összefüggő problémáknál tapasztalható. A politikum szférájában jelentkező problémák súlyosságának megítélését a társadalmi helyzet és a politikai pozíció alig befolyásolja. Másként fogalmazva: az értékelések inkább a társadalmi átlaghoz, mint meghatározott réteghelyezethez és politikai preferenciához igazodnak.

A vélemények a leginkább a munkanélküliség társadalmi következményeinek megítélésében polarizálódnak. Súlyosságát a probléma által közvetlenül érintett és fenyegetett rétegek — az iskolázatlanok, a falun élők, a 18-24 éves fiatalok és a nők — nagyobbban tartják, mint a náluk jobb társadalmi pozícióban lévő csoportok (az egyetemet végzettek; a fővárosiak; az idősebbek és a férfiak). Hasonló összefüggések figyelhetők meg az infláció hatásának mérlegelésénél is.

Az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedésével — mint korábban jeleztük — az iskolázottabb rétegek inkább számolnak, mint az iskolázatlanabbak. Ennek következményeit azonban az utóbbiak tartják súlyosabbnak. Véleményük valószínűleg abból a félelemből táplálkozik, hogy a társadalom további polarizálódása a jelenleg is több szempontból hátrányos helyzetben levő rétegek kárára megy majd jobbra.

Amennyiben figyelmünket nem az egyes problémákra, hanem a különböző társadalmi rétegekre irányítjuk, a már korábban is jelzett összefüggések tárulnak fel. Mindenekelőtt a két nem véleményében jelentkező eltérések. A férfiak és a nők nemcsak a helyzet megítélésében és a perspektívák értékelésében, hanem a problémák súlyosságának minősítésében is különböznek egymástól. Egy kivételtől — a gazdasági összeomlástól — eltekintve, minden esetben, amikor a két nem között eltérések tapasztalhatók, a nők súlyosabbnak ítélik a helyzetet, mint a férfiak.

Az iskolázottság vélemény-differenciá-

4. táblázat

A társadalmi problémák súlyosságának megítélése társadalmi-demográfiai csoportok szerint
(a lépésenkénti regressziós analízis béta értékei alapján)*

	Determinációs együttható R ²	Nem	Kor	Iskola	Lakóhely
1. Alkoholisták	3,0	+0,81	+0,110		-0,098
2. Emberi jog	1,2			+0,077	
3. Egyenlőtlenség	3,4	+0,097		-0,125	
4. Közönyösség	2,8	+0,088		-0,078	
5. Bűnözés	1,0	+0,099			
6. Demokrácia	1,7		+0,090		
7. Szegények	0,8				+0,090
8. Erkölc	3,8	+0,121	+0,133		
9. Anarchia, káosz	1,0			+0,100	
10. Közérzet	0				
11. Életszínvonal*	1,9		-0,081	-0,108	
12. Pártviszály	1,0	+0,067		-0,074	
13. Hazafias érzés	2,5		+0,124		-0,095
14. Korruptió	0				
15. Diktatúra	2,0				
16. Infláció	4,0	+0,103	-0,094	-0,138	
17. Környezet	0				
18. Munkanélküliség	8,8	+0,116	-0,089	-0,164	-0,124
19. Terrorizmus	0				
20. Kormányválság	1,2			-0,081	
21. Bizalom	3,1	+0,088		-0,146	
22. Gazdasági összeomlás	2,9	-0,111		+0,098	
23. Politika eluralkodása	1,3				

* Az előjelek értelmezése a fentiekhez hasonló.

ló szerepét vizsgálva megállapítható: az iskolázatlanabb rétegek a közvetlen tapasztalat által is átfogható, a mindennapok menetét direkt módon befolyásoló jelenségek súlyosságát nagyobbak tartják, mint az iskolázottabb rétegek. Ez utóbbiak, és különösen a diplomások, a társadalmi-politikai rend alapértékeinek deformálódását és az ország stabilitásával összefüggő problémákat minősítik kritikusabban. A politikum jelenség-tartományához tartozó kérdések — a pártviszályok és a kormányválságok — számukra kevésbé aggasztó problémák.

A különböző településeken lakó emberek — ha eltekintünk a közöttük lévő egyéb differenciáló tényezőktől — hasonlóan ítélik meg a problémák döntő

többségét. Az eltérő tapasztalatok s az érintettség azonban érzékelhető a választások megoszlásában. A falusi emberek, a már említett munkanélküliségen túl, a szegénységet s az alkoholizmust nagyobb gondként élik meg, mint a városiak. Miként a hazához fűződő érzelmek csökkenése is nagyobb probléma számukra.

Ez utóbbi kérdés, miként a demokrácia s az erkölcs állapota, az idősebb korosztály gondolkodásában fontosabb szerepet kap, mint a fiataloknál. A fiatalok, s különösen a családalapítás és pályakezdés gondjával küszködő legfiatalabb csoportok, az anyagi lét biztonságát veszélyeztető problémákra reagálnak érzékenyebben.

Mindent egybevetve, újra hangsúlyozni kell: az egyes társadalmi rétegek és csoportok közötti véleménykülönbségek szűk sávban mozognak, s az esetek többségében — jóllehet az alkalmazott módszerek szignifikáns eltérést mutatnak ki — társadalmi konszenzusról beszélhetünk a problémák megítélésében.

Félelmeink forrásai

Az eddigiek során képet kaptunk arról, hogy mely jelenségeket s milyen mértékben észlelnek az emberek, valamint arról, hogy az egyes problémák társadalmi következményeit mennyire tartják súlyosnak. Kiderült, hogy e két dimenzió mentén a problémák rangsora eltérő: bizonyos társadalmi jelenségeket az emberek nagyon jellemzőnek, de relatíve kevésbé súlyosnak, másokat nagyon súlyosnak, de kevésbé jellemzőnek, valószínűnek tartanak.

Amennyiben arra a kérdésre keressük a választ, hogy mely problémák jelentik ma szubjektíve is a legnagyobb veszélyforrást, melyek azok, amelyek a legnagyobb aggodást és szorongást váltják ki az emberekből, a két dimenzióban kapott értékeléseket egymásra kell vonatkoztatnunk.

Kiindulópontként fogadjuk el: a társadalom számára azok a problémák jelentik a legnagyobb veszélyt, amelyek jelenlétét a leginkább észlelik, bekövetkezését a leginkább valószínűsítik, s súlyosságát a legnagyobbnak tartják az emberek. Ezek félelmeik fő forrásai.

Napjaink magyar társadalmában az emberek a legnagyobb veszélynek, elsőrendű félelemforrásnak az anyagi-szociális biztonság hiányát tartják. Az 5. és a 6. táblázat ezt egyértelműen igazolja. Akár azok arányát nézzük, akik mindkét szempont szerint a legkritikusabbnak ítélik a helyzetet, akár a vélemények alapján felvázolt durva tipológiát — a mindennapi egzisztenciális szorongást kiváltó jelenségek csoportjához jutunk. Az emberek több mint fele — kétharma-

da — nagyon valószínű és egyben nagyon súlyos társadalmi problémaként észleli az inflációt, a bűnözés növekedését, a szegények számának emelkedését, a növekvő munkanélküliséget és az életszínvonal romlását. Az e problémáktól való fenyegetettség érzése a társadalom valamennyi rétegét áthatotta már 1990 elején; a szorongás, a kilátástalanság érzése általános volt. Csupán egy szűk — összetételét tekintve heterogén, tehát pontosan nem definiálható csoport — vélekedett e problémákról másképpen: kevésbé valószínűsítette az anyagi életviszonyok romlását, s az átlagosnál kisebbnek ítélte következményeit.

Fordított a helyzet a politikai értékek minősítésénél. Az emberek relatíve kis hányada aggodott igazán, s gondolt arra, hogy e területen is tovább romlik a helyzet. Az alapvető jogok, a politikai rendszer berendezkedését és alapelveit illetően — emberi jogok, hazafiság, demokrácia-diktatúra — a többség inkább bizakodónak látszott.

Az általános értékek felől a politikai élet mindennapi jelenségeihez közelítve azonban csökkennek a remények és nőnek a félelmek. A sorozatos kormányváltások, a társadalmi rend felborulása s kiváltképpen a pártok közötti torzalkodások, viszályok az emberek egyre szélesebb köre számára jelentenek veszélyt. A válaszolók több mint egyharmada — majd' fele — komolyan számolt azzal, hogy az ország kormányozhatatlanná válik, anarchia és káosz lesz; s több mint fele igen valószínűnek és súlyosnak tartotta a pártok közötti konfliktusok kiéleződését.

Az eddig számba nem vett jelenségek a *potenciális* veszélyek, a potenciális félelmek csoportját alkotják. Ide olyan problémák kerültek, amelyeket az emberek súlyosnak és elég valószínűnek tartanak. Míg a veszélyek rangsorának elején és végén áll — egzisztenciális, illetve politikai — értékek megítélésében viszonylag nagy a társadalmi egyetértés, addig a potenciális veszélyként definiált

5. táblázat

A társadalmi veszélyek rangsora 1990-ben a felnőtt lakosság körében

	azok aránya, akik a problémát nagyon valószínűnek és nagyon súlyosnak tartották	azok aránya, akik a problémát elég valószínűnek és nagyon súlyosnak vagy nagyon való- színűnek és elég súlyosnak tartották	a+b együtt százalékban
	(a)	(b)	
Az infláció, a pénz romlása	68	22	90
A bűnözés növekedése	67	21	88
A szegények számának növekedése	60	26	86
Munkanélküliség	55	26	81
Az életszínvonal csökkenése	57	22	79
Az alkoholisták számának növekedése	39	29	68
A környezet szennyeződése	38	28	66
Az emberek közérzetének romlása	36	24	60
Viszálykodás a pártok között	31	26	57
Az erkölcs megromlása	33	24	57
A megvesztegetések, a korrupció terjedése	30	24	54
Gazdasági összeomlás	24	32	56
napi életben	14	19	33
Az emberi jogok korlátozása	7	15	22
A demokrácia csökkenése	8	13	21
A hazafias érzés csökkenése	9	14	23
A diktatúra visszatérése	7	8	15

problémák esetében a vélemények erősen megoszlanak. A válaszolók durván két csoportra oszlanak: egyik felük számára az emberi együttélést szabályozó normák és kapcsolatrendszerek lazulása, hiánya az aggodás, a szorongás kiváltója, másik felük e jelenségeket relatíve problémamentesnek látja. A félelmek e kategóriájába tartozik — az említettekén túl — a gazdasági összeomlás is. Realitásával, egy-két éven belüli bekövetkezésével az emberek egynegyede számol, súlyosságát azonban szinte mindenki látja.

A veszélyek társadalmi meghatározottságát vizsgálva az egyes társadalmi-demográfiai és politikai változók mentén a korábbiakban leírtaknál is kisebb különbségek mutathatók ki. Az egyes

problémák — két dimenzió alapján történő — megítélésében jelentkező eltérések az általunk használt objektív változók alapján nem magyarázhatóak. Lényegében hasonló eredményre jutunk, ha a véleménysszerződések alapján elkülönített félelem-típusokat nézzük.

A faktorelemzés — mely az egyes problémák értékelésekor kapott valószínűségi és súlyossági értékek szorzatából képzett mutatóval dolgozott — három viszonylag jól értelmezhető félelemtípust határolt el. Ezek mindegyike a társadalmi létezés egy-egy szeletét mint veszély-zónát értelmezi.

Így beszélhetünk:

— *a romló életkörülmények általi fenyegetettség*ről, mely az életszínvonal romlását, az inflációt, a közérzet romlását, a

6. táblázat

A társadalmi veszélyek csoportosítása az egyes problémák valószínűségi és súlyossági rangsora alapján

Súlyossági sorrend	Valószínűségi sorrend		
	nagyon valószínű (1—7) (3,69 — 3,36)	elég valószínű (8—16) (3,31 — 2,80)	kevésbé valószínű (17—23) (2,76 — 1,82)
nagyon súlyos (1—7) (3,87 — 3,73)	Infláció Bűnözés Szegénység Munkanélküliség Életszínvonal	Gazdasági összeomlás	Terrorizmus
súlyos (8—16) (3,71 — 3,45)	Közérzet	Alkoholisták Környezet Erkölc Korrupció	Anarchia, káosz Kormányválság Emberi jogok Diktatúra
elég súlyos (12—23) (3,43 — 3,15)	Pártok közötti viszály	Egyenlőtlenség Közönyösség Bizalom Politika	Hazafiság Demokrácia

szegénységet, a társadalmi anarchiát és bűnözést fogja át;

—az instabil politikai viszonyok általi fenyegetettségéről, mely a pártok közötti viszályból, a politika eluralkodásából, az állandó kormányválságok miatti félelemből és a hazafiság csökkenésének érzéséből táplálkozik, s végül

—a politikai visszarendeződéstől való fenyegetettségéről, melynek okozója a

diktatúra visszatérésétől, a demokrácia csökkenésétől, az emberi jogok korlátozásától és a gazdasági összeomlástól való félelem.

A társadalom különböző csoportjai között csak az utóbbit tekintve mutatható ki eltérés: az iskolázatlanabb rétegek inkább félnek a visszarendeződéstől, s annak társadalmi következményeitől, mint a társadalom más rétegei.

Argentínában megteremtették a törvényes lehetőségét annak, hogy mintegy kétezer, eddig kalózádként működő adó engedélyt szerezzen. Ezt gyakorlatilag minden folyamodónak megadják, akik azonban záros határidőn belül nem jelentkeznek, betiltásra számíthatnak. (World Broadcast News)

Modernizálja berendezéseit az ausztrál rádió: a jelenlegi elektro-mechanikus kapcsolóhálózatot számítógép-vezérelt rendszerre cserélik ki. Az új Bosche TAS 2000 rendszerhez egy POP 11/73-as központi számítógép csatlakozik majd, s ezek fogják kiszolgálni a négy rádióállomást. (ABU Technical Review)

Zsigmond Anna

Édes, de veszélyes

A Sesame Street és a gyermekközpontú amerikai televízió

A televízió szép és csúf arca együtt jelenik meg az alábbi írásban, melyből érdekes és tanulságos adatokat tudhatunk meg az amerikai gyerekek „tévéfogyasztásáról”.

1968-ban került bemutatásra az Egyesült Államokban a *Sesame Street* című gyermekprogram kísérleti adása, amely elindította a műsort a siker útjára szerte a világon. A műsor felvette a harcot az akkori gyermekműsorok durvasága és erőszakossága ellen, felhasználva mindazokat a televíziós elemeket és stílusjegyeket, amelyek jellemezték és jellemzik ma is az amerikai televízió adásait. Emellett az iskola előtti korban segíteni kívánta a hátrányos helyzetben lévő kisgyermek felzárkózását az írás, olvasás, számolás és nyelvi ismeretek terén.

Európa számára a *Sesame Street* módszerei idegennek bizonyultak, ezért igen késve jutott el először Németországba, majd Angliába. A műsor angliai fogadtatása igen mérsékelt volt, amelyet első sorban az amerikai angollal szembeni tartózkodás magyaráz.

Magyarországon az elmúlt években került bemutatásra és kedveltette meg magát a *Muppet Show*, amely egyébként a *Sesame Street* figuráiból nőtte ki magát. A *Sesame Street* késedelmes bemutatása érthető, hiszen az 1970-es évek Magyarországa értetlenül tekintett volna azokra a problémákra, amelyekkel a korabeli Amerika küzdött. A hetvenes évek televíziós műsorai Magyarországon sem tekintették a gyermekközöniséget olyan fontosnak, hogy indokolt lett volna ilyen

gyermekcentrikus műsorok elkészítése és bemutatása, sem az oktatás, még kevésbé a hirdetések (a gyermek és szülő mint potenciális vásárló!) szempontjából. Nem volt lehetőség továbbá a műholdas műsorszórás vételére sem, amelynek közvetítésével eljuthattak volna a durva és kegyetlen filmek a gyermekközöniséghez. A képregény-sorozatok sem árasztották még el a gyermekkönyvpiacot.

Több mint húsz év múlt el, amíg eljutott hozzánk ez a sikeres műsor, és ez idő alatt egy új generáció nőtt fel. E generáció fejlődésének sajátosságai a gyermekpszichológia és gyermekszociológia révén sokkal ismertebbé váltak, mint bármely megelőző nemzedéké. Az Egyesült Államokban a sikeres sorozat újabb és újabb adásokkal bővül, nálunk pedig a *Sesame Street* példát mutat a *másságról*, a toleranciáról és nem utolsósorban segítséget nyújt az amerikai angol nyelv tanulásában. Remélhetőleg sor kerül a tizenévesek műsorának, az *Electric Company*nak a bemutatására is, amely hasonló szellemben, az ismert szereplőkkel és módszerekkel arat sikert a hazájában. A mai televíziónézők, a szülők és a hazai műsorkészítők pedig igen sokat tanulhatnak a *Sesame Street* műsorkészítő gárdájától és a műsor szellemétől.

A varázsdoboz

A televízió — írja W. Schramm, a televíziókutatás egyik legnagyobb amerikai személyisége — egyrészt jó, másrészt rossz hatással van a gyermekekre. Néhány gyermek számára bizonyos feltételek között káros a televízió. Más gyermekek számára ugyanazon körülmények, illetve ugyanazon gyermekek számára más körülmények között viszont hasznos lehet.

A televízió az Egyesült Államokban minden más tömegkommunikációs eszköznél (színház, rádió, film, újság stb.) nagyobb szerepet játszik. Lévéen egyre növekvő közönsége: a gyermek, ez az eszköz szempontjából minőségileg új problémát jelent. Érthető tehát az érdeklődés a televízió funkciója és hatása iránt. A válasz — amint a kérdés szaktekintélyének, W. Schrammnek az állásfoglalása is tanúsíthatja — korántsem lehet egyértelmű.

Schramm igen fontos szempontokra hívja fel a figyelmet, melyek az amerikai viszonyok közt talán több problémát vetnek fel, mint a világ más országaiban. Az első mindenekelőtt azzal függ össze, hogy az Egyesült Államok politikai, illetve kormányzati rendszere folytán a tömegkommunikációs eszközök ellenőrzésének lehetősége igen csekély és közvetett, vagy éppenséggel hiányzik. Ezt most azon elemi követelmény alapján lehet és kell hiányolni, hogy a tömegkommunikáció alanyai közé, annak egyre nagyobb elterjedése során, egyre nagyobb számmal kerültek és kerülnek a gyermekkorban járó korosztályok. Felmerül az iskola és a televízió, de főleg a család és a televízió közötti harmónia vagy diszharmónia kérdése is. Figyelembe kell venni, hogy a televízió mindkét vonatkozásban sokkal bonyolultabb helyzetet teremtett, mint az összes többi médium, amelyek a maguk idején és a maguk módján komoly szerepet játszottak és játszanak mind a mai napig is a gyermek családon és iskolán kívüli formálásában.

A televízió hatása annál nagyobb, minél nagyobb mértékben tudnak vagy igyekeznek irányítói számolni a közönség összetételével és sokrétűségével kor, nem, foglalkozás, gazdasági és társadalmi helyzet alapján, sohasem feledkezve meg arról az igényről, amely a feltételezett nézőközönség részéről jelentkezik: kikapcsolódás, nyugalomra vágyás vagy éppenséggel izgalomkeresés formájában. Arról sem lehet megfeledkezni, főleg az Egyesült Államok esetében, hogy — amint az ismert amerikai szakember, G. Gerbner megjegyezte — a tömegkommunikáció általában, és a televízió különösen, az ipar kulturális karjának tekintendő. Innen a gazdasági érdekeltiségek közvetlen vagy közvetett szerepe a médiumok befolyásolásában vagy éppenséggel irányításában.

Az amerikai televízió hatásának vizsgálatában számolni kell az ország nagy kiterjedésével, a földrajzi távolságokkal és az egyes területek közötti nagy különbségekkel, valamint azzal, hogy sok ember számára a televízió jelenti a világgal való kapcsolatot. A hatás természetesen nem egyoldalú, és a közönség is visszahat az eszközökre. A felelősség azonban a médiumokat terheli, ahogyan erre Otto Larsen találóan rámutatott: a sokrétű és szétszórt közönséggel szemben szervezett és többé-kevésbé céltudatos kommunikációs központok állnak.

A televízió hatását a visszacsatolás (feedback) útján vizsgálják és elemzik. Kiderült, hogy a médiumok és köztük a televízió iránti érdeklődés korántsem egyértelmű, és a közönség számbeli növekedése általában nem esik egybe például a kulturális igényvel. Mit is szeretnek az emberek? A Milton—Eisenhower bizottság számára készült felmérések szerint a megkérdezettek 43 százaléka azért kapcsolja be a televíziót, mert pi-henni kíván, a napi problémákat kívánja elfelejteni, és a megkérdezetteknek csak kisebbik része választja ugyanezen célból a könyveket és a rádiót. Szamba jöhetnek még más kikapcsolódási lehe-

tóségek is: olvasás, sétálás, sport, zene, alvás, de hogy jobbra miért a televízióra esik a választás, arra a későbbiekben még visszatérek.

A televízió népszerűségének egyik titka, hogy házhoz szállítja a mindennapi világot, és ezzel olyan igényt elégít ki, amely megmutatkozik a kábeltelevízió és a felszerelhető házimozsi iránti érdeklődésben is. A film sorsát egyébként nagy mértékben befolyásolja a televízió. Hollywoodban sok esetben csak a televízió számára készítenek filmeket. A televízió hatása lemérhető az újságok esetében is, amikor olyan nagy nevű lapok, mint a Look, a Life, a Saturday Evening Post eltűntek, illetve megbuktak, utat engedve az egyik legnépszerűbb lapnak, a televízióműsorokat tartalmazó TV Guide-nak. Az újságok nagy része a televízió műsorát hirdeti, illetve ismétli a televízió által közölt híryananyagokat. A filmekkel ellentétben a televízió nézéséhez nincs szükség sötét termekre, a készülék olcsó és az adások (többsége) ingyenes. Az amerikai televízió három hagyományos országos hálózata (NBC, CBS, ABC) és egy, a kábeltelevízió széles körű elterjedésével berobbanó országos csatorna, a TBS (Turner Broadcasting System) szinte teljes mértékben kiszolgálja a közönséget. Meg kell említeni az ötödik, nyereségérdekeltség nélküli csatornát, a PBS-t (Public Broadcasting System) is, amely nem hirdetők útján tartja fenn magát, és igen színvonalas műsorokat sugároz.

A műsorkészítők tisztában vannak azal a ténnyel, hogy az emberek milliói ülnek és várnak. A televízió nézése sokféle hatást válthat ki a nézőből, alakít

hatja az ízlését, bővítheti a világról való ismereteit. A néző azonosíthatja magát a szereplőkkel, átélheti a katarzist (Feschbach-elmélet), megszabadulhat a napi feszültségeitől, azonosíthatja magát a támadóval anélkül, hogy fölemelné a kezét, illetve azonosíthatja magát az áldozattal, de nem ő kapja az ütést. A néző szobájában ülve hozhat ítéletet, de részvétele a cselekményben csak elméleti, nem gyakorlati. A televízió kihasználja a „ha én látom őt, ő is lát engem” érzést, és így mindenki úgy érzi, hogy a bemondó őt látogatja meg, hozzá szól, de felelőssége nincs. Így fordul elő, hogy sok esetben szinte vallásos kapcsolat van a néző és a készülék között. A tele-

DENNIS THE MENACE

“FLURRIES ARE SOMETHING THAT JUST GETS YOUR HOPES UP.”

vízió mindent elkövet, hogy közvetlen hangulatot teremtsen a néző és a „doboz” között.

A televízió kiemelkedő szerepét nem érthetjük meg anélkül, hogy ne vennénk figyelembe azt, miként egyengették útját más médiumok. Itt most a „képűjság”-ra szeretnék külön utalni. Főleg az „álló” rajzfilmeknek számító comicsról, a képregényről kell szólni.

Azokat a rajzokat, amelyek ezt a műfajt útjára indították, „funny”-nak hívják. A funny az újságok szerves részei voltak. Az első képregényeket az akkori két legnagyobb újság, a New York American (kiadója Hearst) és a The New York World (kiadója Pulitzer) jelentette meg.

A comicsok hamarosan az újságoktól önálló életet kezdtek: 1935-ben megjelent az első comics-könyv, a News Fun. 1940-re 168-ra, 1950-re 300-ra, 1953-ban pedig már 650-re emelkedett a megjelent képregény-kötetek száma. A havi megjelenési példányszám elérte a 60 milliót, s így nem függték az újságoktól, ahol csak folytatásokban, egy-két képben jelenhettek meg. A funnyk sikere azonban merőben különbözött a képregény sikerétől. Az utóbbi nemigen tartalmaz humort, és gyakran csak a durva és erőszakos történetek, képek dominálnak. S bár a képregények eredetileg a funnykra támaszkodtak, lassan olyan új történetek és sorozatok indultak be, amelyek tartalmilag igen távol álltak a kedves ötletektől.

Ez jól illusztrálható azzal is, hogy már a tankönyvszerzők egyike-másika is igénybe veszi a képregények szerkezetét és nyelvhasználatát, így a kaliforniai San Juan-i egyetemen a differenciál- és integrálszámítás alapjai tanítására egy bizonyos Howard Swann képregényszerűen megírt könyvét kezdtek használni. Ez a módszer már a könyvkiadók támogatását is élvezzi. Hasonló kísérletek folynak más egyetemeken is.

A leghíresebb képregények között meg kell említeni a Popular Funnies, a

To get x in both guaranteed intervals means we have to try

$$G(x) = \min(G_{100}, G_{1000})$$
 Let's see what happens with this $G(x)$:
 If x satisfies

$$0 < |x - a| < \epsilon$$
 the smaller of G_{100} and G_{1000} , then such x 's will satisfy both $a - \delta_{100} < x < a + \delta_{100}$ (and $x \neq a$) and $a - \delta_{1000} < x < a + \delta_{1000}$ (and $x \neq a$) at the same time! The guarantee on G_{100} and G_{1000} will both hold, so

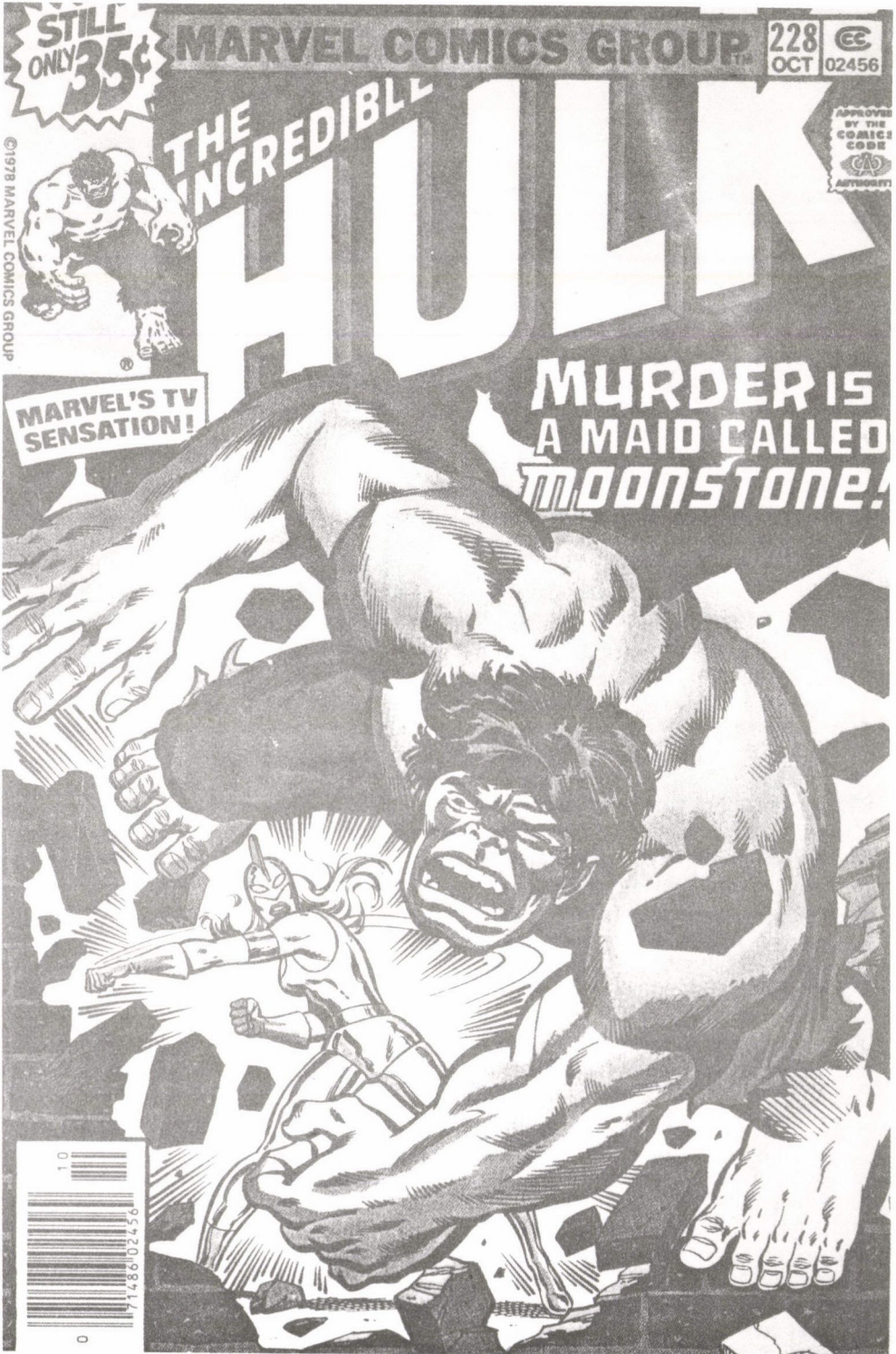
$L - \frac{\epsilon}{2} < f(x) < L + \frac{\epsilon}{2}$
 and $M - \frac{\epsilon}{2} < g(x) < M + \frac{\epsilon}{2}$
 will both be true at the same time!
 Now just add them up and we get

$$L + M - \frac{\epsilon}{2} < f(x) + g(x) < L + M + \frac{\epsilon}{2}$$
 or $L - M - \epsilon < f(x) + g(x) < L + M + \epsilon$,
 which is exactly what we want for " $f + g$!". This shows that

$$G(x) = \min(G_{100}, G_{1000})$$
 is guaranteeable!

Batman, a Superman és a The Incredible Hulk címűeket. Ezeknek a könyveknek a népszerűsége abban rejlik, hogy történetük igen egyszerű, szövegük mindenki számára érthető, és ehhez járul a sok erőszakos kép, amely tele van cselekménnyel és színekkel. A szereplők képviselhetnek egyes népcsoportokat, megjelennek a western-hősök, de mindenképpen tükrözhetnek társadalmi problémákat, mint például a Mr. Bigott rajzok, amelyek faj problémákat vetnek fel. A gyermekek havonta 35 millió képregény-könyvet vásárolnak. Ezekben egyre több az új szereplő, az új típusú hős: monstrumok, egyéb szörnyek, sci-fi alakok. A felmérések azt mutatják, hogy a gyermekek 82 százaléka nagyon szereti a képregényeket, és csak 7 százalékuknak a szülei nem engedélyezik ezek olvasását.

Mivel a képregények ilyen kedveltek a gyermekek körében, így érthető, hogy a televízió adásai előszeretettel kölcsönzik az ismert alakokat. A képregények a rajzfilmek ősei, belőlük nőtt ki a hatal-

©1978 MARVEL COMICS GROUP

MARVEL'S TV SENSATION!

THE INCREDIBLE HULK

MURDER IS A MAID CALLED MOONSTONE!

1.0
7 1486 02456

mas rajzfilmipar, amely a filmiparon is túlnöve elárasztotta a televíziót és annak népszerű gyermekműsorait.

A csábító zsarnok

Bármilyen nagy volt is a többi tömegkommunikációs eszköz hatása, 1970-re már a televízió foglalta el az első helyet, megelőzve a rádiót, az újságot, a regényt és a filmet. Ezt az elsőbbséget azal érdemelte ki, hogy szórakoztató, oktató, tájékoztató s egyben olyan médium, amely állandó mozgásban, fejlődésben van. A televízió juttatja a leggyorsabban és a legközvetlenebb módon a híreket a nézők elé a világ legtávolabbi részeiről. A nyilvántartott televíziós állomások száma egyre emelkedik, a négy fő hálózat mellett igen sok helyi állomás működik. Az Egyesült Államokban a háztartások kilencvennyolc százalékában van tévékészülék. A televízió leggyengébb műsorát is több ember nézi naponta, mint amennyi nézője húsz év alatt bármely Broadway-i színháznak van, még ha szinte minden este telt házzal játszik is.

Amerikában a rendszeres tévéadások a harmincas években indultak meg. 1939-ben kezdte működését az NBC tévétársaság, majd hamarosan több nagy televíziós állomás is jelentkezett. 1940-ben a házak tetején még csak elvértve akadt néhány antenna, és a műsor főleg a rugby- és a baseball-mérkőzések, valamint a politikai összejövetelek, gyűlések közvetítéseiből állt. A második világháború után rohamosan növekedett a televízió iránti érdeklődés; főleg a fekete-fehér adások indultak fejlődésnek, de elkezdtek kísérletezni a színes közvetítéssel is.

Ahhoz, hogy a televízió a többi tömegkommunikációs eszköz méltó versenytársa legyen, meg kellett hódítania a közönséget. Az embereknek készüléket kellett vásárolniuk. Talán ez volt a televízió működése során az egyedüli időszak, amikor a műsorkészítők számá-

ra fontosabb volt megszerezni a nézőket, mint a hirdetőket. Ezt az igyekezetet tükrözi a gyermekműsorok fejlődése is, amelyek viszonylag magas színvonalra azt a célt szolgálta, hogy minél többben rendelkezzenek televízióval. 1951-ben az akkori négy televíziós csatorna — az NBC, a CBS, az ABC és a DuMont — heti huszonegy óras gyermekműsor-idővel rendelkezett, alkalmazkodva a kicsik időbeosztásához. Az este hattól nyolcig tartó időpont volt a legmegfelelőbb, amikor is a gyermeknézők száma maximálisan biztosított volt. Ezen műsorok között szerepelt a Howdy Doody és a Kukla Fran and Ollie is. 1957-ig az NBC sugározta a legtöbb gyermekműsort.

Ezekre az évekre az volt a jellemző, hogy a csatornák hirdetés nélkül működtek, és fenntartották saját magukat. Ez komoly anyagi problémákat jelentett: a DuMont társaság hamarosan meg is bukott, az ABC pedig pénzügyi nehézségekkel küzdött. Ekkor az ABC televíziós társaság Hollywoodhoz fordult segítségért, és sikerült is Walt Disney-vel szerződést kötniük, aki felismerte a televízió által kínált nagy lehetőségeket. Walt Disney heti egyórás műsort adott el az ABC-nek Disneyland címen, s ez egy új korszak nyitánya volt. A bemutatásra 1954-ben került sor, s ezt a programot még ma is igen nagy siker kíséri.

Felmerült a kérdés, miért nincs több ehhez hasonló jó műsor a gyermekek számára. Így lassan egyre több időt kaptak a kis nézők. 1956-ban már heti harminchat órára növelték műsoridejüket. Világossá vált az is, hogy a televízió hatalmas üzletet jelent. Ekkor jelentek meg a hirdetők, akik egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a gyermekközönségre. A nekik szóló műsorok estéről áthelyeződtek a kora délutáni órákra. 1958-ban megkezdte sikeres pályafutását a Hanna-Barbera rajzfilmsorozat (Huckleberry Hound, Yogi Bear, Pixie-Dixie stb.). A Hanna-Barbera kettős ezeket a sorozatokat eladta a hirdetőknél, mivel

egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a televízió igen nagy üzletet biztosít. 1956-57-re már igen sok család rendelkezett készülékkel, és egyre nőtt a televízió előtt napközben eltöltött órák száma; az este nyolc-kilenc óra közötti nézők száma pedig a délutáni nézők számának háromszorosa lett. 1960-ban egy újabb Hanna-Barbera sorozat jelent meg, a Flintstones-család, amely már nemcsak a gyermekeknek, hanem a felnőtteknek is szólt, így családi programmá vált. A rajzfilmek gyors fejlődésével egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a hirdetések, fejlődött az üzlet, de ekkor már lassan a programok rovására. A „gyermektelevízió” egyre inkább a hirdetések kezébe került, a játék- és az édesség-hirdetések használták ki leginkább a műsorokba beiktatott reklámidőt.

A felmérések szerint az átlag amerikai több mint tizenkilenc órát tölt el hetente a televízió előtt, a rádióhallgatással együtt sokkal többet, mint bármely más szabadidős foglalkozással. A televíziós vállalatok megtalálták számításukat: a gyakorlatban a hirdetések tartják fenn őket. A gyermekek milliói ülnek szüleikkel együtt órák hosszat a készülékek előtt. Az elektronikus csoda eléjük tárja a külvilágot, a rajzfilmeket, a showkat, a westernt, a jót és rosszat egyaránt. Hatásuk igen nagy, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a készülékek előtt eltöltött idő a három-tizenhat év közötti gyermekeknél több, mint az iskolában eltöltött idő, beleértve a nyári szünetet is. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a televíziót szinte megszületése óta igen sok támadás éri.

Igen sokakat először is az a kérdés foglalkoztat, miért szeretik a gyermekek a televíziót. Megmozgatja-e fantáziájukat, levezeti-e agresszivitásukat, vagy csak a pesztonka feladatát tölti be? Hozzá tartozik-e a családi kapcsolatok alakításához, megerősítéséhez? Halász László szerint a gyerekek egyáltalán nem csodálják a televíziót és nem is csodálkoznak rajta. Használatát épp olyan ter-

mészetesnek tartják, mint azt, ha valaki autón utazik, telefonon beszél és fridzsiderben hűti az italát. Alig-alig tudnak elképzelni olyan otthon, amelyben nincs televízió.

A tévénézésnél igen fontos tényezőként kell tekinteni a gyermek értelmi színvonalát. Az értelmesebb gyermek feltehetően azért néz több televíziót, mert ő mással is többet foglalkozik, rádiót hallgat, olvas, sportol vagy zenét tanul. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyermek intenzív televíziós időtöltése 13-14 éves korig tart, s azután csökkenő tendenciát mutat. Ebben az időben már előtérbe kerülnek egyéb, az érdeklődési körnek megfelelő cselekedetek.

A televízió kezelése és ezzel saját szórakoztatásának biztosítása minden gyermek számára igen egyszerű, könnyű. A televízió segítségével a néző mindenhol ott lehet, ahol történik valami, többet tud meg az emberekről, életükről és szokásaikról. Ami pedig a televízió nézés érzelmi oldalát illeti, a családi körben megtekintett filmek, westernek, horrorok, egyéb sorozatok — miközben egyfajta biztonságérzést keltenek — izgalmat, feszültséget is nyújtanak, kielégítik a kíváncsiságot, menekülést jelentenek egy olyan világba, ahol minden csillog és érdekes. W. Schramm szerint a televízió népszerűsége arra vezethető vissza, hogy a készülék a szórakoztatásnak olyan passzív formája, amely érdekes találkozásokra ad lehetőséget, és ezek mintegy házhoz jönnek. Helybe szállítja az információkat is, a gyermekek szinte észrevétlenül ismernek meg egyre többet az őket körülvevő világról.

Mi a magyarázata, hogy a televízió ilyen nagy mértékben sajátítja ki a gyermekközönséget az Egyesült Államokban? A válasz egyik fele igen egyszerű: ez az amerikai nagyvárosi élet adta „lehetőségek”, amellyel a műsorkészítők visszaélnék. A gyermekek élete teljesen bezárt, a város az iskola és az otthon között gyalogosan vagy buszon történő közlekedést jelent, amelyen a szülők

gyakran elkísérik a kicsiket. A tanulók társas és mozgási lehetőségei igen korlátozottak. Az iskolai élet és a zárt otthon között nincs szabad helye a gyermeknek, ahhoz elég nagy távolságokra kell kijutnia a városból. A legszomorúbb képet a városi játszótérek, sportpályák mutatják. A nagyváros nem rendezkedett be arra, hogy a kiskorúak szabadidő-eltöltéséről megnyugatóan gondoskodjék. Egy amerikai nagyvárosban szinte lehetetlen elképzelni a tíz éven aluli gyermekek szabad, utcai közlekedését, vagy játszótéri játékát szülői felügyelet nélkül. A rossz közbiztonság, a zsúfolt utak, elhanyagolt terek bekényszerítik a gyermekeket a lakásokba, ahol egyedül vagy barátokkal együtt elmerülten néznek mindent, amit a televízió sugároz. Ezt a televízió kihasználja, ami különösen jól tükröződik a szombati, vasárnapi programokban. Minden szombat és vasárnap reggel az ország 2-11 éves korú gyermekeinek 50 százaléka a televízió előtt ül, és rajzfilmeket néz. Ez az az idő, amikor a tévéállomások megvívják a harcot a gyermekközönségért. Ebben igen nagy segítséget nyújtanak a hirdetések.

Mit néz a gyermek a sokféle választékból? Főleg gyermekvarieté, kalandfilm, gyermek sci-fi és western, bűnügyi film, helyzetkomikum és musical szerepel a „gyermekidőben” sugározott műsorokban. A gyakoriság megállapításánál igen nagy szerepet játszik a háttér. Leo Bogart szerint a tízévesek korosztálya az a csoport, ahol ez nem jelentkezik olyan élesen, sőt szerinte ebben a korban általános érdeklődés alakítható ki a gyermekeknél az élet minden területére vonatkozóan, ami a tévézés esetén szinte egy közösségbe vonja be a gyermekeket, s ők ezzel — függetlenül társadalmi helyzetüktől — egy furcsa kis csoportot alkotnak a társadalmon belül.

A televízió hatása csak akkor mérhető pontosan és megbízhatóan, ha jól ismerjük a gyermek személyiségét, társadalmi helyzetét, családi körülményeit, szoká-

sait és azokat az egyéb tényezőket, amelyek hatással vannak vagy lehetnek a viselkedésére.

Ahogy a gyermek nő, minden lehetősége megvan arra, hogy széles skálán befogadja a dolgokat, kialakulnak egyéni és az otthonról hozott szokásai. Részben saját magának kell felfedeznie a világot, amelyben él. Éppen ezért igen nagy felelősség terheli a televíziót, ha mindezzel visszaél. A gyermekek az Egyesült Államokban szinte soha nem nőnek fel igazán. Gyermeteg magatartással mennek át a felnőttkorba, és a későbbiekben igen nagy erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy elmaradásukat behozzák. (Ez igen jól lemérhető az amerikai iskolarendszeren.) Amerikában a televízió jelenti a gyermek erejének, idejének és tapasztalatlanságának kizsákmányolását, a képregények és a hirdetések közreműködésével.

W. Glasser szerint az emberi agynak szüksége van erősítésre, de ehhez mindennap kell egy kis magány. Legyen a gyermeknek is magánélete, ami minden parancstól, köteleességtől, aggodalomtól mentes. Ez különösen 4-7 éves korban fontos, amikor a gyermekeknek még sok a szabadidejük. Szükség van arra, hogy ebben az időben azt csinálják, amihez kedvük és tehetségük van, felfedezzék és kitalálják az újat. Erre azonban egyre kevesebb lehetőségük marad, mivel egyre több időt töltenek a televízió előtt. A televízió elfoglalja és stimulálja a gyermek agyát. Ha a gyermek lába gipszben van néhány hétig, akkor fizikailag ugyan nyugodt, de ha a gipszet leveszik, nem tud járni, mivel izmai fellazultak. A túlzott televízió nézés befolyásolhatja az agy azon képességét, hogy megoldja a napi élet egyszerű problémáit: kioltja az érdeklődést és megnyomorítja a kreativitást. Amikor a gyermek iskolába kerül, akkor ez a probléma az úgynevezett hiperaktivitás formájában jelentkezik.

Akármilyen a gyermek IQ-értéke, a szombat és a vasárnap televíziója teljesen elárasztja életét beszélő állatokkal,

animációs emberi lényekkel, mesékkel és kalandokkal, sci-fi- és horrorfilmekkel, westernekkel és showkkal. A hétfégi programok félig ember, félig állat szereplőkkel, monstumokkal és szörnyekkel vannak tele. Ezek a bizarr alakok atom- és lézerfegyverekkel, radioaktív pusztítóeszközökkel szórakoztatják a gyermekeket. A kisgyermek nagyon szeretik a rajzfilmeket, az ismerős állatfigurákat s mindazon alakokat, amelyek fantáziavilágukat megszemélyesítik. Éppen ezért az állatvilág szenvedése külö-

nös fájdalmat okoz nekik. Például a Bugs Bunny és a többiek egymást ölik, rúgják, tapossák, majd ismét visszanyerik „emberi” formájukat, hogy utána laposan, hosszúkasan, elégve vagy felrobbantva, testükből kifordítva újra megjelenjenek a képernyőn.

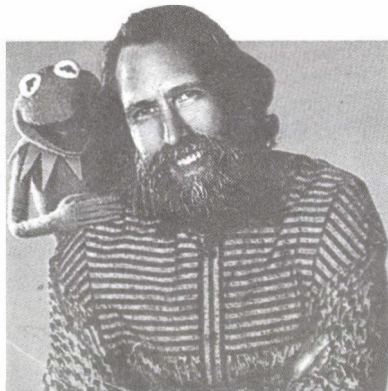
A kiskorú gyermekek kedvenc műsorai a rajzfilmek, az animációs sorozatok, de igen hamar a felnőtt műsorokat kezdik figyelni. A felmérések szerint az első osztályosok negyven százaléka szüleivel együtt nézi a műsort, a hatodikosok

nyolcvan százaléka pedig ötször annyi felnőtt műsort néz, mint gyermekműsort. A gyermekek nagyon rá vannak szorulva a társaságra, így a társas televíziózásra is. A televízió keresztül sok benyomásra tesznek szert, de igen nagy hatással van rájuk a család és a korosztályuk is. A gyermek rá van szorulva, hogy figyelemmel kísérjék életét és elfoglaltságait. A televízióknak segítenie kell, hogy a gyermekek megértsék a felnőtt világot, nem pedig elriasztani őket attól. Meg kell tanítani a gyermekeket arra is, hogy válogatni tudjanak a műsorok között.

Ezt tűzték ki feladatul a gyermektelevíziós műhely (CTW—Children's Television Workshop) elnevezésű alapítvány gyermekműsorai, amelyeket fő műsoridőben sugároznak az egyetlen hirdetés nélküli amerikai tévécsatornán, a Public Broadcasting System (PBS) műsorain. A felmérések azt mutatják, hogy a gyermekek nem szívesen néznek oktatóprogramokat, ennél sokkal jobban kedvelik a rajzfilmeket és más sorozatokat. A kisgyermek szereti a sok ismétlést, sok esetben a humort is megérti, értékeli, ha az közvetlenül kapcsolódik mindennapi életéhez. A bábok igen közel állnak a gyermekekhez, mivel azok képesek úgy utánozni a mindennapi életet, mintha emberek lennének. A figurák kedvesek, jóindulatúak, és elhelyezhetők a kis nézők életében. Igen fontos, hogy állandó legyen a kapcsolat az ismert alakokkal, mivel a gyermekek félnek a megszokott elvesztésétől, eltűnésétől.

Okosan is lehet

Mit néz a gyermek? A számtalan csatorna közül melyiket választja? Sok esetben nem is a műsor érdekli, hanem csak a felnőtteket utánozza, tehát maga a televízió kelti fel az érdeklődését. Az viszont tény, hogy hároméves korában a kicsinek már van kedvenc műsora, és meg is tudja magyarázni, mit is szeretne nézni. A felmérések azt mutatják, hogy a

két-öt éves korsztály átlagosan csaknem húsz, a hat-tizenegyes évesek pedig tizenhat órát töltenek hetente a televízió előtt! Valaki kiszámította, hogy egy átlagos amerikai kora gyermekkorától a felsőfokú iskola befejezéséig több mint tizenötezer órát tölt a televízió előtt (míg az iskolában töltött összidő csupán tizenkétezer óra). Mindezen adatok ismeretében ideje lenne felismerni azokat a lehetőségeket, amelyeket — többek között az oktatás terén — a televízió rejt magában.

Mindezen problémák megoldását tűzte ki az 1969-ben megindított Sesame Street című műsor. A műsor három-öt éves gyermekeknek szól (folytatása az öt-hét éves gyermekek számára készített Electric Company). Ezek a műsorok húsz év óta a legnépszerűbb amerikai oktatóprogramok, amelyeket megszakítás, hirdetések nélkül sugároznak. Mindkét adás célja, hogy olyan műsorokat sugározzanak, amelyekben nincs erőszakos, durva jelenet, egyben oktató jellegűek, és segítséget nyújtanak mind az angol, mind a spanyol anyanyelvű, hátrányos helyzetben lévő gyermekeknek.

A műsor viszonylag költséges, és sok előkészületet igényelt. Elkészítéséhez a szövetségi kormányon kívül olyan magánalapítványok is hozzájárulnak, mint a Carnegie, a Ford vagy a Rubinstein

Alapítvány. Erre azért van szükség, mivel a PBS-nek nincsenek hirdetésből származó bevételei. A sorozat eddigi eredményei azt mutatják, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek gyermekei több és jobb televíziós anyagot kaptak, mint elődeik. A műsor szerkesztői és megvalósítói abból indultak ki, hogy a sok televíziózás szükségszerűen jelentősen befolyásolja a gyermekeket. Az alapgondolatra igen találó Bandura tanulságos története, amelyben egy magányos farmer elhatározza, hogy papagáját vesz, hogy ne legyen annyira egyedül. Idejét és erejét nem kímélve megpróbálja beszélni tanítani az állatot, de minden hiábavalónak bizonyul. A papagáj nem akar beszélni. Ekkor a farmer végső elkeseredésében elkezd ütüögni egy kis bottal a papagáj fejét, és közben azt ismételve: „mondd, bácsi!” — de a papagáj makacsul hallgat. A felháborodott farmer büntetésből a csirkeólba rakja a madarat. Egyik nap arra menet zajokra lesz figyelmes, és amikor odaér, látja, hogy a papagáj kis bottal ütüögi az egyik csirke fejét, miközben azt mondja: „mondd, bácsi!”.

Míndezeket azért jegyezte fel Bandura, mert a sok ismétléssel a televízió is elkerülhetetlenül nagy hatással van a nézőkre, viselkedésükre, gondolkodás módjukra, utánzóképeségükre. Éppen ezért a televízió sok mindenben segítséget nyújthat a gyermekeknek, így például a közlekedési szabályok elsajátításában, a különböző veszélyek felismerésében, figyelmeztethet a kábítószerek veszélyeire — ezek mind olyan feladatok, amelyek a szülőkre és tanárookra hárulnak, és ebben sok segítséget kaphatnak a televíziótól.

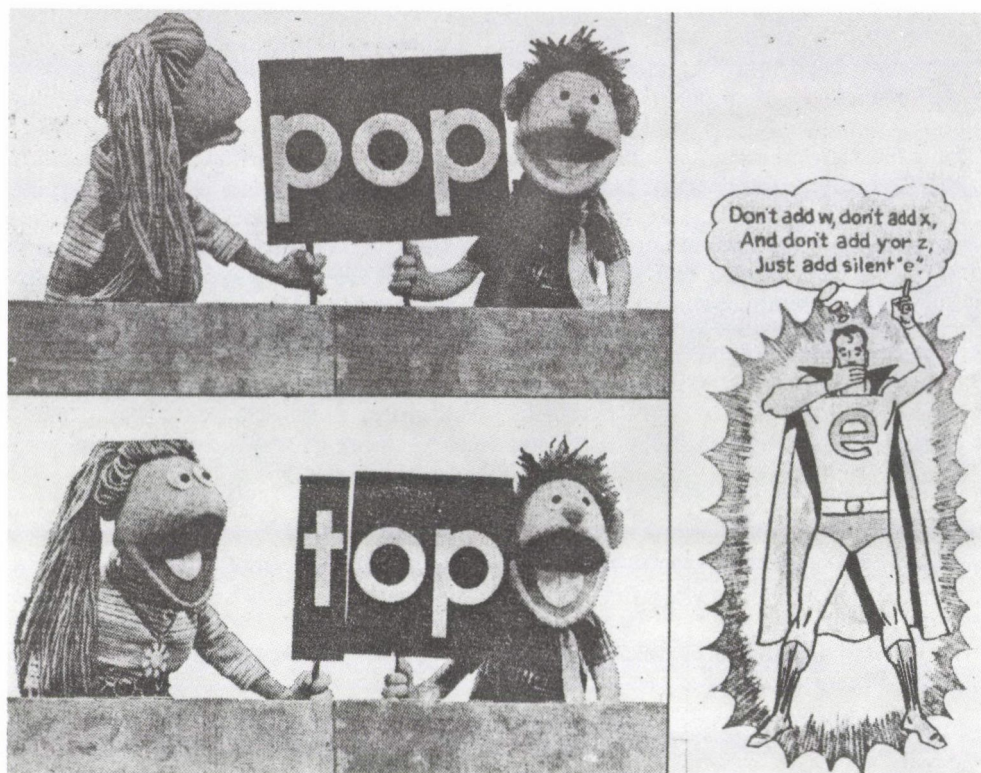
A Sesame Street és az Electric Company szerkesztőinek sok nehézséggel kellett megküzdeniök, és a siker korántsem volt biztosított. A műsor készítői abból indultak ki, hogy a televízió pesztonka funkcióját veszik alapul, majd mint tanárt hívják segítségül.

A Sesame Street előtt ilyen jellegű

próbálkozások nem léteztek. Joan Ganz Cooney és kollégái megfelelő előkészületek után beindították a kisiskolás gyermekeknek szóló oktatási programot. Kezdetben nyolcmillió dollár támogatást kaptak, a program fogadtatását pedig folyamatosan figyelte a princetoni oktatási ellenőrző szolgálat. A kezdeti eredmények bizonyították, hogy a televíziót igen jól fel lehet használni erre a célra, és a gyermekek javára válik az új és számukra érthető, figyelmüket lekötő program.

A szerkesztők célja az volt, hogy elősegítsék a gyermek társadalmi és erkölcsi fejlődését, a nyelvhasználat és az olvasás fejlesztését, a számolási és matematikai készség kialakítását, a problémafelismerő és -megoldó készséget. A két műsört készítő CTW egyik célja az volt, hogy a műsor segítségével a gyermekek könnyen felismerjék az alapszimbólumokat, a betűket, számokat, geometriai formákat, és hogy bánni is tudjanak ezekkel a szimbólumokkal. A műsorok elkészítésénél a szerzők arra is tekintettel voltak, hogy a gyermekek imitációs készsége igen fejlett. A számokkal, illetve a betűkkel készített képsorok, a hozzájuk tartozó kísérőzene nagyon hamar kedvelté váltak a gyermekek körében. A műsor igen mozgalmas, sok-sok mozgással, tapssal, nevetéssel és más, gyorsan változó cselekménnyel, amelyeket a gyermekek ösztönösen utánognak. A műsorok készítői tudatosan törekednek arra, hogy a gyermekek azonosítsák magukat a szereplőkkel, ezért számos gyermekszereplőt foglalkoztatnak. A szereplők egyenesen a gyermekekhez szólnak, sok kis néző magára ismer, s szinte felkiált: „én vagyok a képernyőn!”

A sikerhez szorosan hozzátartozik a zene. A gyakorlatban ez több, mint háttér, sok esetben önálló. A zene ébren tartja a gyermek figyelmét. Muzsikával jelzik a következő képsorokat, így például a számolást vagy egy ismert szereplő megjelenését. A gyermek vizuális

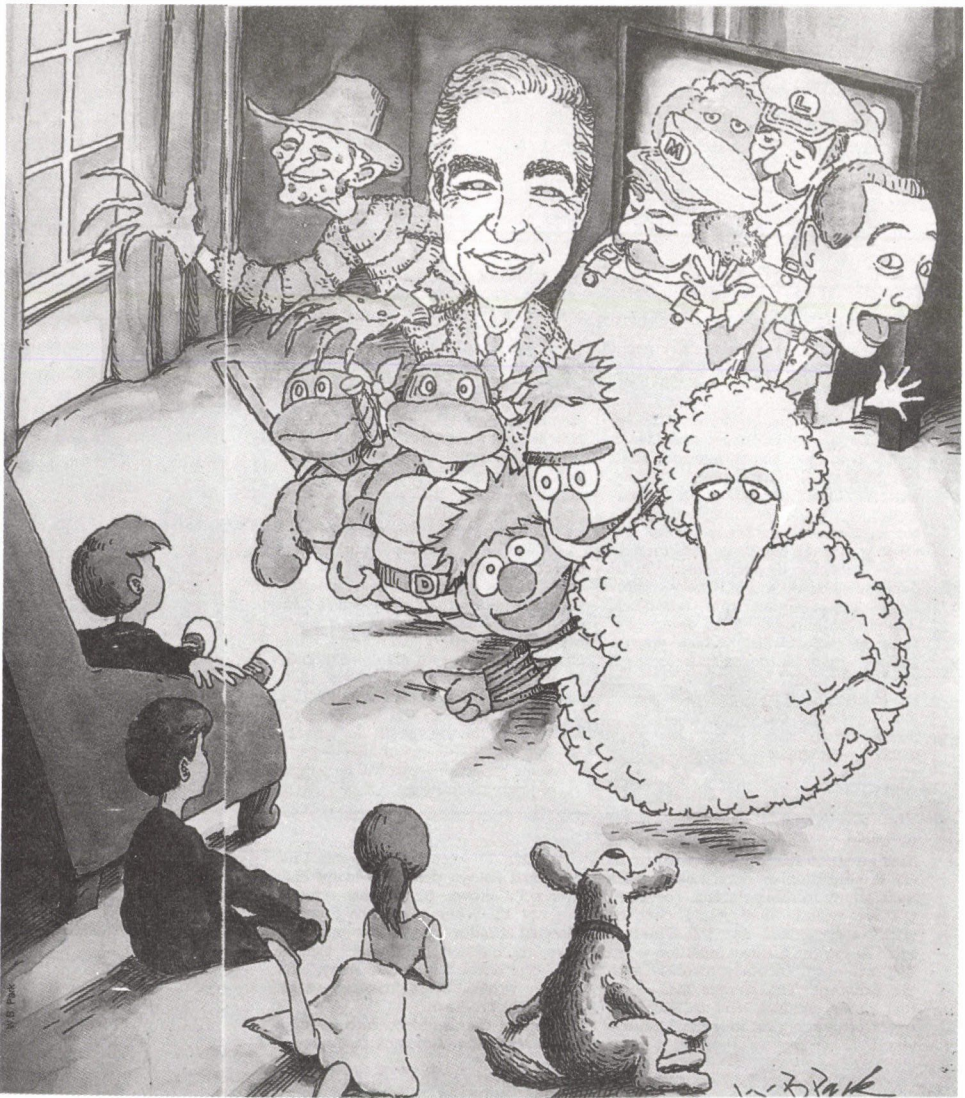
figyelme gyorsan elkalandozik, de az ismert zenei szignállal újra vissza lehet szerezni a figyelmét. A zene hozzásegít a memorizáláshoz is, így például az ábécét, a számsort, a nyelvtani szabályokat el lehet énekelni a Sesame Street dallamaival. Minden egyes cselekedethez zenét rendeltek hozzá. A muzsikának követnie kell a képsorok mozgalmasságát, mert amikor a kép áll, a zene önmagában nem tud segíteni a figyelem megtartásában. Igen fontos a sok ismétlés, amely az elsajátítás mélységét szolgálja. Az ismert, kedvelt alakok megjelenése újra visszazserzi a már-már elkalandozó figyelmet.

Az ismétlés hidat jelent a már ismert és az ismeretlen között. Amennyiben a képsor az első alkalommal még ismeretlen volt, és éppen ezért csak félig volt érthető, az ismétlés során megértésre talál. Az első alkalommal a gyors képsor

meglepi a gyermeket, és hamar elveszti a fonalat, nem képes követni. Ezen segít az ismétlés. Az ismétlés nem egyhangú, hanem az esetek többségében háromdimenziós, azaz három rajzfilm segíti a betűk megismerését, megjelenítik a betű formáját, a szavakban elfoglalt helyét és kiejtését.

Hogyan irányítják a műsor készítői a gyermekek figyelmét? Sok esetben meglepetést, rajzfilmeket, a hirdetésekben ismert alakokat hívnak segítségül. Ezek a hóbortos figurák a képtelenségig elmennek cselekedeteikben, igen sokszor hibáznak, és ez mind lehetőséget ad a gyermekeknek, hogy szórakozzanak, illetve a hibákat a szereplőkkel együtt javítsák ki. Igen sok a ritmus, a rím és nem utolsósorban a humor, amely az egész műsort áthatja.

A Sesame Street próbaadásait 1969 nyarán indították be. Philadelphiában

hatvan amerikai családban mérték az adások fogadtatását. A próbaadások sikeres befejezése után 1969 novemberében beindult a teljes adás.

A Sesame Street megmutatta, hogy a gyermekek közvetett úton is milyen sok tapasztalatra tesznek szert, és milyen sokat hasznosítanak ezekből a tapasztalatokból. A program ügyesen szövö össze a valóság és a fantázia világát, s a gyermek igen sok esetben nem tesz kü-

lönbséget a kettő között. A határ nem olyan éles, hogy az zavarba hozná.

A műsor céljai között a következő feladatok szerepeltek: felismerni, megnevezni a testrészeket és funkcióikat; a betűk felismerése, nagy- és kisbetűk használata; a szavak és a megfelelő betűjelek, a betűknek a szavakon belüli felismerése, a betűk összeolvasása; különböző formák felismerése és megnevezése; a számok felismerése, a számokkal való

műveletek, számegegyenes, a négy alapművelet; a tárgyak összehasonlítása, méreteik és mennyiségük; meghatározás (becslés) a méretek, forma, alak, számszerűség és funkció alapján; a számítógép jellege, műveletei, funkciói, használata.

Elég nehezen alakult ki az állandó nézők csoportja, mivel a PBS nem kereskedelmi csatorna, és az oktatási programok valójában soha nem voltak népszerűek. A felmérések azonban azt mutatják, hogy a műsornak sikerült elérnie a közönséget, és eredményeket tudott felmutatni.

A Sesame Street sorozatot számos ország megvásárolta, hatása azonban korántsem volt egyértelmű, igen sok vihart okoz még ma is a pedagógusok, pszichológusok körében. A műsört különösen Angliában bírálták, főleg angolsága, szóhasználata miatt. Igen sok támadás érte a sok ismétlésért is, azt állítva, hogy ezzel önkényes törekvéseket szolgál; sokan bírálták az utca nyelvének használata miatt. A műsor továbbra is sokakat foglalkoztat újszerűségével, módszereivel és hibáival együtt. Nagy jelentőségű, hogy Magyarországon is bemutatták, s minden korosztálynak segítséget nyújthat a nyelvtanulásban. Ha a Sesame Street sikert arat, reméljük, sor kerül a méltó folytatásra, az Electric Company adására is.

A legtípusabb bútordarab

Mennyi időt töltenek a gyermekek a televízió előtt? Mely programokat figyelnek, és azok milyen hatással vannak rájuk? Mennyiben alkalmazkodnak a gyermekprogramok a kis nézők életkorához, ízléséhez, társadalmi helyzetéhez? Mindezek a kérdések hosszú évek óta foglalkoztatják a kutatókat. A kutatásban még mindig klasszikusnak számít W. Schramm és Parker Lyle 1961-ben megjelent könyve, a *Television in the Life of Children* (A televízió szerepe a gyermekek életében). A munkát a szer-

zők az amerikai kongresszus kérésére átdolgozták, amely 1970-ben *Television and Social Behavior* (Televízió és társadalmi viselkedés) címen jelent meg.

A kilencvenes évek elején szinte elképzelhetetlen olyan amerikai család, amely ne rendelkezne tévével. 1989-es adatok szerint az amerikai háztartások 98 százaléka legalább egy készülékkel rendelkezik. A televízióval ellátott háztartások hatvanhárom százalékának pedig legalább két készüléke van. Ez azt jelenti, hogy az adások legalább 233 millió amerikaihoz, köztük 35 millió gyermekhez (2-11 év) és 19 millió tizenéveshez (12-17 év) jutnak el. A családok 52 százaléka 11-19 programot tud fogni. A kábeltelvízió rohamos fejlődését mutatja, hogy a háztartások 56 százaléka van ellátva e célra alkalmas készülékekkel.

A televízió az amerikai lakások egyik legtípusosabb bútordarabja. Maga a tévézés igen fontos családi eseménnyé vált, a családtagok együtt nézik a műsorokat.

A készülék elhelyezése igen fontos kérdés, mivel a televízió nagy mértékben befolyásolja a családi életet. A felmérések szerint a családok túlnyomó részben a nappali szobában helyezik el a tévét, ezért a gyermek is erősen befolyásolja a program kiválasztását, s több programot is néz szülői felügyelettel. Ugyancsak a felmérések szerint a családon belüli kapcsolatok a programok kiválasztását is befolyásolják. Egyes gyermekek azért nézik a műsort, mert szüleik is nézik, de ez igaz megfordítva is: a szülők a gyermekek miatt nézik a programot. Kisebb korban a gyermekek több durva filmet néznek szüleik társaságában, mint később. Ez nagyrészt akkor magyarázható, ha a családnak egy készülőke van. A több készülékkel rendelkező családokban kevesebb vita adódik a programok kiválasztása miatt, a gyermekek szívesen nézik a műsorokat saját korcsoportjukba tartozó gyermekek társaságában. Ez önmagában nem gyengíti

a családon belüli kapcsolatokat. A ké-szülékek kisebb csoportokra bontják a családöt, s a program kiválasztása azt mutatja, hogy a különböző csoportok más és más tartalmú műsorokkal töltik el idejüket.

Sokan foglalkoztak azzal a kérdéssel, milyen hatással van a televízió a családokra. J. Halloran angol kutató szerint a televízió funkciója magában foglalja a családi kapcsolatok erősítését, egyesíti a családöt — függetlenül a műsorok jelle-gétől, tartalmától. A szülők a gyerme-kekkel együtt, a külvilágtól elzárva né-zik a műsört, akár a nagyvárosban, akár kertvárosban élnek.

Miért nézik?

A tévénézés fő okai (százalékban)

szórakozás	32
kikapcsolódás	26
időtöltés	18
napi élettel való kapcsolat	8
tanulás	4
társadalmi okok	4
speciális műsorok miatt	2
egyéb	2
nincs válasz, nincs ok	4

összesen 100

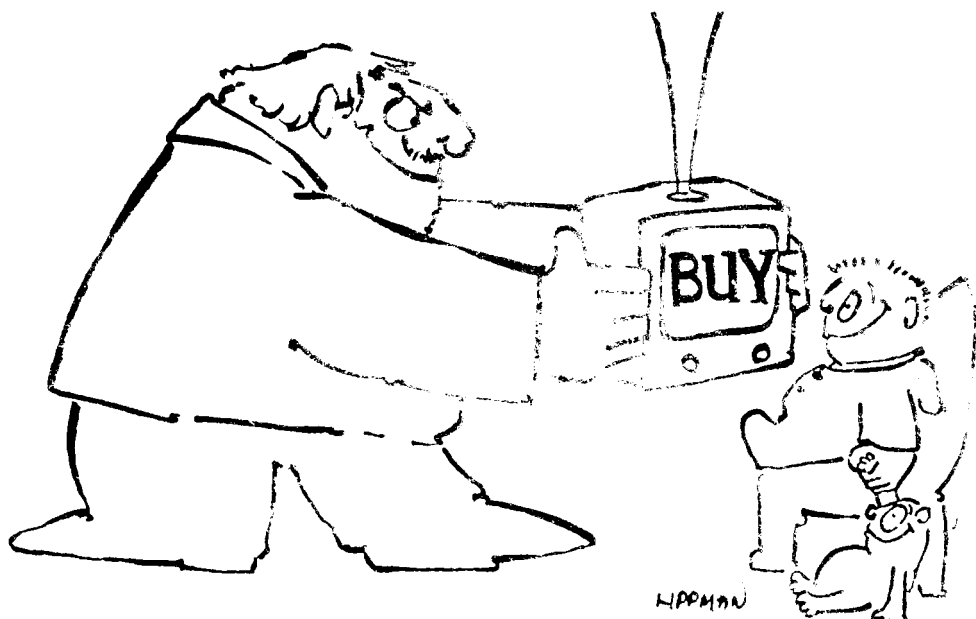
Itt azt hiszem, érdemes feltenni a kér-dést úgy is, vajon egyáltalán nézik-e a televíziót, vagy csak ülnek előtte. Egy dolog azonban biztos, a kora déli órák-tól a hajnali órákig a televíziókészülék nyitva van. W. Schramm szerint a televí-zió az időtöltés egyfajta formája, mások szerint azonban a napi problémák felol-dását szolgálja. A néző célja, hogy társadalmi kapcsolatot teremtsen azokkal, akikkel esetleg a napi munka során nem sikerült. A tévénézés együttlétet biztosít a családtagokkal is, így a kontaktus fenntartásának egy formája. Termé-szetesen a televízió a kikapcsolódás örö-mét is szolgálhatja — de akárhogyan is vizsgáljuk, tény az, hogy a televízió na-pi életünk részévé vált. Csaknem két ge-neráció nőtt fel már úgy, hogy teljes ter-

mészetességgel ül le mindennap a ké-szülék elé, s tölti el ott idejének jelentős részét. A gyermekek számára ez az idő-töltés a társakkal, a barátokkal való együttlétet is jelenti, egyfajta társadalmi funkció, hiszen az együtt megnézett mű-sorokat a későbbiekben meg lehet be-szélni. A kikapcsolódás, a fantáziavilág-ba történő ideiglenes távozás is komoly társadalmi funkciókkal rendelkezik.

Tanul-e a gyermek a tévénézés során, hatással van-e az itt eltöltött idő a tanul-mányi eredményekre? Erről meglepően kevés tanulmány készült. E. Maccoby szerint a tanulási fegyelmet erősen befo-lyásolja a tévénézés, felmérései szerint a házi feladat hiánya magasabb azoknál, akik a televízió „rabjai”. A gyermekek azt állítják, hogy tanulnak a műsorok-ból, de ez a tanulás a legtöbb esetben felszínes. Bár ezt a felszínes ismeret-szerzést a későbbiek során el lehet mé-lyíteni a gyermekekben tanári és szülői segítséggel. Ha viszont a sok ismeretlen kép és probléma magyarázat nélkül ma-rad, akkor a tévénézés több kárt idéz elő a gyermek fejlődésében, mint amennyi haszonnal jár.

A televízió sok esetben társaságot biz-tosít az otthon maradottaknak: a nőknek és a gyermekeknek. Számukra a televí-zió a társat képviseli, s így a megszokott szereplők szinte családtagokká válnak. A napközbeni, illetve az esti nézők lét-száma és jellege között nagy különbség van, ehhez kiválóan alkalmazkodtak a műsorkészítők. A nappali tévézők állan-dó csoportot alkotnak, az esti nézők azonban nem ilyen egységesek. A déle-lőtti televíziózás teljesen beolvad a ház-tartási munkába, így sok esetben a vá-sárlás ideje alatt is bekapcsolva marad a készülék.

A tévénézés gyakoriságát erősen befo-lyásolja a társadalmi háttér, itt is elsősor-ban a foglalkozás, a képzettség és a jöve-delem. A vizsgálatok szerint a televízió a „gettók” gyermekeire van a legnagyobb hatással; ezek a kis nézők azok, akik mindent hitelesnek fogadnak el, a fantá-

zia és a misztikum világát is beleértve. Ugyancsak a felmérések mutattak rá, hogy a középosztály gyermekei hisznek a legjobban a filmeknek, ők nézik előszeretettel a durva és az erőszakos filmeket is. E. Maccoby ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy a középosztálybeli gyermekek nagyobb frusztrációnak vannak kitéve, mint az alsó, illetve a felső rétegekhez tartozók.

A gyermek rengeteg benyomást szerez a tévézés során. W. Schramm feltételezi, hogy a televíziózás jelentősen gazdagítja a gyermek szókészletét, bár — teszi hozzá — a kevesebb műsort nézők a későbbiekben könnyen behozzák ezt a hátrányt. Passzív szórakozást jelent számukra a fantáziavilág, amellyel azonosíthatják magukat, megszabadulhatnak közvetlen környezetüktől, s nem utolsósorban az unalomtól. A médium sok esetben hidat jelent a gyermek számára, amelyen keresztül eljut egy mágius világba. A televízió — ajtó a fantázia területére, meghívó a pihenéshez, eltávolodás a való élettől. A gyermek a televízió és a valóság közé szorul, így a

tévé és az iskola az, amely — a szülői ház után — igen nagy szerepet játszik a gyermek világról alkotott képének alakításában. A televízióipar, a többi tömegkommunikációs eszköz segítségével, létrehoz egy furcsa gyermektípust, a „superkid”-et, aki sohasem élte a gyermekek világát. Ennek a típusnak két megjelenési formája van: a passzív, az átlagosnál tíz kilóval súlyosabb, valamint a hiperaktív, aki zajos, mindent tönkre tesz — ezzel nyilvánítja ki szabadságigényét.

Gary Steiner megállapítja, hogy a televízió pesztonka, sőt nevelő funkcióval rendelkezik. A szülő a kora délutáni óráktól fogva az alig két éves gyermeket elhelyezi a készülék elé, és szinte otfelejtí egész nap, még etetését is ott bonyolítja; ehhez nyújtanak segítséget a játékipar által készített csodaszékek, amelyek gurulva közlekednek a lakáson keresztül.

A gyakorlatban a gyermekeknek két fontos időtöltési lehetőségük van: az egyik a kötelező iskolalátogatás, a másik pedig a tévézés. Felmerül a kér-

dés, hogy a gyermek azt szereti-e, amit néz, vagy azt nézi, amit szeret. Vajon azért nézik-e a gyermekek a sok durva filmet, mert szeretik, és a kulturáltabb műsorokat azért kerülik, mert nem szeretik? H. Himmelweit szerint a gyermek azt nézi, amit előzőleg már látott és amihez bizalma van, így előállhat az a helyzet, hogy érdeklődése beszűkül. Kisgyermekkorban a báb- és rajzfilmek, az állat- és egyéb mesék a kedveltek, de a gyermekek igen hamar felfedezik a felnőttek világát, megszeretik a kaland- és westernfilmeket. Bizonyított, hogy igen korán, a legkisebbek korcsoportjánál is megtalálható a kedvenc műsor, és az ahhoz való ragaszkodás.

Eladott nézők

Az utóbbi időben sokan kifejezték aggodalmukat a gyermekeknek szánt hirdetések tartalma miatt. Az az igény, hogy a hirdetések fejlesszék a gyermek ízlését, csak óhaj maradt, a gyakorlatban a hirdetések nem találkoznak sem a gyermekek ízlésével, sem igényeivel. A gyermekek közvetve vagy közvetlenül a legjobb vásárlók, és ezt a hirdető már elég korán felfedezték.

A hagyományos műsorközvetítés azon alapul, hogy a közönség ízlése meghatározza a televízió műsorát, illetve befolyásolja a műsorkészítők munkáját. A valóságban azonban a fizető néző, akinek a műsor szól, nem a nézőközönség, hanem a hirdetőnek a közönsége. Ennek fejében a nézőközönség nem a vásárló, hanem az áru, amit eladnak. A hirdető megvásárolja a közönséget, és a családok maga a program. A nézőközönség érdekei csak akkor képviseltetnek, ha azok történetesen megegyeznek a hirdető érdekeivel. A televízió a hirdető és a közönség találkozásának az eszköze.

Ahhoz, hogy ez a találkozás létrejöjjön, elkerülhetetlenek a következők:

szükség van a produkcióra, közel kell hozni hozzá a nézőt, érdekessé kell tenni a számára és végül a programokat megszerettetni és a hirdetésekkel együtt közvetíteni. A piackutatók meghatározzák a programokat, és ehhez megkeresik a megfelelő hirdetőt. A megegyezés alapján nézőiket eladják a hirdetőnek.

A megfigyelések szerint a gyermekeket az egyperces hirdetések kötik le legjobban. Minél hatásosabb a hirdetés és minél magasabb az ára, annál nagyobb a televízió haszna. A televíziós csatornák állandóan versenyeznek egymással s keresik a közönséget, amelynek bizalommal mindent eladhatnak.

A hirdető különböző ügynökségeken keresztül vásárolják meg a hirdetési időt. A maximális idő öt perc, de a gyakorlatban a két percet sohasem lépik túl. A televízióban és a nyomtatott sajtóban közölt hirdetések között egy igen lényeges különbség van: a lapok csak a helyet adják el, de a hirdető nem szólhat bele a lap tartalmába. A televíziónál viszont a hirdető a műsort is meghatározza. (Egy szélsőséges példa: a nürnbergi perről készült film közvetítése során kivágtak belőle minden utalást a „gas”-ra, mivel a műsorblokk szponzora egy olajtársaság volt.) Az amerikaiakat naponta átlagban 650 hirdetés éri el, ennek nagy százaléka a televízió keresztül jut el hozzájuk. A televízió műsoridejének egyötöd része hirdetésekéből áll. Sok szerző eleve a televízió számára írja a darabját, és a darabban helyet biztosít a hirdetéseknek. A legtöbb adó a hirdető befolyása alatt működik, amely sok esetben a műsor rovasára is megy.

A hirdetés sikerének biztosítása hat elemből áll: figyelemfelkeltés, az érdeklődés megteremtése, érzelmi benyomások, intellektuális ráhatás, a hit kialakítása és a cselekvés. A cél a hit kialakítása, mivel azt közvetlenül követi a vásárlás.

* Amerikában a gas motorbenzint jelent.

A hirdetések jelentős része a gyermekek számára készül, ezek közül a legnépszerűbbek a vitamin-, a tápszer-, az édesség-, az élelmiszer- és a játékhirdek. Már a kongresszusban is felvetődött a hirdetések szabályozása, sőt a gyermekeknek szóló hirdetések megszüntetése. Ennek legfőbb akadályá — a hirdetőik heves ellenzésén túl — az amerikai szövetségi berendezkedés és a decentralizáció, amely nem teszi lehetővé a tévéállomások programjának befolyásolását.

A gyermekeknek szóló hirdetések gyakran utánozzák a meséket. A szereplők állandóak, sok ismétléssel és zenével hívják fel magukra a figyelmet. A hirdetések egy másik formája a meglepetés, a megdöbbenés — például egy teljesen elváltozott hang szól a gyermekekhez, akik — míg meg nem szokják — ijedséggel páros kíváncsisággal figyelik a hirdetést.

A reklámok 63 százaléka a valódi élet képeit kölcsönzi, de sokszor bábokat, robotokat, állatkaraktereket használnak. A felmérések szerint a gyermekek jobban kedvelik a férfihangot, mint a nőt. Az állatalakok emberi tulajdonsággal vannak felruházva, táncolnak, beszélnek, a gyermekek igen gyorsan megszeretik őket.

A gyermekeknek szánt hirdetések hangsúlyosabbak, mint maga a műsor. A hirdetések többségét megkísérlik magához a programhoz kötni, hogy ezzel is lekösse a gyermekek figyelmét. Ellentétben a felnőttekkel, a gyermekek sokszor nem is veszik észre, hol van vége a műsornak és hol kezdődik a hirdetés. A rajzfilmekben rendszerint rajzfilmes reklámot helyeznek el, sokszor ugyanaz a figura hirdet. Dr. P. Lejins szociológus szerint a felnőttek 60-70 százaléka megvásárolja a gyermekének azt az árut, amelyet a hirdetések hatására megszerettek. Következtetése: amennyiben a hirdetések ilyen nagy hatással vannak a vásárlókra, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy a hirdetésekben fellelhető durva és

erőszakos jelenetek is hatással vannak a gyermeknézőkre.

A hirdetések hatásának vizsgálata néha meglepő következtetésekkel jár: Amerikában évente például többet költenek háborús játékokra (kb. 100 millió dollárt), mint egyes kisebb országok katonai költségvetése. F. Werthan szerint a hirdetőik szinte elhitetik a gyermekekkel, hogy nincs fontosabb a fegyverek gyűjtésénél.

Mindenható hirdetőik

Külön kutatást igényel az a probléma, hogyan alakul a gyermek és a család, illetve a gyermek és az anya kapcsolata a hirdetések hatására. Megállapították, hogy a hirdetések hatására a gyermekek igen erőszakosan ragaszkodnak az új dolgok megvásárlásához. Ez a késztetés különösen a kisebbeknél erős, mivel ők kísérik el anyjukat a mindennapi bevásárlásokra, s a hirdetések alapján megismert árut meglátva erőszakosan ragaszkodnak azok megvételéhez. Ahogy idősebbek lesznek, ez a magatartás csökkenő tendenciát mutat, viszont a szülők hajlandósága emelkedik. A hirdetések olyan dolgokkal biztatják a gyermekeket, hogy a szülő igen nagy ellenállásba ütközik, amennyiben nem teljesíti a kérést.

A hirdetések egyik mottója: Te legyél az első, akinek van! A gyermekeknek szánt hirdetést a legtöbb esetben vásárlás követi, ez különösen ünnepek előtt tapasztalható, ekkor éri el a hirdetésekben szereplő áruk kínálata a tetőpontot, a gyermek kívánsága és a szülői engedékenység találkozik.

Évek során tehát kialakultak a gyermekek időtöltési szokásai, s a hirdetőik számára is nyilvánvalóvá vált, mit jelent a szombat és a vasárnap délelőtt. Az ezeken a napokon eltöltött időt Melody „gyermekgetítő”-nak hívja. A hirdetőik azt is tudomásul vették, hogy a gyermek a műsorválasztásba is beleszól, következésképpen a szülőkkel is megkedveltet-

ték a kedvenc műsorokat, és ekkor lép színre a családprogram, amely egyaránt szól a gyermekeknek és a felnőtteknek.

Egyre többen ellenzik, hogy a hirdetések a gyermekekhez szóljanak, hiszen ők sem koruknál, sem ízlésrendszerük-nél, sem anyagi helyzetük-nél fogva nem képesek arra, hogy megfelelően tudjanak dönteni az áru minőségéről.

1970-ben megalakult az ACT (Action for Children Television) azzal a kitűzött céllal, hogy vizsgálat alá veti a hirdetéseket és velük együtt a gyermekműsorokat. Az FCC (Federal Communication Commission) — az amerikai szövetségi kormány tömegkommunikációt szabályozó szerve — is több javaslattal állt elő, és a kongresszuson egymást követték a felszólalások, amelyek egyaránt bírálták a hirdetések színvonalát és a hirdetési módszereket. 1971-ben megalakult a Children Television Unit, Alan Pierce vezetésével, amely szintén a televízió gyermekműsorainak elemzését tűzte ki célul.

Mindezen társadalmi nyomás hatására az FCC, sőt az FTC (Federal Trade Commission) — a kereskedelem szabályozásának szövetségi szerve — is hivatalos vizsgálatokat tartott, amelyek során vizsgálta a modern hirdetési technikákat és módszereket. A vizsgálatok célja a gyermekeknek szóló reklámok elemzése volt, hogy megállapítsák, mennyire élnek vissza a hirdető a lehetőségekkel, mennyiben használják ki a nézőket. Ennek során elemezték a nézők pszichológiai, érzelmi és fizikai reakcióit is.

Újabban számos kutatócsoport foglalkozik a televízió és a faji megkülönböztetés kölcsönhatásaival: hogy jelentkezik ez a kérdés a televízió műsoraiban, a rajzfilmekben, a hirdetésekben. Chester M. Pierce, Diane Pierce-Gonzales és Deborah Wille tanulmánya abból a megállapításból indul ki, hogy bizonyítottan tekinti a televízió hatását a gyermekekre. A kétéves gyermek már képes a televízió látottakat utánozni és

az adott helyzetben tapasztalatait alkalmazni. (Egy átlagos néző évi tízezer hirdetést lát, tizenkét éves koráig háromszázezeret. Ennyi idő alatt egy felnőtt képes egy idegen nyelv elsajátítására, vagy a repülőgépvezetés megtanulására.) A televízióban mindenki megjelenik, feketék, fehérek, nők, férfiak és gyermekek. A hirdetéseket ugyanúgy értelmezik, mint magát a való világot, mint a teljes igazságot.

A gyermekeknek ki kell alakítaniuk helyüket a társadalomban és ehhez nagy segítséget adhat a televízió. Ugyancsak segítséget nyújthat a kulturális színvonal emelésében, a faji megkülönböztetés hatásainak leküzdésében, a társadalmi problémák megértésében. A rajzfilmek igen sok esetben súlyos társadalmi mondanivalót hordoznak. Mindezen problémák megoldását természetesen nem várhatjuk csupán a televíziótól, vagy más tömegkommunikációs eszköztől.

Íguk és kötelességük

Az alapkérdés természetesen fennmaradt: milyen felelősség terheli a szülőket, a családot a gyermek nevelésében, a gyermek műsorválasztásában? A szülőnek tisztában kell lennie azzal, melyik programot nézi a gyermeke, sok esetben jelen kell lennie a műsor kiválasztásánál. A szülő joga és kötelessége, hogy irányítsa, befolyásolja a gyermek tévénézését, s hogy megvédje a mindennapok brutalitásától. Nem kell mindig fizikailag is jelen lennie a gyermek tévénézése közben, de meghatározó szerepet kell játszania abban, hogy a gyermek mit nézzen. A szülőnek kell kezdetben felfigyelnie arra is, hogyan reagál a gyermek az egyes programokra, s ismerve érzelmeit és értelmi képességeit, segítenie kell neki a megfelelő választásban. A szülő elősegítheti a gyermeknéző és a televízió közötti kapcsolat átalakítását, hogy a tévé bővítse a gyermek ismereteit, ablakot nyisson a világra, kiszélesítse az érdeklődési körét.

A gyermeket meg kell tanítani arra, hogy alternatívákban gondolkodjék, hogy számolni tudjon cselekedeteinek következményeivel; hogy megismerje és elsajátítsa mindazt, amit lát, és amit életében — feldolgozott formában — fel tud használni. A gyermek ismerje meg az élet nagy és kis szabályait, a jogot, az emberi kapcsolatok lényegét, az élet egészét és a halált is. A szülő saját, felnőtt tapasztalatai birtokában sokat segíthet ezen kategóriák felismertetésében és elsajátításában. A gyermekeket úgy kell tanulmányozni, hogy nevelésük közben saját tapasztalatainkból okulva ítéljük meg őket és cselekedeteiket. Bizonyos családi és társadalmi háttérrel kell biztosítani a gyermek számára, ennek védelmében kell néznie a tévé műsorát, s ettől kell választ kapnia kérdéseire, problémáira. A szülő használja fel a televízió megfelelően kiválasztott műsorait saját nevelési folyamatának kiegészítésére.

Sok feladat vár tehát a szülőkre. Annak ellenére, hogy a gyermeknek megvan a maga által elképzelt erőszakos kis világa, tele fantáziadús, furcsa történetekkel — írja Benjamin Spock —, arra semmi szükség, hogy lássa a durvábbnál durvább jeleneteket a televízióban. Ezekben az esetekben a szülő zárja el a készüléket.

Írodalom

1. Ball, S. — Bogatz, E.A.: The first year of Sesame Street. An Evaluation. Educational Testing Service. Princeton, 1970
2. Bandura, A.R. — Ross, S.A.: Imitation of Film Mediated Aggressive Models. Journal of Abnormal and Social Psychology, 1963
3. Barnow, E.: The Golden Web. A History

- of Broadcasting in USA. 1938 — 1952. New York, 1968
4. Bogart, L.: The Age of Television. New York, 1972
5. Feinstein, Ph.: All about Sesame Street. New York, 1970
6. Gerbner, G.: Cultural Indicators. The Case of Violence in TV Drama. Annals of the American Academy of Political and Social Science, March 1970
7. Gerbner, G.: The Television World of Violence. in: Baker, R. — Ball, S.(eds): Mass Media and Violence. Washington, D.C. 1969
8. Halász László: A képernyő tekintete. Budapest, 1976.
9. Lesser, G. S.: Children and Television. Lessons from CTW Sesame Street. New York, 1974
10. Schlesinger, A. jr.: Violence: America in the Sixties. New York, 1968
11. Schramm, W.: Mass Media and Development. Stanford, 1964
12. Schramm, W.: Communications in Modern Society. 15 Studies in Mass Media. Chicago, 1948
13. Spielman, M.: „Guns Are for Killing”. Toys and Novelties, October, 1968
14. Winn, M.: The Plug-in Drug. Television, Children and Family. New York, 1977
15. White, D. — Abel, R. (eds): The Funnies: An American Idiom. New York, 1963
16. National Association of Broadcasters. The Television Code. Washington, D.C. N.A.B. Code Authority. 1969
17. Progress Report of the National Commission on the Causes and Prevention of Violence to President Lyndon B. Johnson. January 9, 1969
18. Public Television: A Program for Action. The Report of the Carnegie Commission on Educational TV. New York, 1967
19. Television and Social Behavior. A technical report to the Surgeon General's Scientific Advisory Committee on Television and Social Behavior. Vols I.-V. Government Printing Office. Washington, D.C. 1972

Kincses Kovács Éva

Miről árulkodik a gyermeknyelv?

1990. július 15. és 20. között ülésezett Budapesten az ötödik nemzetközi gyermeknyelvi kongresszus. Az erről szóló beszámolójához kapcsolódva a szerző röviden ismerteti egyik saját kutatását is.

1970 óta rendeznek nemzetközi gyermeknyelvi kongresszusokat, az elsőt Brnóban tartották. Húsz évvel később Magyarország adott helyet a nemzetközi összejövetelnek, közelebbről a Budapesti Kertészeti Egyetem. A közbülső kongresszusokat Firenzében, Londonban, Tokióban, Vancouverben, a texasi Austinban, valamint a svédországi Lundban tartották, s ezekre a valutában szegény országok kutatói alig, vagy csak kis számban juthattak el. Ez kettős hátránnyal járt. Egyrészt ezek az országok csak kis mértékben értesültek az eddigi rendezvények eseményeiről, másrészt saját eredményeik se nyerhettek nemzetközi visszhangot. A hazánkban most megrendezett kongresszus éppen ezen az egyoldalúságon tudott segíteni: a világ szegényebb és gazdagabb országaiból arányosabb mértékben jutottak el a kutatók tapasztalatcsere céljából Budapestre.

A rendezőbizottság egyik tagja kifejtette, hogy a jelenlegi találkozó az egymásra találást szorgalmazta, vagyis hogy a különböző országok kölcsönösen és közösen kíséreljék meg feloldani a gyermeknyelvkutatás gondjait. (A rendezőbizottság tagjai között találtuk Pléh Csabát, Gergely Györgyöt, Réger Zitát, Gósy Mária-t és Kassai Ilonát.) Intézményesen egyébként a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének gyermeknyelvi munkabizottsága látta el a rendezői feladatokat. A rendezőbizottságnak

még egy tagja lett volna: Meggyes Klára, aki a hazai gyermeknyelvkutatás egyik első, kiemelkedő alakja volt a második világháború után. Sokak előtt ismert az *Egy két éves gyermek nyelvi rendszere* című munkája, amely nemcsak leírta a vizsgált kisgyermek beszédformáit, de a leírt jelenségekből a gyermek nyelvi rendszerét is felépítette. Meggyes Klára a felnőttektől függetlenül, önálló rendszerként kezelte a kicsik beszédét, nyelvi teljesítményeit. A kutató, korai halála miatt, sajnos már nem lehetett a résztvevők körében.

A kongresszus viszonylag hosszan, hat napig tartott, és különféle formákban: plenáris üléseken, szekciókban, poszterbemutatókon és munkaértekezleteken végezte munkáját. A nyitáskor minden résztvevő kézhez vehette a szép kiállítású összefoglaló füzetet, melyben megtalálható minden egyes plenáris előadás, szekcióelőadás és poszter-téma rövid kivonata. A programfüzet pedig időpontra lebontva rögzítette a kongresszus munkáját.

Ez alkalomra jelent meg az elmúlt húsz év hazai kutatómunkáját összegző kiadvány is, amelyet a szervezőbizottság tagjai közösen írtak.

Az eseménysorozatot Herman József, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója nyitotta meg. Ezután rögtön megkezdődtek a szekcióülések és a műhelymegbeszélések.

A figuratív képektől a sztereotípiáig

A kongresszus folyamán csak egyetlen plenáris ülést tartottak. Ezen a világszerte ismert, orosz származású amerikai gyermeknyelv-kutató Dan. I. Slobin előadására került sor A beszédben való gondolkodás megtanulása: anyanyelv, felismerés, retorikai stílus címmel. A szerző különböző jeleneteket ábrázoló diaképeket vetített ki. Az egyik képen egy kisgyereket láttunk, amint egy nagy faodú felé mászik, maga mellett egy kutyával. A következő felvételen egy megriasztott bagoly ugrik ki az odújából, melynek láttán a kisgyermek hanyatt esik a félelemtől, a kutya pedig elszelel. Jóllehet nem mozgóképről volt szó, Slobin a kutya futásának sebességét a mozgásának megfelelő légörvény ábrázolásával érzékeltette. Anyaggyűjtése során a szerző ilyen jeleneteket mutatott be angol, német, héber, izlandi, japán, kínai, orosz, spanyol és török anyanyelvű három, négy, öt, hét és kilenc éves gyermekeknek, majd felnőtteknek. Megállapította, hogy a kísérleti személyek, kortól és nyelvtől függően, eltérően fogalmazták meg a jeleneteket, ami egyben azt jelenti, hogy a „beszédelőttes gondolkodásuk” is más és más.

Az előadás a nyelvtani szerkesztési technika fejlődéslelektanát elmezte. A televízióban látható képjelenetek felfogását is hasonló mechanizmus kísérheti. Az értelmezésnek ez a fajta összehasonlító kísérlete módszertani ötleteket nyújthat ahhoz, hogy milyen képfelfogási módok figyelhetők meg a hazai tévéadásokat néző magyar és nem magyar anyanyelvűek között. Ennek például ismeretterjesztő, oktató jellegű műsorok esetében van jelentősége, amikor a nézőnek esetleg be kell számolnia a látottakról.

A szekcielőadások és a poszterbemutatók témáit huszonegy csoportba sorolta a szervezőbizottság. Ezekről címszavakban: 1. betáplálás, kölcsönhatás, nyelvi fejlődés; 2. olvasás; 3. jel- és be-

szélnyelv-elsajátítás; 4. kommunikáció nyelvi zavarok esetén; 5. a fejlődés különböző kérdései; 6. morfológia és szintaxis; 7. szemiotika; 8. nyelvtanulás; 9. beszédfejlődés; 10. grammatikai fejlődés; 11. íráskészség speciális rétegeknél; 12. fonetika és fonológia; 13. prozódia; 14. kétnyelvűség és többnyelvűség; 15. a betáplálás és kölcsönhatás kultúrák közötti perspektívái; 16. pragmatika; 17. szókészleti és jelentéstani fejlődés; 18. nyelvi zavarok; 19. módszertan és egyéb elméleti kérdések; 20. a két- és többnyelvűség társadalmi vonatkozásai, a fejlődés lehetőségei, illetve az egyik nyelv elvesztésének folyamata; 21. nyelvi és metanyelvi tudatoság.

A fenti gazdag anyagból emeljük ki M. Chiara Levorato (Padova) és Cristina Cacciari (Bologna) közös dolgozatát, amely A kifejezőmódok, fordulatok megértése gyermekkorban címmel arról az izgalmas kérdésről szól, hogy milyen viszonyban van a nyelv elsődleges jelentése a metaforikus, képes, szimbolikus tartalommal. Közelebről azt vizsgálták, hogy a kilenc-tíz éves gyermekek miként értik meg a kifejezéseket, szólásokat, szóláshasonlatokat, illetve azok elvont tartalmát. A szerzők kimutatták, hogy gazdag magyarázó környezetben a kisgyermek már hétéves korban is meg tudja ragadni a képes jelentést. Azt is bebizonyították, hogy a figuratív-képes tartalom megértése korban előbb jelentkezik, mint az ilyen jelentésű szövegek alkotásának, alkalmazásának képessége.

A kutatások egy további szakaszában azt tanulmányozták, hogy vajon az ismerős környezet szerepet játszhat-e a kifejezések nem szószerinti értelmezésében. „Bebizonyosodott, hogy ez a tényező csak abban az esetben befolyásolja a megértést, ha a gyermek még nem képes fölismerni a szövegösszefüggéseket, de önmagában semmiképpen nem magyarázza meg, hogyan tudja a kisgyereket elsajátítani a figuratív megnyilvánulások

értelmezésének módszereit". Megfigyelték, hogy ha egy gyermeknél kialakul és rögzül a szó szerinti értés (a szótári jelentésekkel egyező felfogási fázis), akkor — feltehetően az iskoláskor első éveiben — kissé nehezebben érti már ezeket a közvetett utalásokat. Ilyenkor a nyelvtudása szilárdabb, s a nyelv a maga szigorú szabályaival megköti a felfogás könnyedségét. Természetesen ez a felismerés csak néhány éves időszakra érvényes, igen sok megszorítással, s csak ennek alapján semmiképpen nem tudjuk megmagyarázni a kisgyermek átvitt tartalom megértési stratégiájának fejlődési folyamatát.

Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Subosits István főiskolai tanár már kb. tizenöt évvel ezelőtt végzett kísérleteket, vizsgálva bizonyos képességek meglétét a szóláshasonlatok különböző szintű megértésekor.

A televíziózás alig képzelhető el korai olvasásismeret nélkül, sőt némely tévéadás — járulékos elemként — nagyobb mennyiségű betűjelet is nyújt a nézőknek, így ez is hozzájárulhat, hogy a tévét gyakran néző kisgyerekek már óvodáskorban eljut az olvasás szintjéig.

De hogyan is áll a helyzet az olvasástanulással: vajon a globális (átfogó) olvasástanítás a helyes, vagy az évszázadok során használatos, betűjelekre bontott olvasásoktatás. Adamikné Jászó Anna Alternatív olvasástanulási programok Magyarországon címmel történetileg bemutatta, hogyan vezették be a globális olvasási módszert, ennek milyen hátrányai jelentkeztek, majd miként terjesztették el a ma érvényben lévő alternatív olvasástanítási modelleket. El lehet gondolkozni azon is, hogy ha a tévé a globális olvasás elsajátítására serkent, s ez az analízis készség szempontjából nem előnyös, akkor miként lehet az ebből eredő olvasástudás káros következményeit kedvező mederbe terelni. S főként, hogy kinek a feladata legyen ez. (Esetleg éppen magáé a televízióé?)

Hasonló témát érint Katherine Perera (Anglia) A tónusegység szerkezete a hangosan olvasó gyermekeknél című előadásában. Megállapította, hogy a hat és fél éves gyermekek gyakran hajlottak arra, hogy — felolvasáskor — a szövegen belül mondatzárásokat képezzenek, és ezeket tónusegységgel zárják. Az ilyen korú gyermekek sokszor hibásan intonáltak, idő előtt zárták a mondatot. Ennek az volt az oka, hogy egy határozószót, mely tulajdonképpen lezárta a mondatot, a következő mondat kezdetének tekintettek. Vajon nem látták a pontot? Ez a jelenség felhívja a figyelmet arra, hogy nyelvtani tagoltság szempontjából is igen fontos helyesen kiválasztani az olvasandó szöveget. Ha különálló szavakat olvastatunk a kezdő tanulóval, akkor gyakrabban követ el téves mondatahatár-lezárást, mint ha nyomban összefüggő szövegyüttesek, mondatok olvasásával indul a tanulás. Tegyük hozzá, hogy néhány esetben számolni kell a túl korán befejezett mondatok esetében a logikai-grammatikai összefüggés téves felismerése mellett az elfáradás, sőt a kényelem, a lustaság hatásával is.

Érdemes még felidézni a szovjet Jekatyerina J. Protasszova Iskoláskor előtti gyermekek képleírásai című előadását. A vizuális képeknek nagyszámú jellemzője van, amely befolyásolja a gyermeki mondatleírás szerkezetét és tartalmát: például összefügghet a képen szereplő figurák dimenziója és ezek elrendezése, a kép grafikai munkájának kifejezőereje és színeinek élénksége, valamint az egész képi szituáció motivált-sága s ezek megközelítése. A szerző lényegében arról értekezik, hogy különféle lehet a tudati képfelbontás összetettsége és ennek alapján a „visszakodolás”, a képelmésélés. Sőt a kép által nyújtott információ szöges ellentétben is állhat, rációfolhat a kisgyermek korábbi ismereteire, tapasztalataira. A könnyebb felfogás érdekében bizonyos mértékben manipulálhatók is a gyermekek képleírásai a vizuális információ néhány összetevő-

jének változtatásával, az azonos vagy különböző képek sorozatával.

De a képleírásnak van egy ettől eltérő, másik lényeges eleme is: a nyelvi tényezők összessége. Jóllehet válogathatnánk a kísérletben szereplő nyelvi struktúrákban, mindenképpen marad két gátló szempont: a nyelvi készségek, adottságok és a szociokulturális sztereotípiák.

Ha az elsőt elemezzük, két dolgot kell egybevetnünk: mi az, amit a gyermek felfog, és mi az, amit a megértett dolgokból vissza képes adni. Bár nincs teljes megfelelés a felfogott és visszaadott anyag között (a gyermek a felfogottból elhallgathat valamit, illetve a visszaadáskor olyasmit tehet hozzá, amit nem is fogott fel), tény, hogy a gyermeknek bizonyos korúnak kell lennie, és ennek megfelelően már bizonyos nyelvi ügyességgel kell rendelkeznie ahhoz, hogy egyáltalán beszélni lehessen a képleírás, képelbeszélés eredményeiről.

Ugyanilyen fontos szerepe van a sztereotípiának is. A felnőtt például „jónak” vagy „rossznak” minősít valamely képleírást, s ez már bizonyos sztereotípiák alapján történik. A felnőtt — és ez is továbbbi sztereotípiák — leginkább azt kívánja, hogy a gyermek ne bocsátkozzon fölösleges részletekbe, nevezze meg a képen látható dolgokat, funkciójukat s hogy mit csinálnak a képen lévő személyek. A kisgyermek lassan megtanul megfelelni a követelményeknek, és megtanulja az ehhez szükséges állandóan ismétlődő kifejezéseket is. Ilyen értelemben a sztereotípiák nem negatív, hanem bizonyos mértékben nélkülözhetetlen eleme a gyermek nyelvi fejlődésének. Az ezektől való nyelvi függetlenség a beszédfejlődés már újabb, felnőttkori fejezete.

Dallamfejtés és megértés

A kongresszuson elhangzó előadásokat egyébként számítógéppel választották ki, s az esetleges témaátfedések miatt a gép többeket (néha nemzetközi hírű ku-

tatókat is) kirekesztett a sorból. Az általam benyújtott dolgozat is erre a sorsra jutott. Felvételeimet és elemzéseimet a miskolci és debreceni körzeti rádió- és tévéstudiók munkatársainak, valamint az MTA Irodalomtudományi és Nyelvtudományi Intézete fonetikával és stílusztikával foglalkozó szakembereinek támogatásával végeztem, mely segítségért ezúton is kifejezem köszönetemet. Anyagomat nemcsak iskoláskorúak, hanem felnőttek körében is kipróbáltam: a hangmagasság változásának érzékelését vizsgáltam magnetofonról lejátszott, felolvasott szépirodalmi szövegrészletek alapján.

Az emberi beszédtevékenység egy sajátos területe a szépirodalmi vagy művészi szövegek felolvasása, megszólaltatása. A mindennapi, egymás közötti nyelvi érintkezéssel sok közös vonást mutat, de létrehozásakor alkotóját magasabb, úgynevezett esztétikai cél vezérli. A spontán beszéd, bár nyelvtanilag szabályozott, kevésbé mutat formai-alaki kötöttségeket, sok benne a szerkesztetlen, szervesen elem, fölösleges szünet, bizonytalankodás, hiba és hiányosság. Ezzel szemben a szépirodalmi szöveg nagyobb fokú kötöttséget mutat. Különösen áll ez a megállapítás a klasszikus költészet szövegformáira. A tizenkilencedik század költői még ritkábban bontották fel olyan merészen a formákat, mint ahogy azt a századforduló avantgárd alkotói tették.

A vizsgálatba bevont tanulók életkora (tíz-tizenéves általános iskolások) miatt az iskolai tananyagban szereplő költők műveinek dallamfejtését végeztük szöveg típusonként csoportosítva. A magnetofonról megközelítően azonos időtartamú (egy-két percnyi) szövegrészletet játszottunk le. A szövegek közös jellemzője, hogy mindegyikük egy világos, kerek gondolati egység megfelelője volt: egy versszak, egy bekezdés vagy egy egész gondolat (szabadvers esetén). A vizsgált tizenkilencedik századi szövegek szerzője Petőfi volt, míg a huszadik századi tananyagokból olyan

szabadverset választottunk ki, amelynek értelmezése az e korú tanulók számára sem okozott gondot.

Mindegyik felolvasó felnőtt háromszor adta elő ugyanazt a szövegrészletet. Összesen tizennégyféle szövegből — tíz felolvasó harminc elmondási változatából — választották ki a gyerekek a hanglejtés szempontjából legmegfelelőbbnek tartott felolvasást. Külön értékelték a női és a férfi felolvasókat, mert a két nem teljesítménye között lényeges különbség mutatkozott. A dallam követését rajzzal rögzítették. Ehhez a módszerhez Fónagy Iván és Magdics Klára korábbi vizsgálatai szolgáltattak mintákat (vö. Füst Milán: *Öregség-Dallamfejtés*. Budapest, 1974.). A hanglejtésgörbék elkészítése sok türelmet és nagy koncentráció képességet követelt a tanulóktól, akik azonban nagy érdeklődéssel és értékelhetően oldották meg a szokatlan feladatot. Egyidejűleg több különböző rendszerbe helyezték el a hallottakat. A szöveget zenei és grafikus-képi módon is visszaadták. Így a művészi szövegek „láthatatlan”, de meglévő szupraszegmentális elemei, mint a dallam is, megfoghatóvá, láthatóvá váltak. A szólamra, illetve lehetőség szerint szótagra orientált dallamlejegyzésben három fő magassági fokozatot különítettek el a lejegyzők: magas, közép és alacsony. Bejelölték az egyező dallamcsúcsokat és völgyeket. Az egyéni eltérések ellenére a dallamábrákban fölfedezhetünk bizonyos tendenciákat, amelyek arra utaltak, hogy a szövegfajta függvénye lehet a hangmagasság változása. A szöveg kötöttsége, hangzásszerkezete, belső szervezetsége átüt és kényszerítő erővel hat az elmondóra és a lejegyzőre egyaránt.

Fónagy Iván „áttetsző Verlaine-versről” beszélt egy korábbi írásában (Magyar Nyelvőr 1969. 2. sz.), s az 1989-ben megvédett *La Vive Voix* című értekezésében is könyvében az emberi hang érzelmi-attitűdinális háttérét tárta fel meggyőző erővel, számtalan technikai bravúrról tanúskodó példatárával.

E. Sievers (1912) kutatásai nyomán László Zsigmond olyan hangzáselemző módszert dolgozott ki, amelynek segítségével bizonyítani tudta bármely vers költőjének szerzőségét. E. Sievers kihallotta a szövegből a költő hangját — írta Fónagy Iván. Az iskolás csoporttal végzett dallamlejegyző, majd elemző munkám során arra az eredményre jutottam, hogy a szupraszegmentális tényezők közül valóban a dallam az, amely a fenti módszerrel előhívható. A költői szöveg mutatta a legmagasabb szintű szöveg-szervezettséget, érzelmi töltést, mintegy a költő lelkületének esszenciáját. Művének alaphangjai előcsalhatók, mintha maga a költő szólalna meg abban az érzelmi állapotban, amelyben verse keletkezett.

Petőfi verseinek egyik legjellegzetesebb vonulatát az ironikus hang, hanglejtés jellemzi. Ez egyben egyik legfőbb személyiségjegye is volt a fiatal, hányatott sorsú költőnek. Az ironia prózájából is átüt, ezt Martinkó András kutatásai is igazolták. (A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Budapest, 1965.) A dallamrajzokban az iróniára jellemző három fázisú, a második szakaszban hirtelen magasra szökő vonalregrázó mutatkozott.

A huszadik század végi szabadverset másfajta szövegszerveződés jellemezte. A látszólag kötetlenebb forma nagyon is fegyelmezett, szinte megtervezett, erős belső harmóniából fakadó, zeneiséggel, játékosággal felépített hangzásszerkezetet mutatott. Az ismétlődések alakzatokká rendeződése minden nyelvi szinten megtörtént (alliterációk, szóismétlések, grammatikai párhuzamok, gondolatpárhuzamok, metaforák). A szabad verssorépités és az erős belső kötöttség együttes megléte megzavarta a felolvasókat: nehéznek bizonyult számukra a választás, hogy a sokféle lehetőségből melyiket erősisíék fel.

A női és férfi felolvasás különbségei a dallam tekintetében nem mutattak számottevő eltéréseket a Petőfi-szövegek

esetében, de az Utassy-szabadvers férfi változatai szinte dallam nélküliek és elemezhetetlenek voltak. Itt a dallamhiány a tünet. A felolvasó nem tudta előhívni a költőt, ezért előadását még az iskolások is hamisnak értékelték.

Az elemzések során a költő szövegébe „kódolt” dallam, s ezáltal a szemantikai tartalom valóban feltárulhat az olvasók, de mindenekelőtt a hallgatók előtt. Maguk is az alkotó folyamat részeseivé váltak, s megértették, hogy a művészettel, a költői anyaggal, a hangokkal és az ezekből létrejött szavakkal foglalkozni elmélyült munkát igénylő feladatot jelent.

A fenti elemzéshez közel álló, bár csak két gyermek beszédvizsgálatán alapuló kísérletről számolt be a konferencián a brazil Ester M. Scarpa A hosszú kijelentések prozódiai stratégiájának szerkesztéséről címmel. Amikor a gyermek olyan fejlődési szakaszba érkezett, hogy szintaktikai-szemantikai és fonológiai-prozódiai szinten egyaránt képes kifejezni magát, akkor ezek a stratégiák a kijelentések ritmikai és intonációs egységének megőrzésén alapozódnak meg. Az intonációs és más prozódiai jegyek a

gyermeki beszéd igen korai szakaszában megragadhatók. Ezen a téren Büky Béla és Gósy Mária is végzett hasonló kutatásokat.

A gyermeknyelvi kongresszus tapasztalatai, eredményei nemcsak az oktatás, hanem a tömegkommunikáció szakemberei számára is fontosak. A rádiózás, televíziózás és videózás korszakában azon kell fáradoznunk, hogy a káros hatásokat kiküszöböljük és a kedvezőeket fölerősítsük.

Mely pontokon kapcsolódhat a gyermeknyelvkutatás a tömegközlési eszközök, s elsősorban a televízió műhelyéhez? Nem nehéz kapcsolatot keresni és találni, hiszen sok mai gyerek nevelődéséhez hozzájárul a képernyő előtt eltöltött tetemes mennyiségű idő. A kifejezetten nekik szánt műsorokon kívül megnéznek olyan adásokat is, amelyek a felnőtteknek szólnak.

A tömegkommunikáció és a gyermeknyelv különböző kapcsolódásait vizsgálva tanulmányozhatjuk a televíziós gyermekszereplők megnyilatkozásait is. A reflektorfénybe kerülés nyelvi jelenségeinek kutatása sem elhanyagolható terület.

Műholdas kábeltévét akarnak bevezetni az USA-ban 1993-tól. A Hughes, az NBC és Rupert Murdoch részvételével szerveződő gigantikus vállalkozás költsége kb. egymilliárd dollár lesz. Ha elkészül, ez lesz a világ legnagyobb teljesítményű műholdrendszere: bérlői 108 csatorna közül válogathatnak majd, s ezek között már HDTV adások is lesznek. Fő jelentősége azonban abban áll, hogy olyan távoli, vidéki területekre is eljuttatja a kábeles adásokat, amelyek hagyományos módon nem kapcsolhatóak a rendszerhez. (*Le Monde*)

Érdekes tanfolyamot indított a japán újságkiadók és -szerkesztők szövetsége (NSK): megtanítják a diákokat, hogyan vehetik a legnagyobb hasznát az újságoknak tanulmányaik során. 1990-ben már az ország összes általános és középiskolájában elsajátíthatják a tanulók az újságolvasás számukra leghatékonyabb technikáját. Ugyanezen tanfolyam keretén belül társadalomtudományokat, etikát és japán nyelvet is tanulnak a gyerekek. Az NSK támogatja iskolai újságok kiadását és újságíró-találkozókat is szervez. (*NSK News Bulletin*)

Beke György

A nemzet hűségén

Magyar újságírás Brassóban 1945-ben

Napilapok sorsa a huszonnégy órás halhatatlanság. De utána nem a halál következik. Ha az újabb lapszám megjelenése után a közérdeklődés elfordul is „klóregedett” társától, minél jobban távolodnak időben a halott lapszámokban rögzített események, gondolatok, csatározások, a történelem annál nagyobb figyelmet fordít rájuk. A nyomtatott sajtó létezése óta az újságok a tovaszaladó idők hiteles „tanúi”, amelyek nem változtatják, nem is változtathatnák meg vallomásukat.

Különösen sorsfordító korszakok, események nyomán válnak megint időszerűekké, egyenesen nélkülözhetlenné a régi újságygyűjtemények.

A történelem néha ismétli önmagát, legalább annyiban, hogy a felvetődésük idején meg nem oldott, elsikkadt vagy eltakart gondok, ellentétek, törekvések újra felszínre törnek, egymásnak feszülnek. Romániában az 1989. decemberi nagy társadalmi-politikai földrengés után — a diktatúra szörnyű torzulásainak felszámolásával együtt — egyszerre megint napirendre kerültek az erdélyi magyarság sorskérdései: a jogegyenlőség törvényes biztosítása, a Ceausescu-rendszerben ravasz fordulatokkal felszámolt anyanyelvű iskolahálózat újbóli felépítése az óvodáktól az egyetemekig, a lelkiismereti szabadság garantálása és az egyházakat, a hívó állampolgárokat ért méltatlanságok jóvátétele, a belső kulturális autonómia kivívása, nem utolsósorban pedig az anyaország és az erdélyi magyarság szellemi, lelki, történelmi egységének kinyilatkoztatása és érvényesítése.

Ha beletekintünk az 1944-es romániai sorsfordulat után megjelent erdélyi ma-

gyar napilapok gyűjteményeibe, nagyjából ugyanezek a kérdések tükröződnek bennük. Így aztán a „halott” újságok egyszerre időszerű tanácsadókká és figyelmeztetőkké válnak: mutatják, hogy az előző nemzedékek milyen eredménnyel járták a maguk útját az élet legfőbb nemzeti gondjainak megoldásában, miben hibáztak, és milyen végzetes következmények származtak ebből. A negyvenöt esztendővel ezelőtti lapokat ugyanolyan izgalommal olvashatjuk újra, mint elődeink megjelenésük idején.

Miért éppen a Népi Egység?

Ha az erdélyi magyarság 1945-ös sorsálapotának, küzdelmének, törekvéseinek hűséges lap-tükrét keressük, a *Népi Egységet* kell újra elővennünk. Nemcsak azért, mert ez a lap volt időben az egyik első magyar sajtókiadvány, amely az előrenyomuló szovjet hadsereg nyomában, a magyar népi érdekek romániai védelmezőjeként jelentkezett. Első száma 1944. október 22-én jelent meg, amikor Észak-Erdélyben még harcok folytak; Budapesten akkoriban került uralomra a nyilas rendszer. A brassói magyar lap

ezekben a drámai napokban a demokratikus magyar törekvések és az antifasiszta elszántság hangját szólaltatta meg. Ilyen értelemben üzenete történelmi tanúságtétel.

Ebben az időszakban Dél-Erdélyben egyetlen magyar napilap létezett, az Antonescu idejében is megtúrt *Déli Hírlap*, amely november elején, nyílt irányváltásának hangsúlyozásaképpen, *Szabad Szóra* változtatta nevét. Egyébként a *Déli Hírlapot* a negyvenes évek elején alkalmozta magyar-román kölcsönösségi politika alapján túrték meg a bukaresti hatóságok, a kolozsvári román napilap, a *Tribuna Ardealului* szabad működése fejében. Kisebbségi lap lévén, de munkatársainak politikai meggyőződése okán is, a *Déli Hírlap* soha nem volt a fasiszta háborús uszítás szócsove, sokkal inkább rokonszenvezett a Hitler ellen harcoló szövetségeseikkel. Ezért a román cenzúrahivatal több ízben erőlyesen figyelmeztette a temesvári szerkesztőséget, és kilátásba helyezte a lap betiltását. (A *Déli Hírlap* utolsó száma október 31-én fénymásolatban közreadta a cenzúra szigorú megrovását.) Noha a *Déli Hírlap*ot kiváló tollak írták és szerkesztették — Olosz Lajos költő, Kassay Endre irodalomtörténész és műfordító —, nagyon meglátszott rajta kisebbségi jellege, féltékenysége a nemzeti sérelmek felvetésében.

Egészen más hangon szólalt meg Kolozsvárott a *Világosság* 1944. október közepén, Balogh Edgár és Nagy István szerkesztésében. Észak-Erdélyben Kolozsvárott volt jelentősebb antifasiszta ellenállás, Balogh Edgár, Simó Gyula és más kommunisták irányításával. Meggyőzték az egyetem tanárait, hogy ne meneküljenek el (ennek köszönhetően folytatódott a magyar nyelvű egyetemi oktatás). A szovjet csapatok bevonulása után helyi kommunista, szociáldemokrata erők vették át a város vezetését és biztosították a nemzetiségi békét, vagyis a magyar lakosság egyenjogúságát. Ez a hangulat, önbizalom és erő tükröződött

a *Világosság*ban nemcsak 1944 őszén, de még az 1945-ös esztendőben is. Kolozsvárott jobban figyelemmel kísérték a helyi mozgalmak eseményeit, az akkor még szinte teljesen magyar nemzetiségű munkásságra alapoztak a közéleti küzdelmekben, sokkal inkább, mint a bukaresti kormány politikájára.

Nagyváradon, Szatmárnémetiben még nincsenek új magyar lapok, azt az övezetet a hadműveletek bénították meg. Majd amikor megindulnak a váradi, szatmári magyar demokratikus lapok, ezek szintén az észak-erdélyi hangulatot tükrözik, akárcsak a kolozsvári *Világosság*.

Az Erdély északi és déli részén élő magyarság közötti szemléleti, érzelmi és bátorságbeli vagy éppen öntudatbeli különbséget Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség országos elnöke még 1946 nyarán, a nemzetiségi anyaszervezet székelyudvarhelyi kongresszusán is igen jelentősnek ítélte meg: „Dél-Erdélyben meg volt bénítva a nemzeti öntudat. Észak-Erdélyben álnemzetieskedés volt uralmon. Dél-Erdélyben minden lépés, amelyet a szövetségeseinknek a győzelmek következtében és demokratikus szervezeteink kemény harcai árán elértünk, eredményt jelentett. Észak-Erdélyben, ahol azelőtt a kizárólagosság politikája érvényesült, minden, ami az elnyomásban volt nemzetiségek feltörekvését hozta magával, visszaesést jelentett ennek az egészségtelen beállítottságnak. Így természetesen Észak- és Dél-Erdély között a különbség a valóságban továbbra is fennállott, és kísért még a mai napig is.”

Kurkó körülírásait kortársai nagyon jól értették. Majdnem fél évszázad múltán már magyarázatra szorul a fenti értelmezés. Arról volt szó, hogy 1944. augusztus 23-a, Románia fegyverletétele és a szövetségeselek oldalára való átállása után, az addig nemzetileg elnyomott dél-erdélyi magyarok kezdtek kiharcolni elemi jogaikat (anyanyelvű iskoláikat, egyházaik szabadabb működését, újsá-

gok megjelenését), míg Észak-Erdélyben a magyarság elveszítette addigi vezető szerepét, s nem akart beletörődni abba, hogy a nagyhatalmi érdekek és a szerencse forgandósága megint kisebbségi létre kárhoztatja.

Brassó magyar napilapja e két szemlélet ütközőpontján jelent meg. Két malomkö között őrlődött. Dél-erdélyi ipari nagyvárosban szerkesztették, ahol a figyelem a földrajzilag is közeli Bukarestre, a fővárosra irányult — a lapnak állandó bukaresti tudósítója volt —, itt érzékelték legjobban az erdélyi magyarlakta helységek közül a román nagypolitika konfliktusait, az összecsapásokat, a különböző politikai erők irányát és a kormány szándékait. Ugyanakkor a lap elsősorban az észak-erdélyi Székelyföld számára íródott, ott élt olvasóinak döntő többsége, és a szerkesztőségnek józan önértékelésből is, de úgy is, mint a Magyar Népi Szövetség hivatalos fóruma, tekintetbe kellett vennie a székelység hangulatát, érzékenységét, hagyományait.

Sajátos szintézist hozott létre a *Népi Egység* e két felfogás, szemlélet között. Mivel pedig az idő a brassói újság irányvonalát igazolta — a kisebbségi életrend állt vissza az erdélyi magyarság számára egész Romániában —, a lapban megjelent írásokból olvashatjuk ki teljesebben, hitelesebben a korszak hangulatát, ellentmondásait, az indulatokat és a reménysegeket, s főként: az erdélyi magyarság sorsváltásának jellegét.

Hagyományok útján

Brassó az erdélyi sajtó egyik fontos bölcsőhelye, nemcsak magyar vonatkozásban. Johann Gött nyomdász 1834-ban kapott engedélyt egy német nyelvű brassói újság kiadására. Az általa alapított *Siebenbürger Wochenblatt* hetente kétszer megjelenő politikai hírlap volt, és a kor szokásaihoz híven megjelentetett egy melléklapot is, *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* címmel. A német lapok sikere, a város és a környék

magyarságának igénye arra ösztönözte Göttöt, hogy négy esztendő múlva magyar nyelvű lap kiadására is engedélyt kérjen. Két éven át, 1838 januárjától 1839 decemberéig jelent meg az *Erdélyi Hírlap* és melléklapja, a *Mulattató*. Ugyancsak Johann Gött kezdi el nyomtatni 1837-ben a *Foae de Duminica* román irodalmi hetilapot, Ion Barac városházi tolmács szerkesztésében. A hetilap azonban nem elégítette ki a román olvasók igényeit, ekkor társult Gött vállalkozásába George Baritiu, a Kolozs megyei származású publicista és történész, később az egyik 48-as havasalföldi román forradalmár, majd 1866-tól a bukaresti Román Akadémia tagja. A fiatal Baritiu szerkesztésében indult 1838 márciusában a *Gazeta de Transilvania*, amely 1843-tól hetente háromszor került az olvasók kezébe, és amely a leghosszabb életű napilapként vonult be a román sajtótörténetbe. 1946-ban tiltotta be a Groza-kormány. Baritiu újságjának is volt melléklapja, a román szépirodalom fejlődésében fontos szerepet játszó *Foae pentru minte, inimă și literatură*. Így tehát a múlt század negyedik évtizedében Brassóban, ebben az akkor inkább kereskedelmi, mint kulturális központban — itt visznek át a Balkánra vezető utak — három erdélyi nyelven jelennek meg egyazon nyomdában készülő újságok.

Az 1848/49-es szabadságharcban, Bem tábornok győzelmei idején Brassó a magyar, román és német szabadságtörekvések sajátos találkozási pontja volt, néhány héten át pedig — míg a tábornok csapatainak a kezén a város — a testvéri összefogás egyik bölcsőhelye. A három nyelvű városban Bem három nyelven adat ki hadi lapokat. Cezar Bolliac román forradalmár szerkeszti az *Es-patriotul*, amely 1849. március 25-én jelenik meg először. A következő nap kijön a nyomdából a *Kronstadter Zeitung*, április 16-án pedig a *Brassói Lap*. A magyar hadiújság június 18-ig jelent meg, szerkesztője Veszely Károly fiatal római katolikus lelkész, aki a szabadságharc

bukása után két évi börtönt viselt Gyulafehérváron. A három hetilap egybehangzóan hirdette a néptestvériség gondolatát. A *Brassói Lap* például alcímként, majdnem olyan nagyságú betűkből szedve, mint a főcím, a *Testvériség* jelszót viselte. Brassói nyomdászok között él olyan hagyomány, hogy Veszely Károly eredetileg *Testvériségre* keresztelte lapját, magyarázatképpen írta alá, hogy *Brassói Lap*, de a két cím felcserélődött.

Veszely Károly lapja következetesen képviselte Bem tábornok szabadság-eszményeit, beszámolt a szabadságharc legfontosabb mozzanatairól, szervezen összekapcsolta — mint egymás feltételeit — a társadalmi haladás és a néptestvériség ügyét. A *Brassói Lap* hasábjain újra fel-feltűnik Gábor Áron ágyúöntő alakja, a háromszéki székelység legendás önvédelmi küzdelme. A május 17-i szám riportokban tudósított Gábor Áron kézdívársárhelyi ágyúgyáráról, *A nép fia* címmel. Az alig 200-300 példányban megjelenő lapból a zaklatott idők ellenére sem hiányzott — a szépirodalom. Egyik száma első oldalon, vezércikk helyén Petőfi Sándor-verset közölt.

Hosszú némaság követi a *Brassói Lap* megszűnését, csak a múlt század utolsó három évtizedében indulnak újra, egymás után, egymás mellett a magyar újságok Brassóban. Akkor azonban igen változatos arcélű lapok, politikai napilap és színházi újság (egyben műsorfűzet), turista közlöny, hitbuzgalmi kiadványok, pedagógiai lap. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár több mint negyven Brassóban nyomtatott magyar sajtótermék gyűjteményeit őrzi (nem is számítva a kétnyelvű lapokat). *Brassói Lapok* címmel 1895. januárjában indult az az újság, mely tudatosan vállalta a Veszely-féle hadilap örökségét. A Hargittai Béla szerkesztette sajtótermék a realitás felismerése, a néptestvériség, a nemzeti együttélés és a társadalmi haladás jegyében kívánta folytatni a szabadságharcos lap hagyományait.

Ebből az újságból három évtizeddel

később a romániai magyar demokratikus sajtó vezető orgánuma vált. Kacsó Sándor főszerkesztői koncepciója és Kahána Bernát üzleti vállalkozása tette a vidéki lapocskát országos fórummá, a humanizmus, a néptestvériség, az önkényellenesség hirdetőjévé nagyon nehéz időben, 1928-tól 1940-ig. A *Brassói Lapok* állásfoglalásait vezető sajtóorgánokok idézték vagy vitáztak vele, külföldi szerkesztőségekben is számon tartották. A vasárnapi Kacsó-vezércikkek — példásan megmunkált publicisztikai írások — országos vagy nemzetközi kérdésekben mindig az őszinte, becsületes demokrata közvélemény hangját, a romániai magyarság legjobb lelkiismeretét szólaltatták meg.

Irodalmi fórum is volt a *Brassói Lapok*: hasábjain írók, költők százai szólaltak meg, Erdélyből és az anyaországból egyaránt. Az irodalmi mellékletben rendszeresen jelen volt Tamási Áron, Szentimrei Jenő, Molter Károly, Tabéry Géza, Márai Sándor, Zsolt Béla, aztán a fiatalabb erdélyiek, Szemlér Ferenc, Méliusz József, Kacsó Sándor, Balogh Edgár.

Kitetszik ebből a névsorból, hogy a *Brassói Lapok* a magyar nemzet, a magyar irodalom egységében gondolkodott. A vasárnapi mellékletekben mindig ott találni a budapesti irodalmi élet jeles baloldali személyiségeit is. (Anekdotikus az a mód, ahogyan a lap megnyerte neves budapesti szerzőit. A *Brassói Lapok* embere a baloldali beállítottságú lapok vezető munkatársait kereste fel. Ezeket a lapokat a cenzúra nem engedte be Romániába. Így a brassói újság nem volt konkurencia a budapesti baloldali sajtó számára. A pesti írók következő vasárnapi tárcájukat csütörtök délig eljuttatták a *Brassói Lapok* megbízottjának, aki a kéziratokat kivitte a pályaudvarra, és átadta a nemzetközi gyorsvonat mozdonyvezetőjének. Persze, a masinistának külön pénz járt. De a kéziratok pénteken kora reggel már Brassóban voltak és vasárnap egyidőben jelentek

meg a pesti újságokban és a *Brassói Lapok*ban.)

Kacsó Sándor könyvsorozatát is indította; a kisebbségi élet szükségleteit készítette erre. A *Hasznos Könyvtár*ba közhasznú témákról íratott könyveket, megjelentetett egy válogatást Mikes Kelemen törökországi leveleiből, Tamási Áron virágos stílusú bevezetőjével.

Mivel a *Brassói Lapok* be akart hatolni a Székelyföld szegényebb rétegei közé is, filléres mellékletet adott ki *Népújság* címmel. Ez utóbbi szabályszerű bulvárlap volt: oldalas riportokat közölt olyan eseményekről (öngyilkosság, verekedés, szerelmi dráma), amelyekről a főlap, a rangos *Brassói Lapok* legfennebb néhány soros hírt adott le.

Ennél a lapnál — kolozsvári tudósítóként — indult Ruffy Péter, a magyar újságírás író-veteránja, aki így vallott az újságról: „Ez a lap a bölcsöm volt, tanítóm, lázítóm, annyit köszönhetek Kahánáéknak, Kacsóéknak, hogy egy élet kevés ahhoz, hogy lerójam ezt a hálát.”

1940 őszén, a második bécsi döntés után, a Romániában uralomra került Antonescu-rendszer betiltotta a *Brassói Lapokat*.

Lapalapítás 1944 őszén

Négy évig helyi magyar sajtó nélkül maradt Brassó. A nagy történelmi fordulat tűzte napirendre újság indítását 1944 őszén.

Új idők jele és lehetősége, hogy immár nem tőkés vállalkozó indít lapot, hanem baloldali nemzetiségi szervezet, az 1944. október 16-án Brassóban megalakuló Romániai Magyar Népi Szövetség. Az újság címe: *Népi Egység*.

(Hadd mondjak el megint egy anekdota ízű történetet, ezúttal a lap megkezdéséről. Szász István, a *Népi Egység* és több más lap egykori szerkesztője mesélte volt, hogy a brassói lapalapítónak Bukarestben, a szovjet megszálló parancsnokságtól kellett enge-

délyt kérniük. Telefonáltak a román fővárosban élő Czíkó Nándornak, székely kovácmesternek, aki a Magyar Népi Szövetséget megelőző MADOSZ egyik vezető embere volt. Mi legyen a lap címe, kérdezték Czíkótól a szovjet parancsnokságon.

— Azt nem üzenték meg a brassói elvtársak. Csak annyit, hogy népfronti szellemben, az egész erdélyi magyarság népi egységét szeretnék szolgálni.

Megértették a szándékot a szovjet parancsnokságon, és ők adtak nevet az újságnak: *Népi Egység*.)

Megalakulása, indulása, a kellő pénz előteremtése, munkatársak verbuválása már nem ment ilyen kedélyesen. A lap első évfordulóján, 1945. október 21-én Tiboldi Béla felidézte: *Hogyan született meg a Népi Egység?* Összefogott Brassó magyar értelmisége és jobb módban élő kisiparosai, így gyűlt össze a kellő tőke. Az indulásnál a régi *Brassói Lapok* munkatársai közül Szemlér Ferenc költő is bábáskodott, ő lett a tényleges főszerkesztő, és jelen volt az illegális kommunista múlttal rendelkező Kőműves Géza. Nyilván Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség alapító elnöke állt az előtérben, az ő neve került fel a lapra felelős szerkesztőként. Noha Tiboldi nem beszél erről, jelentős szerepet játszott a lap megindításában, irányvonalának kijelölésében az akkori tartományi kommunista párttitkár, Vincze János, lélekbeli renegát, aki később egy időre nevet is cserélt, románosan írta magát, Ion Vințenek, majd ismét Vincze Jánosként „a magyar nemzetiségű román dolgozók tanácsának” alelnökéként vált hírhedtté. Ez a mozzanat azért érdemes említésre, mert a román kommunista párt és Ion Vințe szűkmarkúságát is megmagyarázza a születő magyar lap iránt; hetekkel előbb minden nehézség nélkül, tehát a párt pénzével indult útjára a kommunista lényegű, demokratikus színezetű brassói román napilap, a *Drum Nou*.

Három éven és négy hónapon át jelent meg a *Népi Egység*, 1944. október 22-től 1948. március 1-ig, végig a Romániai Magyar Népi Szövetség hivatalos lapjaként. Az első hónapban egyenesen a szervezeti központi szécsőve, amíg a MNSZ országos vezetősége nem költözött Brassóból Kolozsvárra. Akkor az ottani *Világosság* vette át ezt a szerepet, a *Népi Egység* pedig a székely megyék MNSZ-lapja maradt. Indulásakor Brassóban szerkesztették és nyomtatták, majd 1946 szeptemberétől a szerkesztőség átköltözött Sepsiszentgyörgyre, ott is nyomták, Brassóban fiókszerkesztőség maradt. A bejelentett ok: a lap közelebb akart kerülni éltető közegéhez, a székelységhez. Nyilván anyagi szempontok is szerepet játszottak, Szentgyörgyön volt egy kihasználatlan nyomda és rotációs gép, amely olcsóbban állította elő az újságot.

Összesen 985 lapszám látott napvilágot, kis formátumban, hétköznap általában négy, vasárnap nyolc oldalon. Rendkívüli alkalmakkor tizenhat oldal is volt a lap. Felelős szerkesztője, mint említettem, indulástól 1947. február 5-ig Kurkó Gyárfás, de ő csak jegyezte a lapot, cikkeket írt, gyakorlati szerkesztői munkát nem végzett. Az első 18 lapszámon Szemlér Ferenc főmunkatársként szerepelt a fejlécen, majd levették a nevét, de az egész brassói időszakban Szemlér volt a tényleges lapirányító, még akkor is, amikor Szász István a pártbizalmi. 1947. február 5-től szerkesztőbizottság alakult (Kurkó pozíciói kezdtek megdőlni). E bizottság tagjai: dr. Horváth Miklós sepsiszentgyörgyi orvos, dr. László Ferenc közjegyző és Szemlér Ferenc; felelős szerkesztő pedig Szabédi László költő, akkoriban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója. Ez a névsor változatlan a lap megszűnéséig, noha Szabédi László 1947 őszén távozott Sepsiszentgyörgyről — a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanára lett —, a tényleges új főszer-

kesztő Paál János Temesvárról áthelyezett újságíró.

Paál János kinevezése a Magyar Népi Szövetségen belül folyó harcban bekövetkezett fordulatot, a „temesvári csoport” előtérbe kerülését jelezte. E csoport tagjai — Juhász Lajos, Takáts Lajos dr., Révy Ilona, Bányai László és mások — Kurkó ellenfeleinek számítottak, a pártparancsok szolgai végrehajtásában és ezáltal nemzetiségük elárulásában jeleskedtek. Paál Jánosék hamarosan visszaköltöztették a lapot Brassóba, nem azért, hogy az ipari munkásság légkörében jelenhessék meg, hanem mert el akarták „rejtteni” a székely olvasótábor szeme elől. Már végetért a nemzetiségi életben az egység és összefogás politikája, már nem került szóba az önálló ipar kiépítése, a jogegyenlőség kodifikálása újabb, hatékonyabb nemzetiségi törvénnyel, amelynek tervezetét a MNSZ 1946. nyári székelyudvarhelyi kongresszusa fogadta el, mind jobban érvényesült a proletárdiktatúra sztálini modellje, az osztályharc állandó élezése és a nemzetiségi gondok eljelentéktelenítése. A *Népi Egység* már nyilván nem volt alkalmas lapcím, helyére a *Népűjság* című jelentéktelen, erősen provinciális lapocskát állították.

Jól észrevehető a sorskérdések hátterbe kerülése 1946-tól kezdve a *Népi Egység* hasábjain. Míg 1945-ben, a lap legjobb évében vélemények csaptak össze és tisztázódtak a romániai magyarság egységéről, a Székelyföld iparosításáról, a falu további távlatairól, a nemzeti kultúra építéséről és elterjesztéséről a széles tömegek körében, a nemzetiségi jogok biztosításáról, addig a következő évek — különösen 1947-től kezdve — az elsekélyesedést, problémák előtérbe állítását hozták. Ezen még az sem segíthetett, hogy 1947-ben egy ideig olyan egyetemes magyar súlyú költő és gondolkodó vállalta a lap szerkesztését, mint Szabédi László. A légkör változott meg, a dogmatizmus uralt el mindent.

Sarkalatos kérdés

Egyetlen témakör jelentkezését érdemes szemügyre vennünk most a legjobbnak minősíthető 1945-ös esztendőből: az anyanemzet és az erdélyi magyar nemzeti kisebbség egybekapcsolódásának, viszonyának tárgyalását. Annál is inkább, mert ez a vonatkozás érdekelte legjobban az olvasókat is, hiszen szervesen összefonódott Erdély sorsával, a párizsi békeszerződés előkészítésével, az ezt kísérő erdélyi magyar közhangulattal.

Talán különösnek tetszhet négy és fél évtized múltán, annyi keserű tapasztalat után, hogy a kezdeti időkben, 1944-ben és 1945 elején magától értetődőnek látszott Erdélyben — még a román párt számára is — a magyarság szellemi, kulturális, történelmi egysége. Ismeretes, hogy a párizsi békeszerződés megkötése után milyen következetes tiltás érvényesült e téren Romániában, a bukaresti pártvezetés áthatolhatatlan „vasfüggönyt” épített ki a magyar-román határon, szigorúbbat, mint amilyen a keleti tömböt a nyugatitól elválasztotta. Itt nem műszaki határzár volt, hanem a romániai magyar sajtóban érvényesített „lelki határ”. Az erdélyi magyarságot, amelyet Groza miniszterelnök és kormányja a párizsi békeszerződésig a határok teljes átjárhatóságával, sőt a határok légiesítésével hitegetett, most „légmentesen” el akarta zárni anyaországától. A történelemkönyvekből kitörölték Erdély magyar múltját, a hivatalos irodalomtörténet csak azoknak a klasszikus magyar íróknak, költőknek a tanítását engedélyezte a magyar iskolákban, akiknek valamilyen személyes közük is volt Erdélyhez. (Ha Petőfi nem Segesváron esik el, kikerült volna a tankönyvekből.) Román nyelven két külön megnevezést használtak az erdélyi és a magyarországi magyarokra (*Maghiar* és *Ungur*), hogy a közös múltat elfeledtessék. Testvérek, rokonok nem léphették át az országhatárt, még temetésre sem. E teljes határzár hivatalosan a „szocializmus

építésének biztonságát” szolgálta, valójában a román nacionalizmus ügyesen álcázott, hatékony fegyvere volt.

A közelmúltnak e riasztó háttere előtt szemlélődve az újsággyűjteményben, valóban meglepőnek tetszik, hogy 1945-ben láthatóan még nem volt ennyire fontos a román államhatalom számára a földrajzilag széttagolt magyar nemzet lelki szétszakítása. Taktikázás volt ez a bukaresti kommunista pártvezetőség részéről? Nem volt még elég erős a párt, ezer felé oszlott meg a figyelme, nem törődhetett túlságosan az erdélyi magyar értelmiségiek „szeparatizmusával”? Csakugyan léteztek olyan erők a román kommunista pártban, amelyek az internacionalizmussal összeegyeztethetőnek vélték a nemzetek lelki, szellemi egységét a szétszakítottság körülményei között is?

Tény az, hogy a *Népi Egység* első esztendejében senki sem vitatta az anyaországi és erdélyi magyarok történelmi és lelki azonosságát. Jellemző lehet erre nézve a *Népi Egység* jelentkezését megelőző kiáltvány, amelyet a MADOSZ Brassó-Székelyföldi Újjászervező Bizottsága adott ki, nyomban a front tova vonulása után. Iparosok, munkások, értelmiségiek neve szerepel a szöveg alatt. Ez a kiáltvány jelentette be a MADOSZ újjáéledését, kilépését az illegalitásból — hamarosan belőle alakult meg a Magyar Népi Szövetség —, felsorolta a legégetőbb erdélyi tennivalókat társadalmi, gazdasági, szervezeti téren. Hiteltett a baloldali pártszövetség mellett, ezzel a kommunista párt oldalán jelentkezett a politikai küzdőtéren. Eme belpolitikai jellegű ügyekkel együtt, azoknál cseppet sem kisebb súllyal kapott hangot a kiáltványban az egész magyar nemzethez intézett szózat, hogy döntse meg Szálasi éppen hogy felállt uralmát, szakítson Hitlerrel és fordítsa ellene fegyverét. Brassó szervezkedő magyar demokratái a nemzet részeként fordultak a nemzet egészéhez, saját ügyüknek tekintve Magyarország megmentését.

Lehetett volna ez Kurkó Gyárfás egyéni véleménye, akaratának érvényesülése. Csakhogy azóta koronatanú vallomásából ismerjük a kiáltvány születési körülményeit. Szemlér Ferenc naplójegyzetei a *Harc szélmalomokkal* című kötetében elmondják, hogy a kiáltványt a tartományi párttitkár, Ion Vinte kezdeményezte, ő ellenőrizte és javította a szöveget, míg az megkapta végső formáját. Tehát nem a párt kijátszásával került bele a felhívásba ez a rész — a nemzeti felelősség hangsúlyozása —, hanem a román párt tudtával, jóváhagyásával.

A *Népi Egység* 1944 őszén, 1945 elején annyira behatón és olyan hozzáállással foglalkozik a debreceni ideiglenes nemzeti kormány megalakulásával, a háború nyomában megindult magyarországi demokratikus kibontakozással és gazdasági újjáépítéssel, mintha belpolitikai kérdéseket tárgyalna. 1944. december 21-én vezércikket találunk a lapban, *Tisztek a bitófán* címmel, Kiss János altábornagy és társai kivégzéséről, a magyar főtisztek Hitler-ellenes fellépésének történelmi jelentőségéről. December 30-án Kőműves Géza vezércikkben üdvözli a Dálnoki Miklós Béla-kormány megalakulását és első intézkedéseit: *Születőben a magyar demokrácia*. Egy nappal később újabb vezércikk a debreceni eseményekről, *Történelmi feladat* címmel, szerzője Kurkó Gyárfás, a MNSZ országos elnöke, aki össznemzeti szempontból vizsgálja — tehát az erdélyi magyarság szemszögéből is — a magyarországi demokratikus kibontakozás távlatait, a nemzeti kormány feladatait. Szövegét a debreceni nemzetgyűlés padosaiból is elmondhatta volna, mondjuk Veres Péter Nemzeti Parasztpártjának képviselői csoportjából.

Kurkó Gyárfást a sajátos, torz romániai politikai viszonyok is arra kényszerítik, hogy a magyar nemzet egésze nevében szóljon. Bukaresti és vidéki román újságok félelmetes gyűlölettel támadnak a magyarságra, mindenrontás, romlás és bűn kútforrásának nevezve a

magyar tömegeket. Kurkó helytállóan értékeli a sovíniszta gyűlöletkeltés igazi hátterét. „A reakció táborában azonban továbbra is tombol a fasiszta uszítás. Amit eddig a zsidókkal tettek, azt a magyarokra alkalmazzák most, hogy eltereljék a figyelmet az ország népét érdeklő legégetőbb kérdésekről” — mondotta Kurkó a Magyar Népi Szövetség alakuló gyűlésén, Brassóban, 1944. október 16-án. Alig tíz nap múlva, november 25-én közli a *Népi Egység* Kurkó Gyárfás első vezércikkét, *Bűnös-e a nép?* címmel. Erélyesen szembeszáll a kollektív bűnösség elméletével. „Mi, demokrata magyarok sohasem vontunk le románellenes, fajgyűlölő következtetéseket azokból a kínzásokból, amelyeket a fasiszta román hatóságoktól szenvedtünk. Hogy milyen egyformán gyilkolta a hitlerista terror a román és magyar demokratákat, azt, reméljük, jól tudja mindenki. Ma azonban tiltakozó szavunkat emeljük fel az ellen, hogy a demokratikus magyar tömegeket azonosítsák a hitlerista nyilas népárulókkal, akikkel különben a magyar demokrácia is megkezdte már a leszámolást.”

Arra a fennen hangoztatott román vádra válaszolva, amely minden magyart azonosít a nyilasokkal és a mágnás urakkal, az egyik román kommunista vezető szavait idézi:

„Mi történt volna a román néppel, ha a Szovjetunió területén elkövetett embertelenségekért nemcsak az Antonescu-klikket, hanem az egész ország népét vonták volna felelősségre?”

Ehhez az idézethez saját véleményeként hozzáfűzi:

„A Szovjetunió nem járt el így Romániával szemben. Nem lett volna hű a szövetségesek szabadságeszméihez, ha másképpen cselekedett volna. A győztesek nem tették felelőssé az olasz népet, a finn népet, a román népet, a szlovákokat, a horvátokat — csak a magyar nép maradjon felelős teljes egészében, hettezidiglen, ahogy a hazai (vagyis a romániai) sovíniszták követelik?”

Gyűjtés Budapest megsegítésére

Ha a nemzet szétszakított részei közötti összetartást, egymás erkölcsi és akár anyagi megsegítését emlegetjük, rendszerint az anyaországtól kapott támogatásra gondolunk. Így is van ez rendjén, hiszen az anyaországnak általában nagyobbak a lehetőségei. Megtörténhet azonban, hogy az anyaország szorul az elszakított nemzetrészek segítségére.

Modern tatárjárásként pusztított végig a második világháború Magyarországon. Utána aszály gyötörte meg a magyar népet. Budapest éhezett.

Erdély is megszenvedte a hadműveleteket, magyar népállományát megtépázták az elhurcolások romániai és szovjet fogolytáborokba, a román fasiszta különítményesek sorozatos gyilkosságai Észak-Erdély egész területén, de az erdélyi magyarság vesztesége mégis összehasonlíthatatlanul kisebb volt, mint az anyaországé. A feltápászkodó Erdély számba vette legsürgősebb anyagi gondjait, és az anyanyelvű oktatás támogatása, a hazatérő magyar hadifoglyok ellátása mellé sorolta az éhező Budapest megsegítését.

Két nagy segélymozgalom bontakozott ki Erdélyben. Az első az országos Petőfi-alap létrehozása volt, majd nem sokkal később a Magyar Segélyező Bizottság megalakítása.

A *Népi Egység* 1945. június 28-án közölte, Kurkó Gyárfás aláírásával, a Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottságának felhívását Erdély magyarságához. Az ország demokratikus fejlődése lehetővé tette, hogy a magyarság maga oldja meg gondjainak egy részét — ütik le az alaphangot.

„Ne várjunk mindent mástól.

Segítsünk magunkon.

Teremtsünk közös erővel olyan alapot, amelyből legsürgősebb népi kiadásainkat fedezhetjük.”

Magánosoktól és társadalmi egyesületektől egyképpen várták az adományokat. A felhívás köszönetet mondott Már-

ton Áron gyulafehérvári katolikus püspöknek, aki „gyorssegély alakjában hárommillió lejes adománnyal elsőnek járult hozzá az egyetemi és közművelődési célokat szolgáló Petőfi-alap felállításához”.

A kiáltványt követő publicisztikai írások a Petőfi-alapot a romániai magyarság demokratikus összetartásának és építő szándékának nyilvánították.

Nyomban megindult a gyűjtés, városokban és falvakban egyaránt. De a Petőfi-alap nem bizonyult elegendőnek a növekvő társadalmi kiadások fedezésére. (Csak egyetlen szükségletet említek meg: éveken át a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet, a magyar középiskolák és elemik jó részét a segélyalapnak, vagyis a magyar társadalomnak kellett fenntartani, mert a Groza-kormány — pénzügyi nehézségekre hivatkozva — ezeket a kiadásokat nem vette fel az állami költségvetésbe. A román tannyelvű iskolák kiadásait, a román tanárok fizetését ez időben az állam mégiscsak fedezni tudta.) Nagyobb arányokban kezdtek hazatérni a magyar hadifoglyok a Szovjetunióból. Az anyaországiak útja is Románián át vezetett, és a Magyar Népi Szövetség — a társadalomtól gyűjtött alapokból — ingyen konyhákat és segélyállomásokat állított fel számukra az erdélyi nagyvárosokban.

Budapest éhezőiről úgy kívánt gondoskodni a Magyar Népi Szövetség, hogy erdélyi magyar családoknál gyermekeket helyeztett el. A gyermeknyaralás a *Népi Egység* munkatársai közül különösen Sipos Bella érdeklődését kapta meg, számos maradandó írást, lírai riportot közölt e témáról. A pesti gyerekek annyira megszerették székelyföldi vendéglátóikat, hogy néhányan haza sem akartak menni. Háromszék megyében több ezer pesti gyereket vállaltak gondozásra. A zsilvölgyi magyar bányászcsaládoknál 150 gyermek talált ideiglenes, de meleg otthonra. Brassóban egy munkások lakta tömbház magyar családjai húsz éhező pesti gyermek

eltartását vállalták. Fekete-Nagy Mihályt, a lap publicistáját ezek a példák igen derülátó következtetésre vezették: „Itt tornyosultak eddig is előttünk népi tennivalóink, de mindezideig — bár jövőnk függ tőle — mégsem fakasztották fel a bensőnket áthevítő áldozatos szellemet. Mindezideig képtelenek voltunk arra a nagy népi összefogásra, amelyet a várt és elkövetkezendő jobb jövő feladatai múlhatatlanul megkívánnak tőlünk.”

Belpolitikai közelségből

A *Népi Egység* hasábjainak nagyobb részét, nyilvánvalóan, a romániai események töltötték ki. Az országos, időszerű kérdések sorában mindig kiemelt helyet kaptak a magyar nemzetiségi törekvések, igények, a nemzeti kérdés helyzete.

Ezzel együtt a lap megbízható betekintést kívánt nyújtani a nagyvilág életébe; 1945 első felében a németországi, majd a távolkeleti hadműveletek, aztán a diplomáciai tárgyalások állandóan napirenden voltak az újság oldalain.

Magyarország élete minden más országénál jóval gazdagabban jelentkezett. Azt mondhatni, hogy a *Népi Egység* a belpolitikai anyagokat jellemző részletességgel foglalkozott mindazzal, ami Magyarországon történt, a magyar nemzet sorsát érintette.

Lapozunk végig egy fél évfolyamot az 1945-ös lapgyűjteményből.

Január 21-én egy fiatal lány meséli el a riporternek élményeit a budapesti ostromról. *Mit jelent a magyar fegyverszünet* címmel január 23-án vezércikket közölt a lap, hangsúlyozva, hogy „különleges fontossága és tanulsága van a fegyverszüneti egyezménynek minden magyarra — azokra is, akik nem Magyarország határain belül élnek”. A névtelen cikkíró fontosnak tartja, hogy a győztes szövetségesek nem osztják a volt csatlósokat bűnös és ártatlan országokra, nem osztják bizonyos román körök ama fel fogását, hogy a magyar nép szőröstül-bőröstül fasiszta. Egy nappal később —

rádióközlés alapján — a lap teljes egészében ismerteti a magyar fegyverszüneti egyezmény szövegét.

Alföldi utazás egy megújuló világban címmel a január 30-i számban Homonnay Hugó riportja olvasható Debrecenből, az ideiglenes nemzeti kormány székhelyéről. Március 8-án a magyarországi közélet eseményeit, a földosztás és a gazdasági újjáépítés kérdéseit taglalja a lap. Három nappal később Szemlér Ferenc vezércikkben foglalkozik a régi Magyarország összeomlásával és a helyében felépülő új, demokratikus Magyarországgal.

Orosz segítség Rákóczi szabadságharcában címmel Illés Béla a történelmi kapcsolatokat idézi (márc. 15.). Kossuth Lajos halálának évfordulójáról külön cikkben emlékezik meg a lap (márc. 20.). A magyarországi földreform eseményeiről folyamatosan tájékoztat az újság (márc. 25, ápr. 7, ápr. 11.). Részletes tudósítás Debrecenből a magyar főváros újrainduló életéről (*Budapest fel-támadása*, márc. 27.). Tudatja a lap olvasóival, hogy Budapesten megtartották az első színházi előadást: a Nemzeti Kamaraszínház Csokonai Vitéz Mihály *Özvegy Karnyónéjával* nyitott (ápr. 6.). A magyarországi politikai élet egyik főszereplője, Balogh István dr. államtitkár — Balogh páter — moszkvai élményeiről tartott előadása helyet kap a brassói újságban (ápr. 11.). A *Népi Egység* április 11-én átveszi a budapesti *Szabadság* riportját a nyilasok által halálra kínozott Gusztáv Béla római katolikus lelkészről. Napirenden tartja a lap a hitleristák háborús rombolását Magyarországon, bűntetteiket az emberiség és a magyar nép ellen. *Hárommillió embert hurcoltak el a németek Magyarországról* (május 12.); Darvas József az 1944. március 19-i német megszállás történelmi gyökereit kutatja (ápr. 15.); részletes jelentés — fel-tételezésekkel — a kassai bombázásról (jún. 14.).

Beszélgetés Cziko Lőrincsel a mai Budapestről (ápr. 19.). Por István inter-

jújából kiderül, hogy a volt bukaresti MADOSZ-vezető Antonescu diktatúrája elől Budapestre menekült, ott 1945-ben megalapította az erdélyi antifasiszták egyesületét. Hazatérőben Brassóban a magyarországi gazdasági és politikai helyzetet ismertette. Fontos esemény a *Népi Egység* számára Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós nyilatkozata a fasizmus lélekmérgezéséről, generációk megrontásáról (május 10.); részletesen tudósít arról, hogy *Miért nem szólalhat még meg a demokratikus Magyarország rádióleadója* (május 12.), bemutatja a hitleristák rombolását a Sándor utcai stúdiókban és a lakihelyi adónál. Ez a híradás valóban minden erdélyi magyart érdekelt, hiszen a budapesti rádió akkor — azelőtt is, ma is — az egyik legfontosabb tájékoztatói lehetőség számukra.

Bajcsy-Zsilinszky Endre a magyar nemzet hőse (május 13.) — az írás az ideiglenes nemzeti kormány döntéséről tudósít a mártír politikus temetését illetően. Minden olvasót érdeklő esemény a magyar filmgyártás újraindulása (május 20.), a budapesti hidak sorsa (május 30.), a Nyugaton élő magyar emigránsok hazatérése (jún. 8.), vagy éppen az a bírálat, melyet Révai József mondott Szekfű Gyuláról (május 20.).

Természetesen a magyarországi politikai csatározások is fontos helyet kaptak a *Népi Egység*ben, mindenkor baloldali, sőt kommunistabarát hangszerelésben. Rákosi Mátyás, Révai József fontosabb beszédeiről kimerítő tájékoztatást kapott az olvasótábor.

A nemzet egységének jegyében a brassói lap nyomon kíséri a jugoszláviai magyarok sorsát is a háború után: április 14-én a Petőfi dandár harcairól és a Vajdaságban megindult magyar oktatásról, kulturális életéről számol be, más alkalmakkal a hét magyar középfokú iskola tevékenységét ismerteti. Felfigyel a lap arra, ha a magyar névnek jó híre kelt valahol a nagyvilágban. Január 31-i számában — a francia rádió jelentése alap-

ján — Elek Tamás tizenhét éves magyar fiatalembert idézi, akit a franciaországi ellenállás tagjaként a hitleristák kivégeztek.

A törés

Nagyjából egy esztendőn át kísérhető nyomon — 1944 őszétől 1945 novemberéig — a nemzet egységének tükrözése a *Népi Egység*ben, az újságírás különböző műfajaival. 1945 november közepén a bukaresti kommunista vezetés és maga Groza miniszterelnök egy olyan kiáltvány elfogadására kényszerítette a Magyar Népi Szövetség vezetőségét, amely megszakította az addigi folyamatot, feloldhatatlan ellentétet támasztott a szervezet és az erdélyi magyar tömegek között. Ez a kiáltvány Erdély magyarságához szólt, de igazi címzettjei a békeszerződésre készülő győztes nagyhatalmak voltak. Ha körülményes megfogalmazásban is, a kiáltvány szerzői Erdélynek Romániához csatolása mellett foglaltak állást. És noha ezzel együtt, mintegy vigasztalásként, Groza meghirdette a maga által sem hitt és soha komolyan nem vett magyar-román vámuniót, az országhatárok légiesítését, a nyilatkozat valójában lehetetlenné tette a magyarság egységének nyílt hirdetését. Többé nincs ereje Kurkó Gyárfás nyilatkozatának, amelyet 1945. december 29-én közölt a *Népi Egység*, s amelyben kétségbeesetten hangoztatta — mintegy védekezés-képpen az olvasók felháborodása ellen —, hogy az erdélyi magyarság továbbra is a magyar nemzet részét képezi. „Nemzetiség vagyunk, de tartozunk egy testhez, amelyet sohasem tagadtunk meg, és nem tagadhatunk meg.”

A történelem átlépett Kurkó Gyárfás szándéka és hite fölött.

Az irodalom hídjá

Mi maradt a *Népi Egység* szerkesztői, munkatársai, elsősorban Szemlér Ferenc számára ahhoz, hogy addigi eszményei-

ket — immár leplezetten — továbbra is vallhassák?

Egyedül a szépirodalom

Nyilván nem olyan arányokban és rendezettséggel, mint 1940 előtt a *Brassói Lapok*, de a szerkesztés — Szemlér Ferenc — megpróbálja az irodalom hídját építeni az anyaország és Erdély magyarsága közé. A vizsgált 1945-ös esztendőben a *Népi Egység* szívesen közöl klasszikus magyar költőket, Ady Endrétől öt költeményt, Benedek Eleket, Brassai Viktort, Dsida Jenőt, Gyulai Pált; József Attila is öt alkalommal lép az olvasók elé, mint Ady — mindketten tetten érhetően Szemlér Ferenc költői eszményképei —, azután Petőfi Sándort, Radnóti Miklóst (akiről Szemlér az 1946-os évben, december 23-án megrázó erejű vallomást adott közre), Reményik Sándort, Salamon Ernót, Sárközi Györgyöt, Zilahy Károlyt. Szám szerint a romániai magyar költőkkel nagyrészt egyformán jelentkeztek a lapban az élő magyarországi költők: Illyés Gyula (*Mélység és magasság*, júl. 1, *Cserepező*, aug. 21.), Jékely Zoltán, Zelk Zoltán. A kortárs magyarországi prózát Illés Béla és Zilahy Lajos képviseli, utóbbi két ízben. Irodalomtörténészek közül Magyarországról vagy éppen Nyugatról Korda Miklós, Nagy Zoltán, Tábori György nevével találkozunk. Interjúkban szólaltak meg 1945-ben a *Népi Egység*ben Magyarországról Illyés Gyula, Farkas Ferenc, Veres Péter és Darvas József.

Déry Tibor terjedelmes tárcája (*Nyelvédelem — „fajvédelem”*, október 21.) a publicisztikai írások sorába tartozik. Akárcsak egy-egy Révai József- és Zilahy Lajos-írás. Nyilván átvételek a budapesti sajtóból, kisebb-nagyobb késéssel. (Nincs embere Pesten a *Népi Egység*nek, s hol vannak már a vállalkozó szellemű mozdonyvezetők.)

Szemlér Ferenc nyelvi igényességére, nyelvi öntudatosságára vallott, hogy Déry Tibortól éppen a fenti írást vette át lapjában. A *Népi Egység* Szemlér-szer-

kesztette évfolyamain nyomon követhető a tiszta, szép magyar fogalmazásra törekvés, néha éppenséggel a nyelvi purizmus. Jellemző azokra az időkre — a második világháború, a fasiszta bukás után vagyunk —, hogy ezt a gondot némelyek nyelvi sovinizmusnak nevezték. Egyik cikkében Szemlér azon pályatársai ellen panaszkodik, akik veszélyt láttak a nyelvi igényességben, mert szerintük az idegen szavak kerülése kikapcsolja a magyar nyelvet a világ nyelveinek egyetemes fejlődéséből. Némelyek súlyosabb vádat is a nyelvvédők felé dobáltak: a roppant rossz hangzású, emlékü „fajvédelemét”. Ezért vette át nagy örömmel Szemlér lapjába Déry Tibor manapság már eléggé ismeretlen, de nagyon időszerű, harcos írását.

Déry szerint nem is kívülálló, hanem nyelvész vélekedett úgy, hogy a nyelvédelem azonos a fajvédelemmel, mindkettő germán találmány, semmi helyük a demokráciában. „Ezt a gondolatot tisztelettel elvetem” — tiltakozott Déry, hangsúlyozva, hogy a nyelv művelés az egész nép ügye, az író egyben nyelv művelő, tehát nyelvvédő. A magyar nyelv természetes életerejé kilöki a fölösleges idegen szavakat, mégis szükség van az írók részvételére a nyelvédelemben, véli Déry Tibor. Az igazi író megriaszthatja „az a példátlan henyeség, elképesztő gondatlanság, könnyelműség és felelőtlenség, amellyel — az újságírókon, sőt írókon kezdve — mindazok bánnak a nyelvvel, akiket mesterségük vagy hivataluk közéleti szereplésre, a nyilvánosság előtti írásbeli vagy szóbeli gondolatközlésre jogosít fel. Ennek a tollforgató »elit«-nek tulajdonítom, hogy a világnak alig van még egy olyan nemzete, amelynek értelmisége oly rosszul bírná, oly hibásan használná, oly erőltetnül forgatná a maga nyelvét, mint a magyar polgárság a miénket, megfertőzve mindazokat, akik vele érintkezésbe kerülnek, s megrontva a maga s más gondolkodását.”

Súlyos vádatokat szórt Déry a magyar

írókra, újságírókra és arra a német nyelvi hatásra, amely szerinte szerkezetében kezdte ki a magyar nyelvet. Vajon sovínizmus-e a védekezés a henyesség, a tudatlanság, a magyartalanságok ellen? Ennek a megvizsgálásához Déry Tibor önmagát kínálta fel kísérleti alanynak, aki talán szélsőséges eset, de épp ezért rajta keresztül fel lehet bontani a kérdést mélyebb eredőire. Megvallja magáról, hogy „internacionalista”, aki hat nyelven olvas, három nyelven beszél tűrhetően, élete negyedét külföldön töltötte, s „a délibábos magyar rónát nem tartom okvetlenül szebbnek Umbria dombjainál, mégis a magyar nyelvet tekintem legnagyobb földi kincsemnek, s minden porcikámmal tiltakozom meg-

rontása, csúffátévése, elmulása és kismizése ellen. Mesterségem száma, *tisztának, tündöklőnek s tökéletesnek* szeretném látni; gondolataim televénye, gazdag, mély és termékeny legyen; képzeletem kertje, ezért nyesegetem, ojtok, dugványozok benne, s igyekszem áttekinthető rendet teremteni lélegző sűrűjében. Az egyetlen hely- és időtálló közösség nemzetemmel, melynek tagjaitól száz különféle érdek választhat el, bűbájos játék, amely olykor egy-egy békés órára érdekellentéteinket is feloldja, légies híd egy osztályon belüli, magasabb állapotba. A férfi egyetlen méltó fegyvere, utolsó s legnemesebb játékszere. Nyelvemben hazafias vagyok, s így fűzöm egybe végleteimet.”

Kibúvót keres az amerikai Ted Turner tévétársaság (TBS), hogy megkerülje a Vietnammal folytatandó kereskedelmet tiltó rendelkezéseket. Ugyanis egy olyan műholdvevő állomást szeretne létesíteni a délkelet-ázsiai országban, amelyen keresztül közvetíteni tudná a CNN programjait. A vita arról folyik az amerikai kormány és Turner között, hogy a hírműsorokból álló tévéadás információs anyagnak minősül-e (ugyanis ezek mentesek a kereskedelmi korlátozás alól), vagy csak a könyvek és videokazetták sorolhatók ide, amint ezt a hivatal állítja. A dolog már odáig fajult, hogy Turner beperelte az akadémikuskodó amerikai kormányt. (*Asian Mass Communication Bulletin*)

A Közel-Kelet első teletext-adását indította be a jordán televízió — minden délután két órai időtartamban. A közölt információk bel- és külföldi politikai és pénzügyi híreket tartal-

maznak, valamint a közületi telefonjegyzéket. A televíziós és a kereskedelmi szakemberek remélik, hogy a szolgáltatások bővülni fognak a jövőben. (*World Broadcast News*)

Föllázdak a svájci újságírók, mivel a szerkesztőségek elektronizálása nyomán olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyek eddig nem őket illették. Nyomós érvük van: az újságkiadók szövetségével kötött egyezményük értelmében az újságírók feladata a publikálandó cikk szövegének és formájának kidolgozása, de az ezzel kapcsolatos technikai teendők nem. Követelik, hogy a modern eszközök mellé a kiadók biztosítsanak megfelelő kezelőszemélyzetet is, és ne az újságírókra akarják rászózni a gépirók, műszaki szerkesztők és korrektorok munkáját. Hovatovább az irodákban már úgy felhalmozódnak a különféle gépek, hogy az érdemi újságírói munkára hely sem marad. (*SJU News*)

SteflerSándor

A jövő varázsszava: ISDN

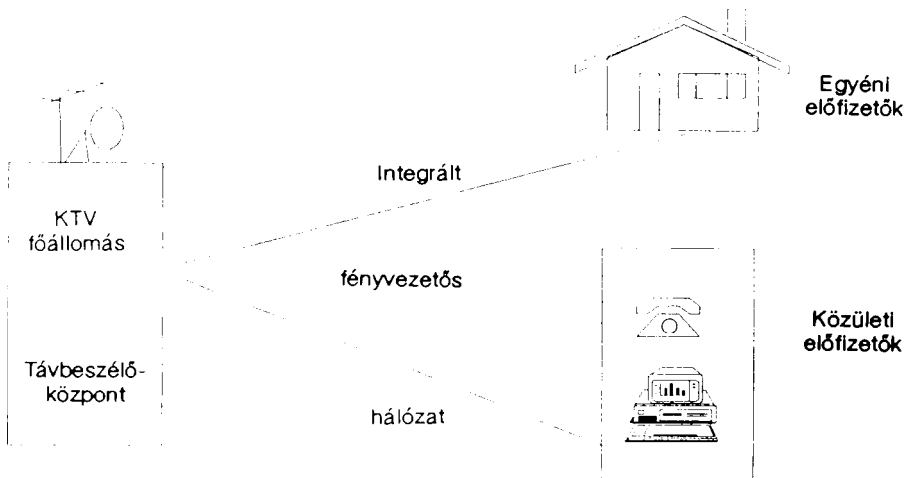
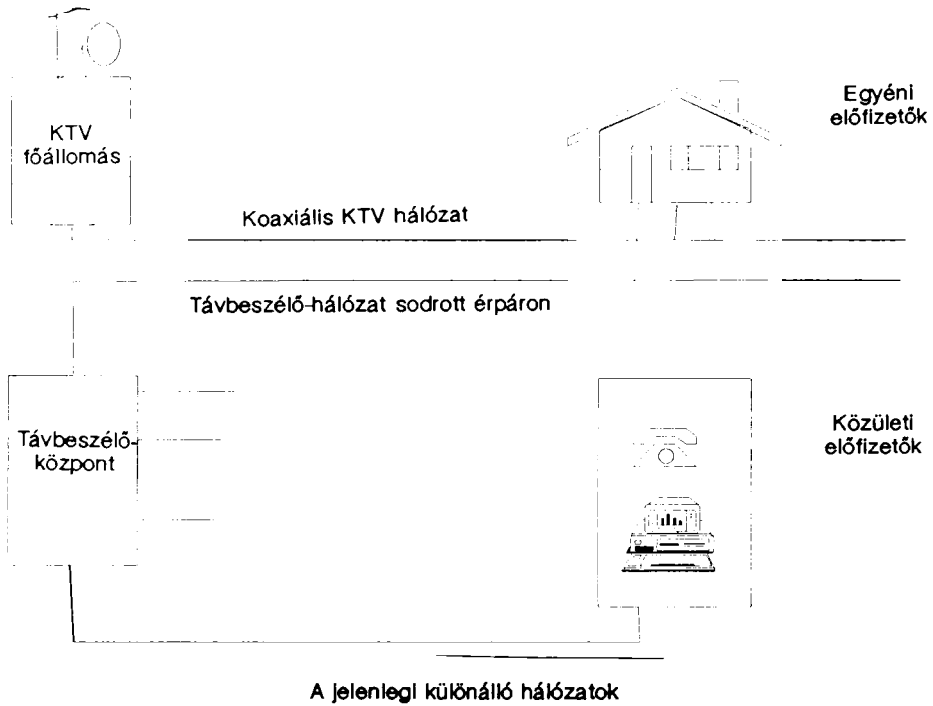
A kábeltelevízió rohamos terjedése nemcsak a műsorok számának gyors emelkedésében, hanem a járulékos szolgáltatások kialakulásában is megnyilvánul. Itt egyre szorosabb kapcsolat alakul ki a különböző telematikai szolgáltatásokat magába foglaló úgynevezett keskenysávú ISDN és a szélessávú integrált távközlési koncepciók (B-ISDN) között. Az alábbiakban megkíséréljük áttekinteni ezen területek hazai és külföldi fejlődési trendjeit, valamint a megvalósításra Irányuló nemzetközi munka jelentősebb eredményeit.

Az ISDN-ről általában

Különösebb műszaki ismeretek nélkül is, tapasztalásból tudjuk, hogy a kábeltelevé- és a távbeszélőhálózat két teljesen külön dolog. Nemcsak a hálózatok tulajdonosa (kezelője) más, de technikája (például az alkalmazott kábelφέeléség) is teljesen eltérő. Ennek nemcsak történelmi okai vannak, hanem műszakiak is. Anélkül, hogy a részletekbe belemerülnénk, belátható, hogy ez így se nem kényelmes, se nem gazdaságos. Viszont a legutóbbi időkig a két hálózatφέeléség közösítésére gondolni sem lehetett. Ma érkezett el a technikai fejlődés odáig, hogy (legalábbis műszaki szempontból) nincs akadálya a különböző típusú hálózatok integrálásának. Sőt ez a tendencia érvényesül az egész világon. Bár első lépésben a távbeszélő- és az adathálózatok integrálásáról van szó, ez a folyamat tovább tart a képjelátvivő-hálózatok integrálásáig. Ha ez megvalósul (mint ahogy ez már több országban kísérletképpen meg is történt), kialakulhat az egységes, azaz egyetlen átvivőközegre támaszkodó, mégis mindenfajta szolgáltatást tudó úgynevezett „integrált szolgáltatású digitális hálózat”, az ISDN (Integrated Service Digital Network).

Miközben egyre többet hallunk a sokszolgáltatású kábeltelevízióról és ez egyre több helyen meg is valósul, a professzionális távközlés területén az ISDN kialakításán dolgoznak. Ezt ugyancsak távbeszélő és telematikai (irodaautomatizálási) célú jelátvitelre tervezik, kidolgozás alatt áll a képjelek, sőt tévéműsorok átvitelére is alkalmas úgynevezett szélessávú változata is, a B-ISDN.

De mi a kábeltelevé jövője a távközlés-technika szédületes fejlődésének a tükrében? Napjainkra a *hálózatintegrálás* nyomja rá a bélyegét. Ez azt jelenti, hogy azonos hálózaton többféle jel átvitelét biztosítják (mint például a többszolgáltatású kábeltelevénél). De mi a helyzet a magasabb műszaki színvonalat igénylő *szolgáltatásintegrációval*, amikor azonos hálózaton egyféle (digitális) jel többféle szolgáltatás (például távbeszélő és banki műveletek) ellátását biztosítja? Ennek a varázsszava az ISDN, azaz az integrált szolgáltatású digitális hálózat, amely alapvetően a 64 kbit/s, illetve ennek többszöröseire épített, tisztán digitális jelátvitelre készül Európa több országában. Viszont a legkülönbözőbb kommersz és professzionális területek igénylik és használják már a hang-

1. ábra

és az adatjeleken kívül a videójeleket is, melyeket mind a mai napig csak a műsorszóró, illetve kábeltelevíziós hálózatok továbbítottak, mivel a keskenysávú ISDN (ha már ki is épült volna) nem al-

kalmas tévéműsor, azaz jó minőségű színes mozgóképet átvitelére.

Igaz, hogy a korszerű és igen költséges új műszaki (kódolási, illetve bitredukciós) eljárások segítségével a 64

kbit/s adatsebességű ISDN csatorna már videokonferenciák számára elfogadható minőségű tévékép átvitelére képes, mégis úgy látszik, hogy a kábeles tévéműsorszétoztásra nem ez a hálózat fog szolgálni, hanem ennek egy fejlettebb változata, az úgynevezett szélessávú ISDN, a B-ISDN. Ennek szabványosítási (és főleg definíciós) kérdései már néhány éve az illetékes nemzetközi testület, a CCITT előtt vannak, és itt-ott már a gyakorlati próbák is folynak.

A B-ISDN létrejötte

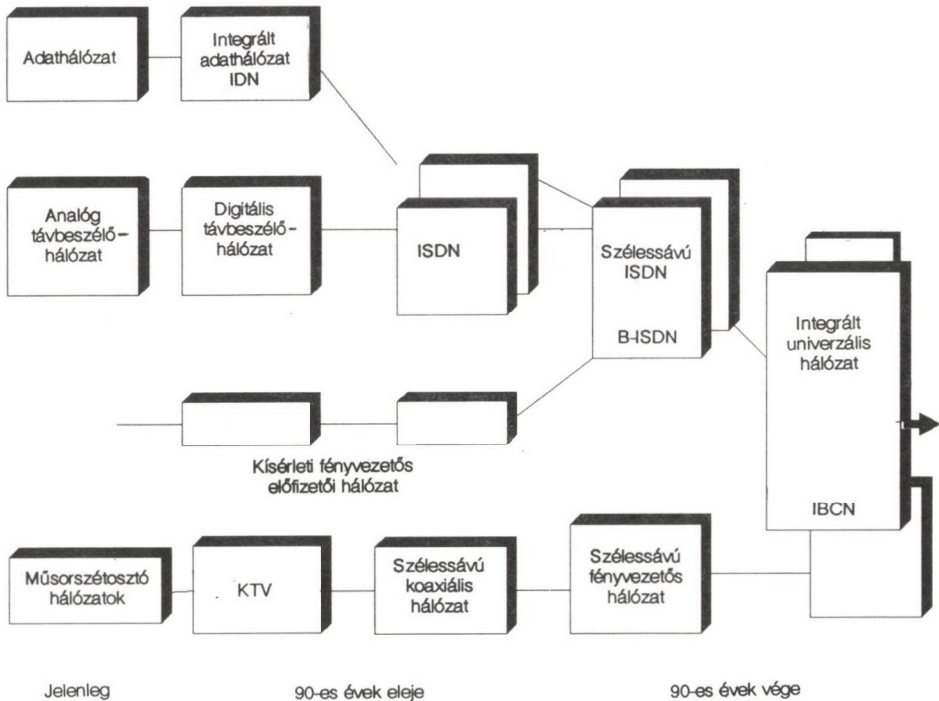
A nyolcvanas évekig a szélessávú távközlést világszerte szinte kizárólag csak a távbeszélő-, illetve a tévé- és rádióműsorok szétoztására szolgáló mikrohullámú gerinchálózat képviselte, valamint a közösségi műsorvevő-rendszerek (KVR). Nálunk, Magyarországon ma is ez a helyzet, bár egyes országokban már létezik (legalábbis kísérleti szinten) ezeknél univerzálisabb szélessávú integrált távközlés. A helyenként mostanában megvalósuló (keskenysávú) integrált szolgáltatású digitális hálózat, az ISDN analógiájára (később valószínűleg azt is magába olvasztva) fejlődik az integrált szélessávú (univerzális) távközlőhálózat, a B-ISDN vagy IBCN is.

A távközlőhálózatok klasszikus szolgáltatásai — a beszédjel-átvitel (telefonia) és az írásjel-átvitel (távírás) —, az elektronika és az informatika robbanásszerű fejlődésének következtében, mintegy ötven éve kibővültek először az álló-, majd a mozgókép-jelek átvitelével, később ezeknek jobb minőségű és színes megjelenítésével. Így érkeztünk el a közeljövő slágeréig, a nagyfelbontású televízióig, a HDTV-ig.

Napjainkra a számítástechnikára, illetve az annak átütő sikereit megalapozó mikroelektronikára épülő digitális távközlés a jelek nagyon nagy távolságokra történő átvitelével produkál káprázatos eredményeket (például az úrkutatás te-

rületén). A korábban domináns részvezetékes jeltovábbítást egyre több területen váltotta fel a sugárzott rádiófrekvenciás átvitel, melynek mai csúcsteljesítménye az úrtávközlés. A vezetékes jelátvitel korszaknyitó eredménye, hogy megjelentek a fényvezetők, kialakult az optikai távközlés. A technikai lehetőségek nagyarányú bővülése természetszerűleg maga után vonta a telematikai igények és szolgáltatások (teletex, telefax stb.) kifejlődését. Az új telematikai igények gazdasági és műszaki alapon is hamar megkérdőjelezték a korábban különálló távbeszélő- és telehálózatok továbbra is önálló fejlesztését. Minél több szolgáltatást egyetlen homogén hálózaton, minél gazdaságosabban kielégíteni — ezt tűzték ki célul az integrált szolgáltatású digitális távközlőhálózat, az ISDN fejlesztői. Ennek alapja csak egy fejlett, digitális jelátvitelre és kapcsolástechnikára alapozott egységes távbeszélő-, illetve adathálózat lehet. Megvalósítása még nemzetközi viszonylatban is csak a legelején tart: modellek és szabványok készülnek, mintahálózatokon próbálják ki a keskenysávú (64 kbit/s adatsebességű csatornára épülő) transzparens, sokcélú, szoftverrel kapcsolt (tároltprogram-vezérlésű) digitális csatornákat beszéd- és adatátvitelre egyaránt. Sokáig úgy tűnt, hogy a képjel megmarad a műsorszórás keretein belül, míg nem az irodautomatizálás (telematika) nem fordult a talán legtömörebb információfajta-hoz, a képjelhez. A korábbi keskenysávú vezetékes technika kizárta ennek bevitelét a nyilvános hálózatokba.

A szélessávú technika átvivőközegeinek fejlődése — kombinálva a digitális technikával és új (redundanciacsökkentő stb.) eljárásokkal — viszont már megteremtette az előfeltételeket ahhoz, hogy a képjel-átvitel is bekerülhessen a nyilvános, kapcsolt távközlési hálózat perspektivikus szolgáltatásai közé. Realitássá vált a képtelefon és annak egy speciális formája a videokonferencia-szolgálat. Valamennyi információ-

2. ábra. Az IBCN kialakulása

fajta (kép, hang és adat) egyidejű és azonos közegen keresztül történő egy-séges átvitelét a sokszolgáltatású, integrált, szélessávú távközlőhálózaton (Broadband Integrated Service Digital Network: B-ISDN vagy Integrated Broadband Communication Network: IBCN) valósíthatjuk meg.

A B-ISDN átvivőközege lehet koaxiális kábel, fényvezető, műholdas összeköttetés vagy ezek kombinációja. A megkívánt szolgáltatásfajtától függően az átvitel lehet teljesen digitális technikára alapozott — időosztású multiplexeléssel (TDM) —, de lehet analóg technikára és frekvenciamultiplexelésre (FDM) is építeni, vagy akár az FDM és TDM eljárásokat kombinálni úgy, hogy egyes frekvenciatartományokban analóg jel megy, másokban pedig digitális

(TDM). Az alkalmazott eljárásokat általában a mindenkorli átvivőközre és szolgáltatásformákra kell optimalizálni. Műholdas szakaszokon mind az analóg, mind pedig a digitális technika (legalábbis ma még) egyformán létjogosult. Földi viszonylatban a nagy távolságú, nagy kapacitású, országos gerinchálózati összeköttetéseknel a fényvezetőknél szinte csak a digitális megoldás használható, míg a klasszikus műsorszórtás-
ra szolgáló korlátozott sávszélességű koaxiális technika az analóg FDM, illetve a vegyes FDM-TDM eljárásokat részesíti előnyben. Ha ez a szétosztás fényvezetőn történik (ami a kábeltévé trunk-vonalakon egyre gyakoribb), akkor a videójel tulajdonságai miatt a sokcsatornás tévéjel-átvitelre húsz-harminc kilométeres távolságig ma még a fény-

vezetőknél is inkább analóg modulációs megoldásokat alkalmaznak.

Világszerte a távközlésfejlesztés egyik fő célját képezi a távbeszélő- és az adatjel átvitelét célzó, több helyen „szigetekben” megjelenő digitális hálózatrészeknek egy egységes integrált szolgáltatású digitális hálózatba (ISDN-be) való tömörítése. Az ISDN szélessávú változata, a B-ISDN olyan egységes, univerzális, teljesen digitális, integrált, interaktív távközlési hálózat, amely magába olvasztja az elsősorban beszéd-, illetve telematikai jelek átvitelére szolgáló, 64 kbit/s-os csatornákra épülő, keskenysávú ISDN-en kívül a mozgóképvitelre is alkalmas 34-140-270-560 Mbit/s-os sebességű szélessávú csatornákat is.

A B-ISDN nemcsak sokféle széles- és keskenysávú interaktív szolgáltatást (például álló- és mozgókép archiválást, illetve visszakeresést, nagy sebességű adatátvitelt, nagy kapacitású távbeszélő összeköttetéseket és telematikai szolgáltatásokat) nyújt integrált formában, hanem a rádió- és tévéműsor-szétosztást is ellátja (később talán a HDTV-nél is!).

Ma ugyan még mindez csak terv, de a fejlett ipari országok reális közléptávú célkitűzésként kezelik, és mintarendszereket (pilot-projecteket) létesítenek a fejlesztés megalapozására (például Németországban a BIGFON, majd újabban a BERKOM, Franciaországban a Biarritz, Svédországban a Skarpnack).

A megvalósítás általában a meglevő távközlési infrastruktúrára épül, így mértéke annak mindenkori fejlettségi szintjétől függ. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a B-ISDN realizálása jelentős mértékben a társadalmi igények és az eszközpolitikai döntések függvénye, így ezek a tényezők gyorsíthatják, de lassíthatják is a bevezetését. A B-ISDN megvalósítási stratégiája minden országban várhatóan más és más lesz, de a technológiai fejlődés általános trendje már meglehetősen kikristályosodott, azaz: egyre több célú szolgáltatási formák

megvalósítása, ezek egyre nagyobb sáv-szélesség-igényű jeleinek egyre nagyobb távolságra történő eljuttatása, s mindez csökkenő költségek mellett. Erre a feladatra kiemelkedően alkalmas elemek a vezetőknélküli összeköttetések esetében a műholdak, a vezetékes hálózatban pedig a fényvezetők. Nemcsak a szélessávú összeköttetések létrehozásában, hanem ezek rekonfigurálásában is jeleskednek az időbeosztásos technika, illetve a csomagkapcsolás alkalmazása révén.

Sokáig vitáztak e két átviteli út egymáshoz való viszonyáról, amerikai elemzők szerint azonban belátható ideig a műhold és a fényvezető nem versenytársak, hanem egymás kiegészítői lesznek.

A B-ISDN értelmezése

A B-ISDN (IBCN) lényege hang-, kép- és nagysebességű adatjelek átvitelének a lehetővé tétele egyetlen hordozóhálózaton. A szolgáltatásintegráció kulcskérdése a szóbanforgó szolgáltatásoknak azonos (digitális) jeltípussal, korlátozott mennyiségű csatlakozó-, illetve interfész-választékon keresztül történő biztosítása.

A B-ISDN egyaránt támogatja a kapcsolt és a nem kapcsolt összeköttetéseket. Terminál- és kapcsolóberendezéseiben mikroszámítógépeket alkalmaz üzemviteli, szervíz és karbantartási feladatokra egyaránt. Lehet, hogy később ez az intelligencia nem lesz elegendő valamilyen új szolgáltatás számára, ekkor viszont ezt ki lehet majd egészíteni a hálózaton belül, vagy indokolt esetben az előfizetői terminálban.

A hálózat több kiépítési lépésben és sokféle konfigurációban is megvalósítható, a nemzeti sajátosságoknak megfelelően. Teljes megvalósulása, valószínűleg országonként változóan, de minden bizonnyal több évtizedet vesz majd igénybe, addig pedig együttműködésre lesz szükség a B-ISDN és (különösen a

régebbi, mozgóképjel-átvitelknél) a kábelhálózatok között. A B-ISDN hálózat — kiépülése esetén — minden valószínűség szerint magába fogja olvasztani a kompatibilis keskenysávú ISDN-t is.

Szolgáltatási osztályok

A szélessávú hálózatokban megvalósítható szolgáltatások lehetősége szinte végtelen, s ezek közül még csak néhányat alkalmaznak bizonyos mértékben. Ezeket soroljuk fel az alábbiakban. Szabványok még ezekre sincsenek, legfeljebb ajánlások. Mindenesetre a megvalósítási tervekben és a felmérésekben egyelőre a következőket részesítik előnyben:

- sokcélú, nagysebességű, transzparens adatátvitel,
- videótelefon,
- videókonferencia,
- kiváló minőségű hangátvitel,
- nagysebességű, színes fakszimile,
- jelenlegi minőségű (NTSC, PAL, SECAM), illetve nagyfelbontású tévé-műsor-szétosztás (HDTV),
- szélessávú videotex.

Ezekről tömören érdemes annyit elmondani, hogy a nagysebességű, transzparens adatátvitelt elsősorban kiváló minőségű (nagyfelbontású) állóképek továbbítására használják (például archívumokba, -ból) a legkülönbözőbb szakmai, illetve művészeti területeken. A videótelefon nem túl nagy felbontású és kevés mozgással járó képek és telefonminőségű beszédjel együttes továbbítására szolgál. A videókonferencia kissé hasonlít ehhez, de jobb minőségű képpel és hanggal, valamint egyidejű telematikai (például telefax) csatornával. Míg a videóteletfont igen nagyszámú előfizető korlátozás nélküli összekapcsolhatóságára tervezik, addig a másik két említett szolgáltatást csak jogosított (kisszámú) munkaállomások (gyakran előjegyzés alapján) vehetik igénybe. A kiváló minőségű hangátvitelre szolgáló B-ISDN csatornák általában bérelt (nem kap-

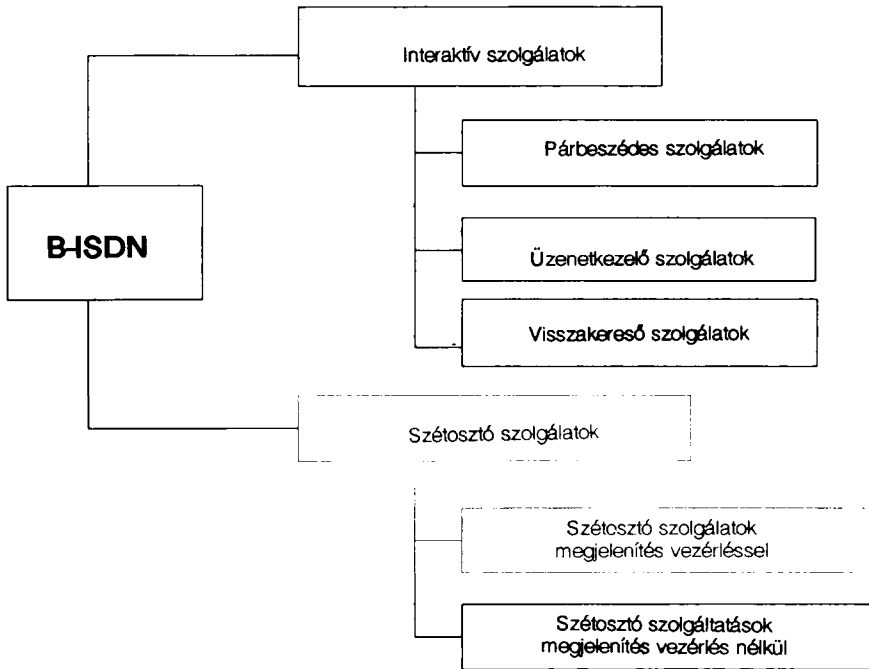
csolt) vonalak meghatározott pontok (például egy koncertterem és egy stúdió) közötti kapcsolatát biztosítják, a nagy sebességű, színes fakszimile pedig csak speciális üzletágak (például könyvkiadók, nyomdák, ügynökségek) igényeit elégíti ki. A tévéműsor-átvitel elvileg a legszélesebb igénybevételre számíthat, de a B-ISDN interfészek, illetve az ezekhez csatlakoztatható televíziós vevőkészülékek még nem kidolgozottak és igen költségesek. A szélessávú (teljes képidejű) teletex szorosan kapcsolódik a tévéjelek átviteléhez, így erre is az elmondottak az érvényesek.

Látható, hogy milyen eltérő érdekszférák és eltérő méretű felhasználói körök számára biztosíthat szolgáltatást a B-ISDN hálózat. Ezek után igen nehéz megbecsülni az új szolgáltatások iránti társadalmi igényt is, márpedig ez képezi az alapját minden további munkának, különösen a bevezetési stratégiának. Az ETCO (European Telecommunication Consultancy Organisation) egy 1988-as reprezentatív, nemzetközi felmérése szerint (mely több mint háromszázezer kisebb-nagyobb cégre terjedt ki) az 1996-ig terjedő időben (valószínűleg) a következő igények fognak fölmerülni:

szolgáltatás	az 50 alkalmazottnál nagyobb cégek igénye az összes megkérdezett százalékában
videókonferencia	16
videótelefon	21
nagy sebességű adatátvitel	17
nagy sebességű fakszimile	3
kiváló minőségű hang	0,7
tévéműsor	3

Nem meglepetés, hogy az összes igény hetven százalékát Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország jelentette be, húsz százalékot a többi EGK-ország, míg tizenöt százalékot az öt EFTA-ország.

Ha a B-ISDN szolgáltatásait kissé általánosabban, szolgáltatás-centrikusan

3. ábra. B-ISDN szolgálatok

akarjuk összefoglalni, akkor a következőképpen csoportosíthatjuk őket:

Párbeszédés szolgáltatások: valós idejű, egy- vagy kétirányú átvitel, pont — pont vagy pont — több pont közötti jelátvitel (például a videótelefon, videókonferencia, nagy sebességű adatátvitel).

Üzenet továbbító szolgáltatások: nem valós idejű (tárolt) üzenetek továbbítása pont — pont között (például elektronikus postaláda, üzenetkezelés, információfeldolgozás).

Információ-visszakereső szolgáltatások: központi információtárolókból igény szerint lehívott, nyilvános célú rendszerek (például film-, kép- vagy hangkazettás archiválás).

Szétosztó típusú szolgáltatások, felhasználói megjelenítés-vezérlés nélkül: tipikusan műsorszétosztó rendszerek, folyamatos információáramlással egy központból korlátlan számú vevő felé, anélkül hogy az előfizető befolyásolhatná

akár a sugárzás időpontját, akár a tartalmát (például televíziós és hang-műsor-szórás).

Szétosztás felhasználói megjelenítéssel — vezérléssel: az információnak egy központból nagyszámú előfizető felé történő továbbítása ciklikus ismétléssel oly módon, hogy az előfizető meghatározhatja az információ tartalmát és esetleg a továbbítás kezdetét is (például teljes képidőjű teletext).

A fenti besorolásoknak elsősorban terminológiai alapja van, és a szabványosítási kérdések megoldását segítik elő. Természetesen ezen elvi lehetőségek mindegyike még nincs megvalósítva.

Néhány példa

Annak illusztrálására, hogy mindez hogyan működik, nézzük meg az egyik újabb szélessávú (B-ISDN) mintarendszert, a berlini BERKOM-ot:

A német szövetségi posta irányításával és vezető elektronikai cégek (ez esetben főleg a Philips Communication Industry) közreműködésével 1987 óta épül és már üzemszerűen működik a BERKOM nevű kísérleti B-ISDN hálózat, mely az előzőekben ismertetett szinten minden új, szélessávú szolgáltatás megvalósítására képes, meghozzá jól definiált gyakorlati céllal: papírmentes iroda, illetve archívum létrehozása, valamint korszerű orvostechnikai segéd-eszközök kialakítása.

A feladat megvalósítására először is nagy sebességű adatátvitelre képes fényvezetős hálózat épült ki, melyhez a professzionális felhasználók megfelelő terminál-berendezésekkel (tipikusan PC-vel) csatlakoznak. Ez utóbbiak segítségével mindenfajta szöveges és képi információt le lehet hívni egy központi adatbankból. Az adatállományok karbantartását csak ezen az egy helyen, a központban kell elvégezni, ezután valamennyi felhasználó azonos és mindig aktuális információhoz juthat. Főleg az egy nagyobb központból és több kis irodából álló vállalatok (például biztosító társaságok és utazási irodák) veszik igénybe ezt a szolgáltatást, mert segítségével a kiterjedt hálózat minden pontjáról magas színvonalú, képekkel dokumentált információkkal lehet ellátni az ügyfeleket.

A BERKOM-ban megvalósított, a jelenlegi adathálózatokhoz képest nagyságrendekkel nagyobb átviteli sebesség révén a képek felépülése a monitorokon pillanatszerűen megy végbe még akkor is, ha az bonyolult grafikát vagy színes fényképet tartalmaz — ennek a kezelő és az ügyfél egyaránt örül. Ezt az előnyt — a nem szakember számára is egyszerű kezeléssel kombinálva — egyéb területeken is jól ki lehet használni, így például autóaikatrészek vagy háztartási gépek tartozékainak raktárról történő utánrendelésekor.

Az újszerű alkalmazási lehetőséget érintő tapasztalatszerzés céljából a

BERKOM-on belül egy külön rendszer is alakult (a MEDICOM). Ez a központi archívum sztenderd hardvert (nagyon nagy kapacitású optikai diszkeket) és speciális szoftvert alkalmaz, többek között kórházak röntgenfelvételeinek tárolására és visszahívására. A kórházakban a munkaállomások vagy a speciális röntgenkép-analizáló pultok nemcsak az orvosi kutatást segítik, de a konzíliumokat is. Lehetővé teszik a képek összehasonlítását, értékelését vagy új képek bevitelét a rendszerbe. Minden munkaállomárról az összes, a rendszerbe kapcsolt kórház azonnal elérhető, nehéz esetekben az egymástól távol lévő specialisták a felvételek egymás közti cseréjével, értékelésével rendkívüli mértékben segítik a gyógyítási munka hatékonyságát. Ezt támogatja a szélessávú ISDN hálózat azon tulajdonsága is, hogy a fenti célokat szolgáló nagy sebességű adatsatornával párhuzamosan működik egy videójelek átvitelére alkalmas képsatorna is, amely egyidejűleg felhasználható képtelefon vagy videokonferencia céljára.

A központi archívum azonban nemcsak az egészségügy szolgálatában áll: anyagvizsgáló laboratóriumok számára is biztosít referenciaképeket, nagy szoftver-házak számára segédprogram-raktárt képez, a bankok számára (a hamis pénzek gyors felderítése érdekében) hiteles bankjegyminta-tárat biztosít, az ingatlanügynökségeknek pedig az értékesítésre szánt épületek képének gyors előkeresése révén ad nagy segítséget.

A bemutatott BERKOM-project az első azok közül, melyek nem egyedi elvek és berendezések alapján, hanem teljes egészében a már meglévő nemzetközi előírásokra építve, az ezek alapján kidolgozott szabványos berendezéseket felhasználva, a szélessávú ISDN valamennyi képességét nyújtják, ha ezek közül nincs is mindegyik hasznosítva. Ez azt jelenti, hogy B-ISDN magánhálózatokat bárhol, akár azonnal lehetne létesíteni, ha ennek igény-, illetve pénzügyi oldala rendezett. Figelemreméltó, hogy

ezen hálózatok a mindenkori, választott rendszerelemek segítségével flexibilisen adaptálhatók a különböző felhasználói igényekhez, ezenkívül csatlakoztathatók más (például keskenysávú ISDN vagy szélessávú, nem-ISDN) hálózatokhoz is.

Következtetések

Minden jel arra mutat, hogy a szélessávú ISDN a távközlési világ legnagyobb kihívása a következő évtizedekre. Ennek a most fejlesztés alatt álló rendszernek ugyanis több évtizeden keresztül ki kell elégítenie a holnap távközlési felhasználóit. Tehát olyan igényeket is, amelyeket ma még nem ismerünk. Éppen ezért eddig még soha nem látott nemzetközi együttműködés tapasztalható ezen a területen, aholis elsősorban Európa jár az élen, például a Közös Piac RACE nevű programja keretében. A munkák egyaránt kiterjednek a szabványosításra, az ezeknek megfelelő berendezések gyártására és új alkalmazási területek kutatására.

A szélessávú ISDN-nek a fentiekben ismertetett rövid összefoglalásából is látható, hogy ez teljesen digitális hálózatot céloz meg olyan nagy sebességű jelátvitellel, ami praktikusán csak fényvezetőkön keresztül valósítható meg. Az ehhez szükséges elektronika ma még eléggé speciális, nem igazán nagyszorozat jellegű, így költséges. A megcélzott felhasználói kör ezért a professzionális

alkalmazókból áll. A mai — akár többcélú — kábeltévéhálózatok előfizetőire gondolva, gazdasági okokból kifolyólag nem valószínű, hogy ők egyhamar B-ISDN előfizetőkkel válnának, még akkor sem, ha ezek a hálózatok hamarosan kiépülnének. Pedig kétségtelen, hogy a HDTV-jelek teljesértékű szétosztása a jelenlegi kábeltévéhálózatokon nem lehetséges. Ezért világszerte folynak a fényvezetők gazdaságos, kábeltévés alkalmazásának a kísérletei, bár egyelőre még csak a mintarendszerekben. Ezek túlnyomó többségben még analóg módszereket használnak, de a kapcsoló- és végberendezések költségei még így is jóval magasabbak a szokásos (koaxiális kábelekre építő) kábeltévérendszerekénél.

A keskenysávú ISDN bevezetése a fejlettebb EGK-országokban is csak most kezdődött meg, a B-ISDN pedig még csak távoli cél, bár a HDTV már itt kopogtat az (ür)ablakunkon. Ezért aztán nagyon valószínű, hogy a lakossági célú B-ISDN funkciók közül a teljesértékű HDTV-műsorjelek továbbítása első lépésben csak vezeték nélküli eszközökkel: műholdas egyéni vétellel fog indulni. A második lépés lehet az úgynevezett hiper sávú, koaxiális kábelre épülő földi szétosztás, és csak egy harmadik lépésben (amikor már a tévévevők digitalizálása is megvalósul) kerülhet sor televíziós műsorok digitális (B-ISDN) szétosztására.

Egyetlen megoldás maradt az eddig határozottan elzárkózó svéd kulturális miniszter számára: figyelembe véve a nézői igényeket, engedélyezik a tévéreklámot, de csak teljesen külön csatornán, amely pénzügyileg és szervezetenként is független a svéd rádiótól és televíziótól. Így valóban csak azokhoz jut(hat)nak el a hirdetések, akikben olthatatlan vágy ég az ilyen jellegű műsorok iránt. (*World Broadcast News*)

Izraeli - magyar együttműködési megállapodás született a két ország tömegkommunikációs hatóságai között. A kapcsolatfelvételt egyébként a magyarok kezdeményezték, elsőként a kelet-európai országok között. Kezdetben a felek műsor- és kulturális cserét folytatnak, majd közös műsorokat is szeretnének készíteni. Az izraeliek remélik, hogy a térség más országaival is köthetnek majd hasonló egyezményt. (*World Broadcast News*)

Szabó Iván

Az információbeszerzés új útjai

Hogyan lehet hatékonyan megkeresni egy tűt a szakmakazalban? A válasz egyben alapjául szolgál az adatbankok szervezésének is, többek között a Magyar Távirati Irodánál.

Az adatbankok kialakulása

A hetvenes években kezdődött a világ legnagyobb és legátfogóbb referáló és indexelő szolgáltatásainak, a Chemical Abstracts és az Engineering Index számítógépesítése. Először mágnesszalagra rögzítették az információkat, majd később lemezekre. Az adatátvitel technikájának fejlődésével vált lehetővé, hogy a ma szokásos *online* keresések megvalósuljanak, s a keresést, a számítógép mágneslemezen tárolt információkat illetően, egy távoli, külső terminálról lehessen elvégezni a postai hálózaton keresztül. „Az utóbbi 100-150 év során kialakult a közkönyvtárak hálózata, az eltelte 50-60 évben a dokumentációs és információs központok hálózata, az elmúlt 20 esztendőben pedig létrejött az úgynevezett információs ipar, mely információkat termel, fel- és átdolgoz, terjeszt és forgalmaz.”¹

Az *online* keresések teljesítményének növekedése oda vezetett, hogy a könyvtári adatbankok mellett üzemelni kezdtek más profilú, e feladatra specializálódott adatbankok is: gyártási utasítások, anyagadatok, technológiai adatok, kutatásjelentések, nyilvántartások, műszaki, tudományos, államigazgatási adatgyűj-

temények, gazdasági adatok, gyártók, gyártmányok, kapcsolatok, normák, szabványok, bűnügyi, jogi nyilvántartások, hírügynökségek, dokumentációk, archívumok szöveges és fotografikus (tényadatokat tartalmazó) gyűjteményei, statisztikai, numerikus adatbázisok.

A számítógéppalkalmazás egyik legnagyobb előnye, hogy általa szinte határtalan lehetőség nyílik az információk tárolása előtt. Így az információ a társadalom szerves részévé válik. A hetvenes években a nagygépeken megvalósított információgyűjtemények, adatbázisok mellett a nyolcvanas években megjelentek a felhasználóknak a helyi gyűjtéseket lehetővé tevő személyi számítógépek (PC-k) is.

Az átfogó számítógépesített információgyűjteményeket — ha elérhetőségük megfelelő — *online adatbankoknak* nevezzük. Egy ilyen nagyobb számítógépet (Hostot)² üzemeltető intézmény kínálhat egy vagy több adatgyűjteményt (adatbázist, alrendszer) is. Az adatbank tehát a szöveges vagy numerikus információk rendszerbe szervezett, számítógépen tárolt, továbbfeldolgozott és azon visszakereshető adatállományait (adatbázisait) és szolgáltatásait jelenti, valamint az ezeket működtető szervezetet.

¹ online = a számítógéppel közvetlen kapcsolatban lévő

² Host= 1. „gazda”számítógép a hálózatban, amely elvégzi a legfontosabb műveleteket (például az adatbáziskeresést) és a hálózat bármely részéről elérhető
2. több adatbank információit szolgáltató központ

Hogyan férkőzhetünk az információkhoz?

Az ily módon feldolgozott, szervezett és tárolt szövegű adatgyűjteményekhez vagy faktografikus szöveges adatbázisokhoz nemcsak a számítógép közvetlen közeléből férhetünk hozzá, hanem (házánkban) a Magyar Posta különböző vonalain keresztül is. Ezek lehetnek: postai telefonvonal, bérelt vonal, nyilvános adathálózat. A vonalak a számítógép és a felhasználói terminálok — úgynevezett „buta” terminálok — vagy személyi számítógépek között létesítenek összeköttetést. Az adatok továbbítását a jelzett eszközök között a terminál- vagy kommunikációs program segíti.

A személyi számítógépek tehát online terminálként is használhatók, s mivel ma már igen tekintélyes tárkapacitással rendelkeznek, lehetővé vált „intelligenssé” tételük is. Ezt az adatbankokkal folytatott kommunikáció terén többek között arra is fel lehet használni, hogy a párbeszéd (a dialógus) a legkényelmesebb, azaz felhasználóbarát legyen.

A kommunikációs szoftverrel szemben támasztott követelmények igen különbözők lehetnek aszerint, hogy:

- milyen Hostot használnak,
- milyen adatbázisikeresőt használnak,
- milyen hardvert alkalmaznak,
- s a kommunikációnak milyen célokat kell szolgálnia.

A kommunikációs szoftvernek ezért rugalmasnak kell lennie.

A szoftverek egy másik fontos csoportját az adatbáziskezelő szoftverek alkotják. A Magyar Távirati Iroda által alkalmazott adatbáziskezelő nyelv — a BASIS és a PC-kre kifejlesztett VT100-as terminálemulátor program — széles választékát kínálja a csatlakozási lehetőségeknek,

s figyelembe veszi a magyar ékezetes betűkből adódó sajátosságokat, valamint az átviteli hálózat, a modemek^{**}, PC-k, nyomtatók sajátosságait is. Egy adatbank hatékony használata nemcsak az optimális adatátvitelt kívánja meg, hanem követelményeket támaszt az információ-viszszakereséssel szemben is.

A különböző online adatbázisszolgáltatók különböző keresőnyelveket alkalmaznak — hazánkban és a világban egyaránt. Ezek túlnyomórészt az angol nyelven alapulnak. A laikus számára egyenesen lehetetlen, de a szakmabeliek számára is igen megterhelő lenne a különböző információ-visszakereső nyelvek parancsainak elsajátítása. Ma azonban már vannak olyan megoldások, illetve olyan cégek, amelyek komoly fejlesztéseket folytatnak a feladat még optimálisabb megoldása érdekében.

Költségek, díjak

Az adatbankba szervezett online adatbázis(ok) elérése, lekérdezése költséget jelent. A költségek és díjak összetevői (például Németországban) az alábbiak:

— Postai díjak: Mértékük erősen függ a mindenkori postai szolgáltatások áraitól. A külföldi vonalak használata nagyobb költséggel jár, mint a nemzeti vonalaké. A költségek nagyobb távolságokat illetően is alacsony szinten tarthatók, ha az átvitel speciális adatátviteli hálózatokon keresztül történik.

— Host-díjak: A szolgáltató központok — a Hostok — az adatbankokhoz való hozzáférési jogosultság megszerzéséért külön díjat fizetnek az online adatbankoknak; ennek nagysága évi 300 márkáig terjedhet. Emellett az online adatbankok alapdíjat is fizetnek, amely, a felhasznált gépidőt figyelembe véve, egy márka percenként.

* különböző típusú rendszerek eltérő tulajdonságait áthidaló program (vagy egység), amely lehetővé teszi az adat- vagy programcsere

**modem (MODulátor-DEModulátor) = az adatokat reprezentáló elektromos jelet az adatátviteli vonal fajtájának (távírvonal, telefonvonal) megfelelő formájúvá, illetve az adatátviteli megtörténte után a számítógép által megszabott formájúvá alakító berendezés.

Költségek		Eszközök: modem, terminál+ nyomtató+számítógép-csatlakozási díj		Eszközök: modem, terminál+ nyomtató (számítógép-csatlakozási díj +vonaldíj)		Eszközök: modem+1 multiplexer n számú terminál+ nyomtató+ multiplexer csatló (+vonaldíj+ számítógép-csatlakozási díj)	
Terminál db	Adatbázis-rendszerár %/hó	Telefonvonalon keresztül	Bérelt, közvetlen vonalakon	Egyedi vonalakon	Multiplexeren keresztül	Postának fizetendő egyszeri költség Ft	Kölcsönzési díj + karbantartás + anyagellátás Ft/hó
		Kölcsönzési díj+ karbantartás+ anyagellátás Ft/hó	Postának fizetendő egyszeri költség Ft	Kölcsönzési díj+ karbantartás+ anyagellátás Ft/hó	Postának fizetendő egyszeri költség Ft	Kölcsönzési díj + karbantartás + anyagellátás Ft/hó	
1	100	34300.-	195000.-	73000.-	—	—	—
2	150	68600.-	390000.-	146600.-	195000.-	150000.-	150000.-
3	160	102900.-	585000.-	219900.-	195000.-	211300.-	211300.-
4	170	137200.-	780000.-	293200.-	195000.-	272600.-	272600.-
5	180	171500.-	975000.-	366500.-	195000.-	337700.-	337700.-
6	190	205800.-	1170000.-	439800.-	195000.-	399000.-	399000.-

—Adatbank-díjak: Ezek mértéke kb. 3 márka percenként. (Az amerikaiak valamivel olcsóbbak.) A numerikus adatbankok gyakran magasabb díjakat is kérnek.

—Keresési díjak: A professzionális keresések átlagosan 500-1000 márkába kerülnek. Ezek a költségek természetesen gyorsan megtérülnek, feltéve ha a keresések értékes eredményt adnak.²

A költségek, díjak összetevői a Magyar Távirati Iroda Sajtóadatbankjában (MTI-SAB-ban) a következők:

—Egyszeri beruházási költség: terminál, nyomtató, modem, bérelt vonal;

—Havi üzemeltetési díjak (költségek):

—eszközbérlet (saját eszköz híján),

—rendszerár (az adatbank használatának jogosultsági költsége),

—gépidő (Login+CPU),

—offline szolgáltatás esetén a ki nyomtatott anyag költsége,

—adatátviteli díj a postai vonalak használatáért.

A gépidő tehát két részből áll: a bekapcsolási időből — a Login (logon) időből —, amely leggyakrabban a legnagyobb költséget jelenti, valamint a központi egység (CPU)** valós felhasználási-keresési idejéből.

Hogy egy terminál—adatbank kapcsolat (a be- és kikapcsolás között eltelt idő) meddig tart, az a kérdésfeltevés komplexitásától és az elvégzendő keresés mennyiségétől függ.

A felmerülő költségeket összevontan az előző oldalon látható táblázat szemlélteti.

Az adatbázis rendszerára egy terminál esetén engedmény nélkül 150 000 Ft/hó. Az ár attól is függ, hogy lassú vagy gyorsabb, illetve közvetlen csatlakozás kívánatos-e, továbbá hogy telefonvonalon vagy közvetlen egyedi vonalon történik-e a csatlakozás. Telefonvonalon keresztül 34 300 Ft/hó, egyedi vonalon

73 000 Ft/hó+195 000 Ft egyszeri vonalkiépítési postai költség.

Kettő vagy több terminál esetén: vagy egyedi vonalakon történhet meg a csatlakozás, vagy multiplexeren keresztül. Míg az előbbi esetben a 146 600 forintos költséghez kétszeres postai vonalköltség tartozik, addig az utóbbinál a 150 000 forintos költséghez a sztenderd 195 000 forintos postai vonalkiépítési költség.

Bármely alkalmazási módhoz a számítógép óránként 4 000 forint gépidőt és másodpercenként plusz 10 forint CPU költséget számláz.

A felhasználás függ a keresések gyakoriságától, az eltöltött időtől, a keresés bonyolultságától, a felhasználás jellegétől, a kereső gondosságától és gyakorlottságától is.

Az online keresés előnyei:

—gyorsaság,

—eredményesség

—pontosság.

A nagyvolumenű hagyományos dokumentációs gyűjteményekben a kartonokon, dossziékban, újságkivágatokban, kézikönyvekben, lexikonokban — sőt akár a mikrofilmen — történő keresés nehézkes, a gyűjtemények magukban sem igen felelnek meg a kor elvárásainak, mert értékeik ellenére nehezen mobilizálhatók, s elsősorban csak helyben használhatók. Amíg tehát bennük a keresés viszonylag nehézkes, a gyűjtés különösen fáradtságos, sőt olykor nem is lehetséges.

A számítógépes online keresés olyan időtakarékoságot eredményez, amely vitathatatlanná teszi az ember és a gép közötti sebességkülönbséget. Mindemellett megnő a keresés eredményessége, a keresési eredmény és a találat pontossága. Különösen igaz ez az MTI adatbázis-

* bejelentkezési idő (itt értelemszerűen a be- és a kijelentés közötti időtartam (login-logout) jelzésére szolgál)

** Central Processing Unit (központi feldolgozóegység)

ban való keresésekre és gyűjtésekre, ahol a szabad szavak keresést (az irreleváns, illetve az úgynevezett stop szavakon kívül minden szó, szám kereshető) az adatbázis tematikus, értéknövelő feldolgozásának eredményeként segíti egy osztályozott (kódolt) állományban való mezőnkénti keresés is, sőt a kettő kombinációja is természetes.

A sokszempontú keresés részint lehetővé teszi a releváns találatok biztonságos elérését, másrészt kiszűri az irreleváns tételeket. Egy keresőkérdéssel szinte lehetetlen a keresett anyag(ok) megtalálása. Két-három kérdés azonban általában már meghozza a kívánt eredményt. Természetesen bonyolultabb, sokkérdéses keresések is lehetségesek. A számítástechnika ma már szinte tetszés szerinti mennyiségű keresőfogalom összevetését teszi lehetővé, s ezzel is a felhasználó kényelmét szolgálja. A keresés a George Boole³ matematikus nevét viselő algebra szabályai és logikája szerint történik.

A nemzetközi irodalom szerint a világon ma már több mint négyezer adatbank működik. Az adatbankok nem ölelik fel az egész emberi tudást, de bizonyos területeket fantasztikus, átfogó mértékben dolgoznak fel. Ilyenek:

- az orvostudomány,
- a biológia,
- a kémia,
- az agrártudományok,
- a műszaki tudományok,
- a gazdaság,
- a statisztika,
- a bűnügyek,
- a jogszabálynyilvántartás,
- a könyvtárak és ilyenek
- a hírügynökségek is.

Az online elérhető adatbankok közötti tartalmi tájékozódás céljából ma már adatbankmutatók készülnek, melyek információkat nyújtanak a tartalomról, az áráról, valamint előállítóikról és kíná-

lóikról (a szolgáltatóközpontokról). Ma már az egyes adatbankokat gyakran különböző szolgáltatóközpontok — Hostok — értékesítik az információs piacon.

Az egész világot tekintve ma kb. hat-száz szolgáltatóközpont működik (ebből nyolcvan európai), ezek több mint négyezer adatbank információit kínálják. A Hostok, online szervizük keretében, mintegy huszonnégy ország számára szolgáltatják az általuk kínált adatbankok információit.

Hogyan kereshető vissza egy dokumentum?

A Chemical Abstracts adatbankjában 1978-ban mintegy hétmillió, a Reuter hírügynökségnél 1988-ban kb. 750 ezer, az MTI-ben 1990-ben mintegy 360 ezer dokumentumot tároltak a számítógépek. (Az MTI-ben, egy féléves kísérlet után, a tárolás 1988. január 1-je óta folyik. Az adatbázis évente mintegy 140 ezer dokumentummal gyarapszik.)

A visszakeresés feltétele, hogy a keresett anyagnak már bent kell lennie az adatbázisban. Az MTI-t illetően tehát azt már „ki kellett, hogy adják” a hálózatba és az adatbank számítógépébe, és ezután vagy ezzel egyidőben be kellett kerülnie a tárolt adatok közé. Az MTI hírei ma már a kiadást követően is visszakereshetők, s negyvennyolc óra múlva, tematikus feldolgozásaink és aktualizálásaink után, az adatbázis szerves részévé válnak.

(Egyébként megjegyezzük, hogy az újságcikkeket, kongresszusi és riportirodalmat tartalmazó külföldi adatbázisokban nem kereshető 1970 előtt megjelent anyag. Ezek retrospektív feldolgozását senki nem végezte el.)

A keresés tulajdonképpen dialógus az ember és a számítógép között, amely természetesen nem a köznapi nyelven, hanem a számítógép számára érthető,

* stop szavak = jelentéstartalmuk lényegtelensége miatt a keresésbe be nem vont szavak (például a, az, és stb.)

erősen szabályozott (formalizált) keresőnyelveken folyik. Mivel a keresőnyelvek szinte adatbankonként eltérőek, keresési igény esetén az informálódni kívánó legtöbbször információközvetítő helyekhez fordul, hogy a keresett információ a lehető leggyorsabban és legpontosabb megjelenítésben legyen használható számára.

Más az eset az egyedi online adatbázis-felhasználóval. Számára az adott adatbázisban való keresést csakis egy erre specializált tanfolyam anyagának elsajátítása teszi lehetővé. Az elsajátított anyag alapján az ember parancsokat/utasításokat osztogat, a számítógép pedig meghallgatja, értelmezi azokat, s válaszol. A dialógushoz egy sor parancs és variációi elsajátítására van szükség.

A felhasználó információs igényét két szempont szerint ajánlatos elemezni:

a.) A keresés jellege szerint az információs igény lehet:

— egyedi (adat, név, forrás, időpont, funkció stb.) és

— gyűjteményes (tematikus, kronológikus).

b.) A keresés időjellemzője szerint pedig lehet

— azonnali,

— folyamatos (viszonylag friss) és

— retrospektív.

Mivel a párbeszéd alatt — a be- és kapcsolás között eltelt időben — a kereső által eltöltött (gondolkodási, késlekedési, gyakorlatlansági, tájékozatlansági, várakozási, munkavégzési) időt is meg kell fizetni, s mivel ez a költségösszetevő (a gépidő) a legdrágább, így a keresést előre ajánlatos megtervezni. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gépidő költsége „mindenek felett áll”, hiszen éppen az online keresés előnyei csak az online folyamatban aknázhatók ki, s a gép által adott válaszok is befolyásolják a keresési lépések folyamatát.)

Mivel azonban a keresés eredményének optimálisnak kell lennie és a legelőnyösebb költséggel kell megtörténnie, a bonyolultabb esetekben, amennyiben le-

het, még a gép bekapcsolása előtt ajánlatos átgondolni a keresés stratégiáját. Ekkor a keresés folyamán a kérdésekre gyorsabban és folyamatosabban — a lehető legkisebb költséggel — válaszolhatunk.

Problémák és feladatok

A keresési előkészületek során fellépő leggyakoribb megoldandó problémák és feladatok a következők:

— A kérdés leggyakrabban telefonon érkezik. Ezért ajánlatos a probléma körülírására alkalmas keresőfogalmak alapos átgondolása, beleértve azt is, hogy valóban csak egy problémáról van-e szó, vagy több részproblémáról. Az utóbbi esetben ugyanis a keresőszavakat egyeztetni kell a megfelelő részproblémával is.

— Az adatbázist és részeit össze kell vetni a feladattal, hogy a legoptimálisabb halmazban a legpontosabban, leghatékonyabban kereshessünk.

— A keresés folyamatának megtervezése a kontrollpontokkal, szelekciós taktikákkal együtt (például kiíratás előtti megjelenítés a képernyőn, közbenső átmeneti állományok kialakítása egy kiíratás előtt).

— Meg kell határozni az adatbank használatát segítő osztályozórendszer fogalmi közül azokat, amelyek várhatóan a legeredményesebb találmalmzást adják, s szükség esetén kombinálni kell minden egyéb keresést segítő fogással, szemponttal, kóddal s a teljes szövegben szereplő kereshető szavakkal is.

— Figyelembe kell venni a helyesírási hibákat, a kódolási felfogások közötti lehetséges különbségeket, a szinonimákat stb.

— Az osztályozórendszer fogalmaival végrehajtott gyűjtés egyébként az a módszer, amely a legoptimálisabb találmalmzást eredményezheti, hiszen ezek olyan átgondolt absztrakciós fogalmak, melyek jó kódolási felfogással (a dokumentum tartalmi elemzésével és indexe-

lésével) valóban az értéket ragadják meg, s ha a fogalmak (kódok) még gépileg is ellenőrzöttek (mint a MTI-nél), akkor a keresés formailag hibátlan állományban folyhat.

Az SDI

A rövidítés feloldása egy új szolgáltatási módszert takar: Selective Dissemination of Information — szekeltív információgyűjtés és -szolgáltatás. Lényege, hogy a megrendelő kívánságát a szolgáltató egy úgynevezett individuális vagy szabványosított keresőprofilban fogalmazza meg, amely szerint leginkább havonta vagy más tetszés szerinti időszakként (hetente, naponta) szolgálat — offline* formában, például postai úton — teljes szövegű információt. A keresés, illetve gyűjtés a legutolsó aktualizálástól számítva visszamenőlegesen kezdődik, vagy az információ adatbázisba kerülésével egyidejűleg történik. A megtalált releváns találatokat kinyomtatják, s postai úton küldik el a megrendelőnek. (Ritkábban tárolják is, hogy a keresés eredményét a felhasználó később aktív — online — módon is lehívhatta.) A költségek megállapítása, egyéb kalkulációs tényezők mellett, a találatok gyakoriságán alapul, s egyedi felhasználói megállapodást igényel.

Az információs szolgáltatás néhány formája az MTI-nél:

- teljes adatbázis lekérdezése;
- részleges online adatbázis lekérdezése (szintekhez, alrendszerekhez kötött);
- offline SDI;
- újságkivágatok tematikus összeállítása, másolása;
- háttéranyagírás;
- mikrofilmmásolatok az 1988. január 1-je előtti hagyományos hírállományból és újságkivágat-gyűjteményekből, il-

letve az ezen időpont után is gondozott, hagyományos módon feldolgozott állományokból.

Bemutatkozik az MTI-SAB

A számítógépes sajtóadatbank kezeli, feltölti és értékesíti a hazai információs szolgáltatóipar legnagyobb szöveges adatbázisát. Az adatbank számítástechnikai eszközei modernnek, szolgáltatásai nyilvánosak és előfizethetők.

A European Alliance of Press Agenciesbe szerveződött huszonöt hírügynökség közül az MTI azon tizenhét közé tartozik, amelyek adatbázis üzemeltetnek, s ezek közül is azon tizenkettőhöz, amelyek az adatbázisba faktografikus dokumentációs anyagokat is készítenek.

— Az *MTI-Sajtóadatbank* 1988. január 1-je óta mintegy ötven kiemelt szempont szerint dolgozza fel, tárolja és szolgáltatja a hírügynökség teljes hírkiadását. Körülbelül hetven országból gyűjti a nemzetközi élettel, eseményekkel, gazdasági szervezetekkel kapcsolatos külpolitikai híreket, beleértve a gazdaságpolitikai, pénzügyi, tőzsdei, ipari, mezőgazdasággal és erdőgazdálkodással, élelmiszeriparral, környezetvédelemmel, idegenforgalommal, ideológiai kérdésekkel, pártokkal, joggal, társadalomtudományokkal, katonapolitikai kérdésekkel, kulturális eseményekkel foglalkozó híreket, s mintegy ötven országból tudósít sporthíreket, rekordokat, bajnoksági, illetve versenyeredményeket.

— *Hír-alrendszerének* állománya (melynek fajtái: belföldi hírek és különkiadásuk, közzgazdasági hírek, külföldi hírek és különkiadásuk, MTI-Press, napi hírösszefoglaló, napi tájékoztató, az Országos Sajtószolgálat hírei, panoráma, sport, a rádiófigyelő szolgálat hírei, tőzsdei hírek) évente mintegy 140 ezer hírrel bővül. Ehhez az óriási hírállományhoz a felhasználók saját helyiségekben felállított terminálokon keresztül

* offline = közvetett

(online módon) férhetnek hozzá a nap minden szakában, folyamatos információszolgáltatás keretében. A hozzáférés sebességét — az adatátvitel módját — a felhasználó szabadon választhatja meg.

—Ugyanez a kapcsolat valószínűleg az adatbank által feldolgozott és a hír-alrendszerrel együtt vagy külön-külön is elérhető úgynevezett *adatbanki faktografikus szöveges információgyűjteményekkel*. Ezek a következők: mintegy száz folyóirat sajtófigyelése (SAFI), a világ százkilencvenkét országának kormánylistája (VIKO), több mint ezer nyolcszáz-ezer nyolcszáz hazai és külföldi közéleti személyiség személyi adatainak gyűjteménye (SZEA), a sajtóadatbank számítógépes életrajzgyűjteménye (ELEA), jelentősebb nemzetközi események háttérértékű szintézise vagy kronológiája (ESEA), a várható események előrejelzése (VESA), s mintegy tizenhat ezer hazai és külföldi évfordulós esemény szövegtömörítője (EVFA). (A világ országainak pártlistái [VIPA] előkészületben.)

—Lehetséges *előfizetői*: a hazai sajtó, kormány, kormánybizottságok, minisztériumok, államhatalmi és államigazgatási szervezetek, pártok, könyvtárak, kutató- és tájékoztató intézetek (beleértve a hazánkba akkreditált külföldi tudósítók irodáit), számítógépes információértékesítő hálózatok, gazdálkodó szervezetek, vállalatok, bankok stb.

—Az *eseti felhasználók* offline módon, a szelektív információgyűjtést és -szolgáltatást (SDI) igénybe véve is hozzájuthatnak az adatbank kínálatához. E speciális számítógépes témafigyelés kereső profiljait, a megrendelők kívánságának megfelelően, az adatbank munkatársai alakítják ki. A felhasználók az „információcsomagokat” nyomtatott formában (postán vagy a szolgáltatás helyén) kaphatják meg.

—A sajtóadatbank *speciális felhasználói* szerveze a telefonon megrendelhető információk tájékoztató szolgálata. Ennek keretében a rendelkezésre álló

összes adatgyűjteményből nyújtunk megszabott tarifa szerinti gyors információszolgáltatást. E közkedvelt szolgáltatás keretében elégti ki az adatbank híryanagaival, elemzéseivel, tematikus és kronologikus összeállításával (a számítógép, a mikrofilmtár, a tematikus dosszié- és kartonrendszer, a szakkönyvtár és a folyóiratgyűjtemény tárolt adataiból) a megrendelők konkrét igényeit. A főfoglalkozású sajtóinformatikusok, dokumentációs újságírók és specialisták munkáját képzett tájékoztató szolgálat segíti.

—Az adatbázis mint a tájékoztatás specializált nemzeti eszközének *elektronizált memóriája* a hazai tömegtájékoztatás meghatározott profilú dokumentációs háttérét nyújtja.

—A sajtóadatbank *kiadványai*: a Magyar Közélet Kézikönyve, a Világ Országainak Kormányai, az Évfordulónaptár, a Várható Események és a Világpolitikai Dokumentáció szövegszerkesztő és az elektronizált kiadványszerkesztés legmodernebb eszközein (DTP) készülnek.

Jegyzetek

- 1.dr. Lázár Péter: Mi az információpolitika? Gazdaság és energia 1990. július, 7. old.
- 2.Forrás: Computerwoche Focus 1990. március 23.
- 3.Boole, George (1818—1864) angol matematikus, a formalista algebra egyik képviselője. Két művében (The Mathematical Analysis of Logic, 1847; An Investigation of the Laws of Thought, 1854) kimutatta, hogy a matematikában hasznosíthatók a formális logika törvényei. Az általa megalapozott algebra célja az, hogy egyesítse a matematikát a logikával. Munkássága jelentős az algebra, a matematikai logika és a valószínűségszámítás területén.

Kövesdi László

Hogyan lehet takarékoskodni?

Szerzőnk bebizonyítja, hogy futó pillantásnál mindenképpen többre érdemesek az első látásra unalmas számhalmazokat tartalmazó műsorévkönyvek, hiszen tüzetes elemzésük figyelemre méltó eredményekre vezethet.

1980-ban a következőképpen alakultak az ARD nyugatnémet tévétársaság költségei műsortípusonként:¹

Az 1980-88-as időszakra vonatkozóan rendelkezésre álltak az ARD évkönyvek adatai is, melyeket a 2. táblázatba fog-

1. táblázat

műsortípusok	adásidő (perc)	összköltség (ezer DM)	percenkénti költség (DM)
cselekményes műsor			
új	23 397	265 893	11 364
ismétlés	12 656	6 643	525
összesen	36 053	272 536	7 559
szórakoztatás			
új	15 507	150 914	9 732
ismétlés	3 718	1 310	353
összesen	19 225	152 224	7 918
információs műsor			
új	40 725	151 179	3 712
ismétlés	7 631	1 626	213
összesen	48 356	152 805	3 160

laltam össze. Igaz, az évkönyvek csak átlagszámokat közöltek, vagyis a fenti táblázathoz képest csak annak összesen sorait adták meg. (Nem véletlen ez az „egyszerűsítés”, hiszen pont a részletes adatok kellenek a valóságos kép kialakításához.) Az ARD által kiadott évkönyvek tehát az egyes műsortípusok új és ismételt műsorainak összevont átlagköltségeit adják meg, ami — tekintve,

hogy például a cselekményes műsorok ötven százalékát ismétlik, míg az információs műsoroknak csak tizenöt százaléka kerül újrasugárzásra — jelentősen torzítja a képet. A szórakoztatás és a tévéjátékok viszonyában ez az összevont egyenesen megfordítja a költségssorrendet.

A tényleges gyártási költségek tekintetében tehát az 1. táblázat a mérvadó.

2. táblázat

Új+ismételt műsorok percenkénti átlagköltsége (DM)							
műsörtípusok	1980	1981	1982	1983	1986	1987	1988
SAJÁT GYÁRTÁS							
cselekményes	7559	7259	7962	8539	9912	9107	11071
szórakoztató	7918	7937	8478	7920	11458	11126	11261
vegyes	3597	4442	6169	5824	8572	8566	6468
zenei	4257	4010	4454	5256	4752	5287	3924
információs	3160	3176	3336	3469	4044	4362	4445
BESZERZETT MŰSOROK							
NSZK játékfilm	x	1723	1892	1756	1802	1994	2242
lejátszási költség	47	44	44	41	28	27	28
sugárzási költség	78	78	80	78	76	71	71

Üzleti szempontból viszont teljesen érthető, ha az újrasugárzást is figyelembe vesszük, hiszen ez csökkenti az egységköltséget. Egy dramatikus mű többször is eladható-leadható, viszont egy információs műsor másnapra többnyire elveszti legfőbb élettetőjét, az aktualitását. Termelési költségeit tekintve tehát ez utóbbi műsörtípusnál közgazdasági értelemben nem számolhatunk későbbi megtérüléssel.

Úgy tűnhet, a költségekkel szinte teljesen szabadon lehet variálni. Csökkenések és emelkedések váltják egymást. Bár a lassú, de biztos költségemelkedés — az utolsó két sor kivételével — azért jól látható. (A játszási költség csökkentését az automatikus adáslebonyolítás eredményezte munkabércsökkenés tette lehetővé.) A többi műsörtípus költségeinek hullámozása nagyon is tudatos irányítás következménye.

Az 1983-as és 1988-as évkönyvek közölték az egyes műsörtípusok sugárzási adatait, amely lehetővé teszi, hogy ezeket összehasonlítsuk az 1-es táblázattal. Így lehetőség nyílik a tendenciák kitapintására.

Eszerint a cselekményes műsorok adásideje, ingadozásokkal, de nőtt, miközben ezen belül, 1980 óta az új műsorok

mennyisége abszolút értékben is csökkent, szinte megszakítás nélkül.

A szórakoztatás adásideje 1980-hoz képest 12-16 százalékkal nőtt, ezen belül az új műsorok sugárzása ennél nagyobb arányban növekedett.

Az információs műsorok mennyisége lényegében stagnált, ezen belül viszont az új műsorok aránya magasabb, mint 1980-ban volt.

Számunkra az egy percre jutó önköltség a legérdekesebb. Az évkönyvek sajnos az ismétlési költségeket nem tartalmazták elkülönítve. Ha az ismétléseknél egységesen negyven százalékos költség-növekedést feltételezünk 1980-hoz viszonyítva, akkor, felhasználva az évkönyvek adatait, megállapítható, hogy 1987-ben az új cselekményes műsorok 6289, 1988-ban pedig 9581 nyugatnémet márkával lettek drágábbak. Ez 155-190 százalékos emelkedés. Ugyanilyen alapon a szórakoztató műsorok 126-128 százalékkal, az információs műsorok pedig 152-156 százalékkal drágultak.

A legdrágább műsorperc továbbra is a cselekményes műsoré, az adatok alapján ezen műsörtípus bemutatónak mennyisége abszolút értékben is csökkent. Ugyanakkor a képernyőn ez a műsörtípus nem vonult vissza, csak átalakult, az

új műsorok helyett az ismétlések törtek előre.

Az ismétléseken túl a költségmegtakarítást szolgálta az is, hogy előnyben részesítették az olcsóbb szórakoztató és információs műsортípusok gyártását. Míg az új cselekményes műsorok sugárzása a vizsgált időszakban kétezer perccel csökkent, addig a szórakoztatásé például négyezer-háromszáz perccel nőtt. E két műsортípus egyébként a nézők megítélése szerint bizonyos mértékig helyettesíthető is egymással.

A felszínen látható viszonylagos költségstabilitás (2. táblázat) mögött tehát jelentős műfaji és részben forrásbeli átcsoportosítás húzódik meg. Ezek biztosítják, a folyamatos drágulás és a csak időszakosan emelkedő előfizetési díjak ellenére is, a prosperálást.

A gyártási variánsok tehát rövid távon is komoly lehetőséget rejtenek maguk-

ban, biztosítják a rugalmas alkalmazkodás lehetőségét, amelyre nagy szükség van, hiszen:

—a magántévék megjelenésével a közszolgálati televíziók reklámpiaci monopóliuma megszűnt,

—az előfizetési díjpiac telítődött, s

—az infláció gyorsan felemésztí az előfizetési díjakat.

Mindezen azért érdemes elgondolkodnunk, mert a Magyar Televízió működési feltételei is hasonlóak.

Irodalom

1. Hermann Fünfgeld: Die Programmkosten einer öffentlich-rechtlichen organisierten Rundfunkanstalt. Die Ökonomie der Medien. Universitäts Verlag, Freiburg, 1983. 90-91. old.

Páneurópai műholdas hírműsört akar összeállítani az európai távközlési unió (EBU) az amerikai Ted Turner CNN-jének mintájára. Az új program öt nyelven közvetítené (először napi nyolc, majd huszonnégy órán keresztül) a legfontosabb európai híreket. A beruházás költsége kb. 30 millió német márkára tehető, amely össze is jönne hirdetésekéből és különféle hozzájárulásokból. Kezdeti problémák persze akadnak: nehezebb a műsorstruktúrát összeállítani egy több országból álló kontinensen, mint egy kontinensnyi országban, s eddig nem találtak még olyan szervezetet

sem, akik mind az öt nyelvet tökéletesen bírnák. (*Entwicklungstendenzen der Massenmedien*)

Berlusconi Olaszország leggazdagabb embere — vagyónának értéke kb. 5400 millió német márka. Ezzel a világranglistán a 36. helyet foglalja el. Egyébként holdingjának, a Fininvestnek az értéke ennek a kétszeresét teszi ki. A Fininvesten keresztül Berlusconi tulajdonjogot gyakorol több tévécsatorna, újság, építkezési vállalat, üzlethálózat és biztosítótársaság fölött, sőt az AC Milano futballklub is a birtokában van. (*Journalist*)

Sajtószabadság és felelősség

A Columbia Egyetemen 1986. április 4-én tartották a fenti című tanácskozást, az írásos ismertető pedig 1988-ban jelent meg. A neves amerikai szakemberek részvételével zajlott konferenciát a Gannett Alapítvány médiumkutató központja rendezte. A Gannett név az egyik legnagyobb egyesült államokbeli sajtókiadót takarja, amely a világban kevésbé ismert, mert főleg kisebb vidéki lapokat ad ki. Az összejövetelen részt vevők hazai dolgairól szóltak, amelyek azonban számunkra is tanulságosak lehetnek. Az alábbiakban a főként a Time-ban publikáló Pulltzer-díjas William A. Henry előadását ismertetjük, röviden utalva más hozzászólásokra is.

A törvényhozás résztvevői

William A. Henry a bevezetőben párhuzamot von a bíróságok és a sajtó között: mindkettő „a népet segíti, hogy ellenőrzése alatt tartsa a hatalmasokat”. Persze a sajtó hatalmának legitimitását sokan kétségbe vonják — miközben minden amerikai büszke a sajtószabadságot garantáló híres első alkotmánymódosításra —, és sokszor kétségkívül vitatható az újságírók magatartása, munkájuk színvonala is. Ezért nyilvánvalóan szükség van mind külső — jogi — szabályokra, mind önszabályozásra. Ezeket foglalja össze a szerző.

A törvényhozás főként az államtitokra és állambiztonságra hivatkozó tájékoztatási korlátozást teszi lehetővé, az amerikai gyakorlatban azonban a hatóságoknak nincs túl sok esélyük e tilalmak érvényesítésére. Ugyanis konzervatívok és liberálisok egyaránt hisznek „az eszmék szabad piacában”, a Fehér Ház pedig tanult abból, hogy annak idején a legfelső bíróság a sajtó javára döntött vele szemben a Pentagon-iratok közzététele ügyében. A törvénytörő iráni és nicaraguai műveletek leleplezése is gyengítette azt az érvet, hogy olykor valóban jogos titokról lenne szó. A konzervatív kor-

mányzat ugyan megpróbál majd korlátozásokat keresztülvinni, de ehhez, írja Henry, az alkotmányt kellene módosítani, ami valószínűleg megoldhatatlan.

Léteznek jogi korlátok a pornográfiára vonatkozóan is. A gyakori háborgások és általános panaszok ellenére azonban legfeljebb az egyes szadomazochista kiadványok elleni vádemelés járhat sikerrel, ám még itt is nehéz kétséget kizáróan bizonyítani, hogy mi ellentétes az elfogadott közösségi normákkal. Hasonlóképpen hatástalanok a magánélet zavaratalanságát védő szabályok — a sajtó elleni panaszok legnagyobb csoportja éppen ezek megsértését rója fel, az ügyészségek azonban szívesebben terelelik ezeket az ügyeket a magánvádas rágalmozási perek irányába.

Fontos szabály, hogy az újságírók megvédhetik és eltitkolhatják forrásait — enélkül nehéz lenne hozzájutni bizonyos információkhoz. A bírák jelentős része azonban ellenszeggel kezeli ezt a jogot, és úgy vélekedik: ha nem közlik a forrást, akkor az talán nem is létezik, magyarul a közlést az újságíró találta ki, és ennek megfelelően el is marasztalják. Ez kemény dolog, a szerző szerint azonban mégsem lenne helyes privilégiumokat biztosítani a sajtónak az

igazságszolgáltatásban. Egyetértéssel idézi Kenneth Morgant, a brit sajtótanács elnökét, aki szerint „minél kevésbé specializált egy sajtótörvény, annál jobb”.

Sajátos sajtószabadság

A sajtószabadság mai értelmezése lassan alakult ki, például 1931-ig a helyi hatóságok betilthattak nekik nem tetsző lapokat „rosszindulatú” közlések miatt. 1964-ben született az a bírósági döntés, amely szerint *közéleti személyiségek* még téves vagy tisztességtelen sajtóközlemény ellen sem védekezhetnek rágalmazási per indításával, kivéve ha a szándékos rosszindulatot bizonyítani tudják. Ez azonban alig lehetséges. Emiatt a bírósági gyakorlatban elkezdtek beleavatkozni az újságírók magánéletébe, noteszeikben, magánjegyzeteikben kutattak, magánbeszélgetéseik után nyomoztak, hogy szándékukat kideríthessék. Ez ellen persze *ők* tiltakoznak.

Veszélyes a sajtó számára a követelt kártérítési összegek ijesztő növekedése — és még ha a felperesek (főleg a másodfokú tárgyalás után) nem nyerik is meg ezeket a hatalmas pénzeket, az esetleg elhúzódo tárgyalás ideje alatt már az összeg fenyegetése is súlyos teher a lap és kiadója számára, továbbá emiatt nőhet az ügyvédi költség is. Thomas Winship, a Boston Globe volt szerkesztője arra figyelmeztet, hogy a bíróságok gyakran áttolják a bizonyítási kötelezettséget az alperes szerkesztőségekre. Főleg az elsőfokú bíróságok mutatják ki gyakran ellenszenvüket a sajtó iránt. Előfordult, hogy rágalomnak minősítették egy étteremről szóló írásban azt, hogy a séf által készített palacsinta ujjnyi vastag... A másodfok ezt megváltoztatta, de a történet azért jellemző. Kiseb lapoknál megtörténik, hogy a felmentés későn jön: az elsőfokú ítélet és az ügyvédi költség miatt csődbe mennek, mire a felmentő ítélet megérkezik.

Winship mindehhez azonban hozzáte-

szi: a legfontosabb, hogy tisztességes és pontos legyen a közlés, az újságíró gondosan végezze munkáját. Henry is felrója kollégáinak, hogy sokan azért fordulnak bírósághoz rágalmazónak vélt cikkek miatt, mert a szerkesztőségekben senki nem hajlandó panaszukkal foglalkozni vagy egyáltalán tisztességesen végighallgatni őket. Sok ügy elkerülhető lenne. (Bár érdekes, hogy több per indul a híres, komoly lapok ellen, mint a Henry által „idegen-férfiak-megerősökoltak-engem” bulvárlapoknak nevezett orgánumok ellen.) Mindenesetre tény, hogy a lapkiadók jogászai hasznosnak tartják a fontosabb sajtóperek kellő publikálását szakmai körökben: „Egyes riporterek, akik korábban hevesen elleneztek minden javasolt változtatást megjelenés előtt álló cikkükben, most sokkal inkább készek visszavonulni, amint a jogtanácsos ráncolni kezdi a homlokát”...

Elvben jogi szabályozási formát jelentene az engedélyezés is, azonban a nyomtatott sajtó esetében ezt még a Reagan-kormányzat is ellenezte: „az engedélyezett sajtó olyan, mintha nem is lenne sajtó”. Csupán az elektronikus sajtóban létezik engedélyezés, ahol ezt a frekvenciák szűkössége teszi elkerülhetetlenné, nélküle káosz keletkezne az éterben. A frekvencia az Egyesült Államokban is köztulajdon, egy bíró szavai szerint „egy újság működhet tulajdonosa kénye-kedve vagy szeszélye szerint, egy rádió- vagy tévéállomás nem”. Változások azonban itt is vannak. Az engedélyek megújítása a gyakorlatban formálissá, automatikussá vált. A szövetségi hírközlési bizottság (FCC) egy bizonyos időszakban kétezer-négyszáz panaszos beadványt kapott (ezek arra vonatkozhatnak, hogy valamely állomás megszegei a működési szabályokat), de még arra is csak kilencvennégyet méltattak, hogy egyáltalán válaszoljanak rá, ami nem jelentette, hogy igazat is adtak neki. Hiába van szó csupán bérletről, valójában a bérlők úgy adják-veszik százmillió dol-

lárokért a köztulajdont, mintha tulajdonosok lennének.

Az egész szabályozás, az engedélyezési rendszer tehát elvesztette hatékonyságát. A politikailag befolyásos hálózatok és állomások teljesen szabadon működnek, és akkor is a sajtószabadságra hivatkoznak, amikor műsoruknak csak egy kis része híradás, a zöme fiction. Vannak, akik szeretnék erősíteni a rádiók és televíziók kormányellenőrzését, Henry szerint azonban ennek nincs értelme.

Mi dől el a piacon?

Az előadó vitatja azt az elterjedt nézetet, hogy a mindenható piac minőségileg osztályozza a sajtót. Szerinte az emberek nehezen igazodnak el a sajtó praktikáiban, továbbá mivel az amerikaiak zöme a kis helyi lapokat olvassa, amelyek nem ritkán monopolhelyzetben vannak (vagy mondjuk kettő van belőlük), a hírhetség vagy a hirdetési szükséglet hamar visszahajtja az adott laphoz azt is, akinek az nem tetszik. John C. Merrill, a louisianai állami egyetem professzora ezt úgy fejezte ki, hogy „a sajtó a kapitalista társadalomban függ a piactól a pénzügyi támogatás tekintetében, de szakmai és erkölcsi hatást nemigen gyakorol rá a piac”. W. P. Hamilton a Wall Street Journaltól ezt meg is ideologizálta:

„Egy újság — magánvállalkozás... Semmi köze a közérdekhez. Hangsúlyozottan birtokosának tulajdona, aki a gyártott terméket saját kockázatára értékesíti.” Lewis Lapham a Harpers's magazin-tól ezt még élesebben — és a magyar olvasó és újságíró számára talán kissé sokkolóan — így fogalmazza meg: „Szerintem valószínűleg a legfelelőtlenebb sajtó a legjobb sajtó. Ha megpróbál felelős lenni, belefojtja magát a legrosszabb ürügyekbe. Az újságíró nem államférfi. A felelősség kérdése két módon vehető fel: rágalmozási per útján, vagy úgy, hogy elveszíti a közönségét.”

Csakhogy ezzel Henry azt állítja

szembe, hogy amióta a lapkiadás ropant nyereséges vállalkozás lett, sokszor szinte mindegy, mit csinálnak a lapok. Még a versengést is inkább szakmai büszkeségből folytatják, nem piaci kényszerből. A hamisnak bizonyult hírek, a nagy port felverő, elveszített sajtóperek sem csökkentik a példányszámot vagy a hirdetéseket. A Newsweek például egyáltalán nem érezte meg üzletileg, hogy bedőlt a hamisított Hitler-naplóknak. (Amelyek pedig az eredeti közlőt, a német Sternt elég kellemetlen helyzetbe hozták.)

A piac szabályozó hatását még erősebben cáfolja az, hogy furcsán eltér a lapok irányvonala körzetük olvasóinak feltételezhető politikai beállítottságától. New Hampshire legnagyobb helyi lapja például ókonzervatív és ízléstelen stílusú, mégis befolyásos a keleti parti államban. Számos nagy kaliforniai újság kifejezetten jobboldali, míg Washingtonban és New Yorkban, a politikai, illetve az üzleti-kulturális fővárosban a két nagy liberális lap, a Post és a Times a legtekintélyesebb. Továbbá: az emberek általában egy napilapot olvasnak. Így tulajdonképpen észre sem veszik, ha egy sztorit csak az ő lapjuk írt meg, a másik nem — vagy fordítva. Ily módon a piactól sokkal kevesebbet lehet várni, mint ezt sokan hiszik.

(Ön)szabályozás

A jog és a piac mellett az önszabályozás a harmadik nagy terület, amelyről az előadós szól. Szinte közhely, de Henry érdemesnek tartja hangsúlyozni: a legjobb kritikus, etikai szakértő és ombudsman *maga a szerkesztő*. Neki kell mindenre ügyelnie, és sokan közülük nem is szeretnek beengedni senkit kívülről, aki e kérdésekhez hozzászólna. Igaz, némely szerkesztő személyes támadásnak fog fel minden bírálatot lapja, intézménye ellen. Itt tér vissza a bíróságoknál már említett téma: sokan kihívóan válaszolnak a közönség panaszaira, nyavaly-

gásnak kezelnek minden külső ellenvéleményt, és a sajtószabadságra vonatkozó üres szövegekkel rázzák le a telefonálókat, látogatókat. Thomas Johnson, a Los Angeles Times kiadója azt mondta ugyan, hogy „a sajtó legyen önmaga rendőre”, de hozzátette: „nem követelhetjük, hogy társadalmunk más nagyhatalmú intézményeit felelősségre lehessen vonni, ha közben mi magunk nem vállalunk felelősséget”. Merrill professzor is azt fejtette ki, hogy saját elhatározásból — és nem piaci kényszerből —, erkölcsi alapokon kell felelősen viselkedni.

Az ilyen önszabályozás lényege általában az, hogy tisztességesen kell tudósítani, helyet kell adni eltérő véleményeknek és elemzéseknek, állandó kommunikációt kell teremteni a szerkesztők és az olvasók között. Sok helyen létezik írott etikai kódex is, amelyek azonban nem adnak választ fontos gyakorlati kérdésekre. Eltitkolhatja-e például az újságíró, hogy újságíró? Bekapcsolódhat-e bűnöző tevékenységbe egy eset felderítése érdekében? Miközben számos etikai kódex nem ad választ ilyen kérdésekre, annál pontosabban szól a tulajdonos érdekében. Tiltja vagy szabályozza a különmunka-vállalást, és korlátozza a munkatársak — akár önkéntes — politikai tevékenységét még a nem politikáról írók esetében is. Nem szabad a főállásban gyűjtött anyagot máshová készülő publikációban felhasználni, „nem a meginterjúvott emberek védelmében, hanem azért, hogy védjék a vállalatvezetés által megfizetett munkateremtést”. Tilos ajándékot elfogadni, sőt a recenzensek is gyakran kötelesek átadni a kapott könyvet vagy lemezt — az ismertetés megírása után — jótekonysági célra. A munkatársak üzleti és magánügyeiben, máshová üggett munkájuk során nem hivatkozhatnak lapjukra, de Henry csípősen megjegyzi: a kiadói és szerkesztőségi vezérek bezzeg hivatalos rangjukat hangsúlyozva vesznek részt a helyi polgári, üzleti, kulturális közélet-

ben, sőt gyakran kötelezik is a lapot, hogy számoljon be a részvételükkel zajló eseményről, persze kedvezően.

Az etikai kódexek, Henry szerint, mindezzel együtt azért hasznosak. Van, amikor adnak útmutatást, és a csábításokat is kevésbé sértő visszautasítani, ha ilyen dokumentumra lehet hivatkozni. Továbbá ha megfelelő tájékoztatást adnak a kódex létéről, „ezzel biztosíthatják a közönséget, hogy a hírszolgáltató szervezetek törődnek az erkölccsel és a becsülettel”.

Külön téma a helyesbítések kérdése. Számos nagy lap naponta közli a ténybeli tévedések helyesbítését, akár magától, akár kérésre. Saját írásai és szerzői elleni közvetlen támadásokat azonban egyetlen lap sem szívesen közöl — az olvasói levelek válogatási módszere nagyon eltérő —, legfeljebb ami a publicistákat érinti, akiknek a munkájába ez „bele van kalkulálva”.

Működik az amerikai sajtóban három-négy tucatnyi ombudsman is, részben szakmabeliek, részben külsők. Van, amelyik a közönség képviselőjeként, panaszok alapján működik, s van, amelyik maga dönti el, mikor szólal fel. A forma azonban kevésbé ismert és elterjedt.

Az önszabályozás része lehet az is, ahogyan a lapok egymásról írnak, de ez alig történik meg. Lloyd Cutler, a Fehér Ház volt munkatársa szerint egyetlen szakmában sem szívesen szólják meg a szaktársakat, pedig fontos lenne, hogy a lapok felszínre hozzák más újságok gyengeségeit. Rövid működés (1973-1984) után megszűnt az országos sajtótanács is, amelynek az volt a fő gondja, hogy határozatait szinte senki nem közölte. Ez hatalmas különbség a brit sajtótanácséhoz képest, amelynek döntéseit az érintettek csaknem mindig közzéteszik. Ez a fajta önszabályozás tehát Amerikában nem vált be, még helyi szinten sem. Az ötven állam közül egyedül Minnesotában működik a sajtótanács, Honoluluban pedig az kényszerítette ki létrehozását és működését,

hogy ellentétek támadtak a polgármester és a helyi sajtó között.

A szabályozás és az önszabályozás egyetlen formája sem teljesen eredményes — vonja le a következtetést William A. Henry —, ám a tendenciák bátorítóak. A szerkesztők mind jobban figyelnek az egyre szaporodó külső bírálatra, és erre kényszeríti őket a keményedő bírósági magatartás is. Jelentős szerepet játszanak a Gannett-konferenciához hasonló rendezvények is. A sajtószabadság és felelősség viszonyában nem nagy,

hangzatos tervekre van szükség, hanem sok kis gyakorlati kérdés megvitatására és szabályozására. „Az olyan újságíró, akit rákényszerítenek, hogy gondolja végig írásainak utólagos hatását, észre fogja venni, hogy már a megjelenés előtt felteszi magának a gondosságra és tisztességre vonatkozó, nagyonis helyénvaló kérdéseket. Vagyis még mielőtt megtörténne a gyakran helyrehozhatatlan baj.”

Ismertette: Domány András

Érdekes adatokat tudhatunk meg az alábbi táblázatból:

	<i>Bulgária</i>	<i>Csehszlovákia</i>	<i>Kelet-Németo.</i>	<i>Magyarország</i>
népesség (millió fő)	9	15,7	16,6	10,6
tévékészülékek száma (millió db.)	1,6	4,3	6,1	2,9
telefonellátottság (%)	12	13	23,3	6,6
számítógép-ellátottság (%)	1,4	1,3	2,1	3,8
	<i>Lengyelország</i>	<i>Románia</i>	<i>Szovjetunió</i>	
népesség (millió fő)	38,2	23,2	288,7	
tévékészülékek száma (millió db.)	10	4,1	90	
telefonellátottság (%)	7	6,7	9,7	
számítógép-ellátottság (%)	2,1	—	0,2	

(World Broadcast News)

A szerelem homokosabb oldala

Helsinki, a Keleti-tenger lányának is nevezett nagyváros gránitja alatt él egy kultúra. Jelzések és feltételezések: gyűrű, csizma, flaneling, alul nyitva hagyott slccgomb. Vagy nyílt vállalás egyre növekvő büszkeséggel, hogy a férfi férfit, a nő pedig nőt kíván.

Büszkén és fájdalmasan

Meleg nyári vasárnap délután Helsinkiben. Ötméteres, engedelmes sor áll az Intro étterem előtt.

„Mi ugyanúgy megválogatjuk a vendégeinket, mint a többi hely. Persze van saját törzsközönségünk, de miért ne lenne? Biszexuálisok, bőrbe és feketébe öltözők. Nem nagyon tudnak máshová menni. Az AIDS-hisztéria idején a homokosokat gyakran kidobófiú állította meg az ajtóban. Néha vissza is kell rúgni. Nem?” — mondja a pincér.

A homokos büszkeség feltört a kemény aszfalt alól. De az Intro nem a homoszexuálisok kocsmája. Ilyen csak egy van a fővárosban, a Gambrini. Az Intro a homoszexuális kultúra találkozóhelye. Amikor a Café Metropol bezárt a pályaudvarnál, három homoszexuális pincér átjött ide, és hozta magával a törzsvendégeket. A bár belterjes hangulata csak a „melegen” érdekelték kis csoportját csalogatja be.

A Vanha kellari* lépcsői lefelé visznek, küszöb nincs. Akiket az utóbbi években az „ifjú homokosok diszkói” félelemmel töltöttek el, azok jönnek ide. A Vanha kellari is a homoszexuális kultúra kocsmája, de ez egy egészen más világ. A tágas, föld alatti barlangban nagyon könnyű közlekedni, és választani mindenkinek a saját ízlése szerint. A sötétbarna faburkolatú bárpultnál az utób-

bi néhány évtizedben teljesen szabadon lehetett találkozni ismerősökkel és ismeretlenekkel, átölelni és megcsókolni valakit anélkül, hogy előbb körbenéztél volna. Ez a hely számos vidéki homoszexuális ifjú számára az életet jelentő, megunhatatlan forrás és a kitorést jelképező oázis.

„Tíz évvel ezelőtt jöttem Dél-Finnországból Helsinkibe tanulni. Semmit sem tudtam egyébként a városról ebben az értelemben, csak két szót: Vanha kellari. Hamarosan rátaláltam, és az egész világ megváltozott körülöttem. A hangulat, az emberek, szabadon lélegeztem. Mindent meg akartam kapni. Néhány hét az ágyban telt, bárkivel, bármikor. Egy haverom mondta is: nővé kellene változni, és akkor a többi férfit is megkapnám. De aztán nagyon gyorsan lehiggadtam, mint amikor a szomjúságát csillapítja az ember” (egy harminc éves tanár).

Antu meztelenül fekszik az ágyban. Délután van, most ébredt fel, még nem döntötte el, hogy ma mit vesz föl: bőrt, katonás szerelést vagy valami átlagos szövetholmit. A kocsmákat nem szereti, az alkohol nem érdekli — ő „büszke leszbo”, nagyon komolyan sportol. Antu nem a jelenben él. 1986-ban ő hozta be Németországból Finnországba a szadomazochizmust. Egyike a múlt nyáron megjelentetett Kegyetlen nők című kalauz készítőinek. Az Extázis csoporthoz tartozik, jelenleg körülbelül tíz aktivis-

* Vanha kellari = Öreg pince

tájuk van, nyilvános közleményeik száma már százra emelkedett. Ez is hozzátartozik az Európához való csatlakozáshoz.

„Szabadúszó vagyok, elboldogulok. Díjazom a kisebb bűncelekményeket, áruházi lopást és ilyesfélét. Nem érdekel különösebben az uralkodó kultúrától elütő Seta* és hetero-szisztéma. Ők nem a barátaim. Van közöttük gyermekét egyedül nevelő anya, nőnek öltözött fiú, művész.

Anarcho-feminista vagyok, bár az utóbbi időben a nézeteim megszelídültek. Korábban gyűlöltem a férfiakat, a leszbikusok érdekében a radikalizmus híve voltam, egészen a terrorizmusig elmenően. A hivatalos szervek gyakran rámásznak az Extázis csoportra. Nem mesélem el minden dobásunkat, nehogy a haverok bajba kerüljenek. Az esetek jelentős részére nem derült fény. Egy alkalommal, amikor olyan helyen dolgoztam, elemeltem a kasszát, ez a saját ügyem volt. Szétosztottam a pénzt a leszbikus haverok között, hogy elutazhassunk Európába. Persze elkaptak. Helsinkiben nagyon sokat változott, ma már a leszbikusok is szabadabban lélegezhetnek. Az erőszakos magunkmutogatás már nem olyan fontos. Összességükben továbbra is gyűlölöm a férfiakat, de számos férfi egyenként sokkal belevalóbb, mint némelyik idióta nő. A nőiesség megnyomorít, ha a lágyságot értjük rajta. Keménység, hidegség, uralkodni vágyás — vagyis elő a nyers női erővel! A hatalom és az erő nagyon erotikus.

En egy állati jó külsejű, büszke leszbikus nő vagyok. Nagyon élvezem, amikor fiatal lányok bámulnak utánam az utcán, ha férfinak öltözöm. Itt vannak a falon Tom of Finland rajzai, mert a nyers erőből duzzadó férfiak is elég izgatóak tudnak lenni.”

Mummo valamelyest bolondos, de jószándékú férfi volt, egy kicsit kövér és meglehetősen csúnya. És magányos. Ha-

lálakor harmincöt éves, de ötvennek nézett ki. Vagyis külsőleg a homoszexuális férfi karikatúrája — emlékezik valaki, aki ismerte. De Mummo társasági ember is volt, különösen ha ivott egy keveset, úgy képzelte, hogy a történeteivel könnyebben szerez barátokat. Az utolsó éjszakán is egy kicsit kapatosan indul el a Vanha kellariból egy tizenhét éves vidéki fiúval. Együtt töltötték az éjszakát Mummo lakásán. Ezen az éjszakán Mummo meghalt, a megzavart fejű fiú összeszabdalta a törével. A rendőrségen azt mondta, hogy egy homokos megölése talán csak nem akkora bűn...

Ilpo harminchárom éves szerkesztő, szívesen szerepelne teljes nevén, de szeretné megtartani az állását. A munkahelyén nem alkalmaznak homoszexuálist, hogy a hirdető ne pártoljanak el tőlük. Ilpo leginkább bőrruhákban jár, de nem a fetisizmus, hanem az éntudata miatt. Bal fülében vastag fülbevaló, a tekintete szelíd.

„Úgy öt évvel ezelőtt a barátom javasolta, hogy váltsak stílust. Tüszire vágattam a hajam, bőrholmikat vettem. Kipróbáltuk a szadomazochizmust — és egy szadistát találtam magamban. Szadista vagyok! Ez a tapasztalás iszonyatos volt, mivel egyébként civilben egy nagyon békés és szeretetteljes embernek ismerem magam, bár néha köpöcsészének használnak. A szadomazochizmus szexuálisan felszabadított. A bórdolgok az önbizalmamat erősítik, és talán valamiféle homo-gógót adnak. A bőrruhájúak között sok kiegyensúlyozott emberrel találkoztam. A férfi-kép azonban más, mint amit például ez az öltözék mutat, s amelynek alapján megítélnék bennünket. Lehet, hogy ez csak dekoráció. Az én szexualitásom nem jelenti azt, hogy a hétköznapiakban is valami különös lennék. Nagyon jól kijövök mindenkivel a munkahelyemen, a haverjaim legtöbbször hetero. A szerelem számomra iszonyúan fontos. Az emberi kapcsolatok lényege-

* Seta: Seksuaalinen tasavertaisuus ry. (a szexuális egyenlőség egyesülete)

sebbek, mint a munka. Csak azt nem értem, hogy a párkapcsolat miért nem sikerül. Pekkával most már nyolc éve együtt vagyunk. Néha együtt, néha külön. A múlt év őszén megint elment Amszterdamba befejezni a tanulmányait. Megbeszéltük, hogy majd meglátjuk, hogyan alakul a jövő, hagyjuk a dolgokat a maguk útján menni. Éppen mostanában írt nekem, hogy szerelmes lett. Ez persze nem az első eset. Azt válaszoltam neki, hogy én továbbra is szeretem. Ez a kapcsolat engem nagyon megváltoztatott. Régebben elég ingatag volt az önbizalmam, Pekka sokat javított ezen.

A férfiasságom megtanított büszkének lenni — ugyanúgy, mint a nőket a nőieségük. Tisztelem a nőket. Szerintem sokkal jobbak és okosabbak, mint a férfiak. Én magam a feministákkal való beszélgetések során találtam meg a saját szabadságomat.”

Az elfáradt szerelem menedzsere

Tiina Lindfors táncosnő — nyíltan vállalja, hogy leszbikus. „Eddig tizenhárom különféle táncos produkciót csináltam, közülük csak egy volt, az Olennainen*, amely a leszbikus kapcsolatról szól. Csupán ennek alapján engem nem bélyegeztek meg leszbikusokként. Egyébként sokan félnék ettől a stigmától, ezért inkább titkolják. Az említett produkcióval a homoszexuálisoknak akartam segíteni, de a hétköznapijaimat egészen másféle dolgok töltik ki. Számos homoszexuális fórum nagyon jól kialakította a maga hierarchiáját. A nyilvánosság mindig hatalmat is jelent, és annál erősebb, minél jobban kiszolgálja az általánosan jóváhagyott normákat. Ha nyitottabbak lennének, akkor ez a kisebbséghez tartozók identitását erősítené. Vagyis ha eltűnne az a felfogás, hogy a homoszexu-

álisok valamiféle furcsa szubkultúrát képviselnek, akkor talán nem is lenne szükség saját szervezeteikre. Nem hiszem, hogy ez utópia, legalábbis a dolgok állása ezt mutatja az utóbbi tíz évben.”

Akkor miért van szükség manapság az érdekvédelmi szervezetekre? Helsinki több ezer homoszexuálisából csupán 550 tagja a Setának. Akivel a Gambriben beszélgetünk, az a bankfiúk korosztályához tartozik. Nem tagja a Setának, mivel csupán szexuális okok miatt nem akar kirekesztődni.

„A szexualitás segítségével nem lehet politikát csinálni. Semmilyen szervezetre sem tartozik, hogy kivel mit tesz az ember az ágyban. Finnország tele van olyan szocdem gondolkodásúakkal, akik nem tagjai magának a pártnak.”

Tiina Lindforst, a Seta korábbi munkatársát idegesíti, hogy manapság már nincs szolidaritás. „Ha messzebb látnának a saját feneküknél azok, akik azt mondják, hogy jól boldogulnak a Seta nélkül is, fizethetnék a tagdíjat csupán pártolóként. Könnyű annak panaszkodni, aki maga nem vállal semmiféle felelősséget. Önző korban élünk, ez látszik a homokosok körében is. Szerintem a Seta alapelvei helyénvalóak, ez elsősorban emberi jogi szervezet és nem sóhivatal.”

A Seta napjainkra szemmel láthatóan elfáradt. Tizenhat évvel ezelőtt elsőként vitte a homoszexuálisokat az utcára tüntetni. Bátran hirdette a szexuális egyenlőséget, az ember megbecsülését, az önbizalmat, a beilleszkedést, az uralkodó kultúrától jóváhagyást követelt, amit néhány büszkébb tag kéregetésnek tekintett. Az idő múlásával azonban a homokosok népszerűsége is vágyanak. 1990-ben a Seta már pszichoterápiát kínál és az elnyomásról tesz közzé nyilatkozatokat. Az AIDS-hisztéria elmúlt. Az

* Szójáték: olennainen = lényeges, olen nainen = nő vagyok.

** A Helsingin Sanomat című napilap 1990. augusztus 17-i száma arról tudósít, hogy a Seta tárgyilagosabb szexuális felvilágosítást követel az iskolákban, mivel — véleménye szerint — a középiskolás korosztályánál egy 30 fős osztályból átlag 1-3 tanuló erősebb vonzalmat érez a saját neme iránt.

egyesület által előhozott kérdések nem aktuálisak, tevékenysége pedig nem elég az önként vállalt kultúra fenntartásához.

„A Setának be kell fejeznie a siránkozást. Ha Egyiptomban megköveznek egy homoszexuálist, a Seta újságja nyomban megírja. Nyomasztó és egyoldalú lap, s túl ritkán jelenik meg ahhoz, hogy élő vitákat is közvetítsen. Pénzt kell összeszedni egy tisztességesebb újságra, akár reklámokból is. Még a dél-afrikai homoszexuálisoknak is jobb lapja van” (gazdasági szakember, a Seta tagja).

Helsinki „homoszexuális gettója” körülbelül száz négyzetmétert tesz ki a belvárosban: a Seta irodája az egyik ház földszintjén működik. Semmilyen érzelmi vagy mitikus hangulatot nem árasztanak a fehér falak, olyan mint egy kerületi szociális hivatal. Jorma Hentilä 1983 óta vezeti az egyesületet, valóságos kincs a szervezet számára: igazi homoszexuális, okos és jó megjelenésű. Válságos időszakban azonban megtette vezetőként egy hetero is: Tarja Halonennel fel lehet vágni, a jelenlegi igazságügyminiszter ugyanis 1980-ban elnöke volt a Setának.

Hentilä egy teljesen integrálódott, elit-homo. Az AIDS-jótekonysági estek idején jól megfér egy képen Ilkka Suominennel*. Manapság is sokat szerepel a nyilvánosság előtt, de elsősorban mint kutató, vagy a Kansan Uutiset című lap kolumnistája, vagy esetleg mint a parlament honvédelmi bizottságának tagja. Ám egy kissé akkurátus, mértéktartó és régimódi ember. Ráadásul főtítkára volt a valamikori Finn Népi Demokratikus Szövetségnek, vagyis vörös! A bárpultnál üldögélő homoszexuális mindenestre biztosít arról, hogy soha nem szavazna Hentiläre. Nem fontos, hogy valaki homokos, ha a politikai szín elhibázott. A homoszexuálisok többsége különben is inkább a magántulajdont elismerő konzervatív.

„A liberálisabb társadalomért folytatott harc még ma is fontos feladat. Meg-

próbáltunk létrehozni egy színházi — és táncsoportot, de nem biztos hogy sikerül. Amikor Tiina megcsinálta az Olenainen-produkciót, az a Setának nagy propagandát jelentett. De sajnós anyagi lehetőségeinket meghaladja, hogy folyamatosan biztosítsuk a homoszexuális kultúra tartalmának bemutatását” — így Jorma Hentilä.

Tom of Finland

Finnország a homoszexuális kultúra fehérről foltja — írja Max Rand A szerelem arcvonásai című könyvében. Tiina Lindfors, Christer Kihlmann, Markku Piri csak magányos harcos a heteroszexuálisok színpadán. A legközelebbi gay-butik Stockholmban található, az egyetlen finn homoszexuálisokról szóló film, Tuija-Maija Niskanen Búcsúzás (1982) című műve svéd pénzen készült. A finn filmarchívum a múlt ősszel Helsinkiben megrendezett gay & lesbian hetet a Szerelem és anarchia cím mögé rejtette.

„A finn kultúrával teljesen ellentétes a humor, a groteszk, a sokszínűség. Még mindig szívesebben törünk-zúzunk és vitatkozunk, mintsem építenénk és közelednénk egymáshoz. A fiatal, egydimenziójú, türelmetlen kulturális élet nagyon jellemző a kis népekre. Franciaországban Mitterand elnök üdvözlő táviratot küldött a tízéves fennállását ünneplő homoszexuális újságnak. Örült, hogy a lap egy szabad és sokféle értéket megbecsülő országot mutat. Amikor Finnországban a Seta kérdéseket intézett az elnökjelöltekhez, Koivisto megtagadta a választ, Holkeri követte, 'mivel a trón sem válaszolt'. Szánalmas kifejezője ez a jelenlegi légkörnek” — írja Max Rand.

Na és a macho rajzok Antu falán? Ki rajzolta azokat a fiúkat? Tom of Finland. Tom nemzetközileg jól ismert finn képzőművész, de teljesen ismeretlen a hazájában, mivel homoszexuális művész —

* Ilkka Suominen ismert politikus

pornografikus. A világ keresztelte el őt így. Tom Helsinkitől Berlinig és az amerikai partokig több százezer homokos büszkesége. A hamarosan hetvenedik életévét betöltő művész olyan férfiakat ábrázol, akik nem koldulnak egyenjogúságot. Férfiakat rajzol ceruzával, szénrel; képsorozatokot, csoportképeket, portrékat. Kezdetben voltak a tagbaszakadt finn típusok, szálfatermetűek, kikötői munkások feszülő csíkos pólóban, bőrkabátos rendőrök és nehézfiúk. Ezekből aztán az Egyesült Államokban a machók és a bőrruhás homoszexuálisok sztereotípusa lett — a Village People hőse. Az első rajzok 1957-ben jelentek meg az USA-ban a Physique Pictorial című újságban. A homoszexuális üzletek felszabadulásával Tomnak óriási kultusza lett még Közép-Európában is. Tom's clubokat találnak szerte a világon, Tom Alapítványt Amerikában, rajzai szerepelnek galériákban és gyűjteményes kiállításokon.

„Mindig azt akartam ábrázolni, hogy milyen nagyszerű homoszexuálisnak lenni” — mondja Tom a Seta interjújában 1983-ban. Nyilvánosságot a saját hazájában soha nem kapott, többek között a törvények miatt. Nem érdekli őt, hogy munkáit pornónak bélyegzik. Tizenyolc grafikai könyve jelent meg az Egyesült Államokban, Dániában, Svédországban — egyetlen egy sem Finnországban.

No és mi a helyzet az 1990-es években? Kain Käärmeenpoika* huszonhét éves, még van ideje. Már évekkal ezelőtt Finnország első homoszexuális rocksztárja lehetett volna, de 1984-ben a lemeztársaságoknak nem kellett Kain anarchizmusban érlelt homoerotikus költészete.

„Kéz a kézben, száz volt a testemben/ Tekinteted mágnes.../ Jamaicai barátom, a szerelmes szeretkezés mestere/ Kezed a térdemen, az ütőér hevesen lüktet.../

Jamaicai barátom /A szemed még könnyörög.../ Örök erekció, Erosz-Isten...”

Jaana Rinne menedzselte őt 1984-ben, amint Esa Saarinent is, akinek gyöngéd Fiúszerelmem című dala lett hazánkban az első nyilvánosan is megszólaló homoszexuális muzsika. Természetesen hetero támogatással.

„Én nem akarok a homoszexualitás mellett prédikálni. A homoszexuális erotika csak egy téma a lemezen. Ugyanilyen fontos, hogy énekelek a rasszizmusról vagy az emberi kapcsolatokról általában” — nyilatkozik Kain Käärmeenpoika.

Jaana Rinne arra készül, hogy Kain értékesítésekor ütökártyaként a maga javára fordítsa a homoszexualitást: „Az üzlet szempontjából ez ugyanaz, mintha Finnország első toloszékes énekeseként csinálta volna a lemezt. Jó zene, humor és irónia. Hiszem, hogy 1990 Kain éve lesz.”

De mielőtt Kain a homoszexuális illatú rockpódiumra lépne, összeházasodnak a Stockholmban élő londoni barátjával. A frigyét a legközelebbi — koppenhágai — pap áldja majd meg.

Duzzadt pénztárcák

Európa egyesül velünk, beáramlanak a különféle kultúrák. Itt az ideje, hogy eldöntsük: mi a jobb, ha izgalomba jövünk, vagy ha megerőszkolnak. Az általános lángra lobbanásig azonban sokan megelégszenek a kocsmái várakozással, hiszen az utóbbi években a *gay-klubok* voltak az egyetlenek, ahol a homoszexuális kultúra nyilvánosan megjelenhetett Helsinkiben.

A Gambriini éttermi főnöke nem akar névvel szerepelni: „Az éttermeket egyre jobban érdeklik a homoszexuálisok, mivel ezek a vendégek általában jómódúak. Náluk nem számít a pénz, európai módon szórakoznak, vagyis nem disz-

* Kain Käärmeenpoika beszélő név: Kígyófia Káin

nók, mert egy részegségében törő-zúzó homokosnak kétszeresen is rossz híre mehet.”

A Marski Hotel éttermi vezetője Jyrki Turtiainen. Szándékában van-e homokos diszkót csinálni a Fizz bárban? „Valamikor a ház bejáratásakor valaki bedobta ezt az ötletet, de komolyan soha nem jött szóba. Most pedig már egyszerűen nem illik a profilunkba. Egyébként nagyon jó üzleti ötletnek tartom, de talán jobban megfelelhet egy magánétterem jellegének, nem pedig a hozzánk hasonló üzleti láncnak. A Fizz bár olyan hely, ahol mindenféle társaság megfordul, biztosan homoszexuálisok is. De a nyílt homoszexualitást nem tűrjük meg. Ugyanez az alapelv vonatkozik a heteróokra is. Ha túlságos szenvedéllyel közeledik valaki a másikhoz, akkor a pincérnek joga van figyelmeztetni.”

A Robert éttermi főnöke, Pamela Skurnik a gaydiszkó hallatán habozás nélkül válaszol: „Eszünkbe sem jutott. Ha átalakulnánk akár heti egy estére is homo-diszkóvá, a jelenlegi vendégeink itthagynának bennünket. Az idejárók magatartása a döntő, és nem a személyzeté. A homokos szó ma még szidalomnak számít, bár szerintem ez ugyanolyan rasszizmus, mint ami a külföldiekkel szemben nálunk megnyilvánul.”

A homoszexuálisok duzzadt pénztárcája jól jönne számos üzletembernek, ennek ellenére nagy a ködösítés. Amikor a Seta hétfő esténként kinyitja Triangel diszkóját a Berlin étteremben, akkor aznap a százötven főt befogadó Gambrinit — melynek tulajdonosa a Seta Alapítvány — ésszerű zárvá tartani. Két, egyidőben működő gay-diszkóhoz nincs elég vendég. Vasárnap esténként az Eisenstein klubba pedig az a már nem ifjúkorú társaság jön, amelyet nem vonz a diszkó-stílus.

A maga nemében eredeti homoszexuá-

lis bárkultúrával találkozhatunk évek óta a Gambrini épületében lévő félhomályos Company bárban, amely egyben a bőrruhás fiúk első finnországi nyilvános kocsmája. A berendezés szolid, csupán a falakat borítják nemzetközi macho-kellékek, izmos, szőrös mellkasok, néhány meztelen fenék, katonasapkás férfiak, közöttük merőn néz Mannerheim*. A polcon egy John Holms-méretű gumifalosz, az egyik vendég külföldi útvjáról hozott ajándéka. Harmincas közgazdász téved be a bárba. Egyedül iszogatja sörét és bámulja a falakat. „Na, ha ilyen a homokultúra... Siralmas. Az a gumimicsoda teljesen ízléstelen.”

Leeku Kimmel nevet az egészen. „Hol a fenében éltek eddig ezek a fickók? Ha Finnország Európa lenne, akkor itt már pornófilmet vetítenének.” Leeku Kimmelnek egyébként már meg kellett volna halnia AIDS-ben. Hat évvel ezelőtt ő volt az első beteg Finnországban. Az orvosok kedvence lett, állandóan gyógyszerrel etették, és sikerült megállítani a kór terjedését. Most már semmi kedve sincs meghalni, negyvenhárom éves és nyugdíjban van. A vírus megtámadta a szemét. Leeku a Seta rég elfelejtett machóinak szószólója és ezen beleváló férfiak motorklubjának aktivistája. Szerinte a Seta felosztotta a homoszexuálisokat különböző csoportokra, s ezekbe nem férnek bele a szadomazochisták és a bőrruhások.

„A mi klubunk is majdhogynem kínos volt a Setának. Most végre tagszervezetként csatlakoztunk hozzájuk. Meglátjuk, hogy így szerepelünk-e a City Radióban a Seta programján.”

A saját korábbi életének emlékei az előszobaszekrényben vannak: sisak, egyenruha, bőrkabát. Elismeri, hogy a náci uniformis és a csizma imádata esetleg kellemetlen is lehet rájuk nézve. Kísért még a rózsaszín háromszög emléke.

* Mannerheim, Carl Gustaf Emil (1867-1951): volt cári tábornok, az 1918-as finn polgárháborúban a fehér kormányparti védőrség főparancsnoka, az 1939-től 1944-ig tartó finn-szovjet háború hadseregfőparancsnoka, 1944-46 között Finnország elnöke.

Leeku egyébként grafikus, 1971-ben végzett az iparművészeti főiskolán. Szeretne saját újságot a szervezetüknek. Ám ez nem valamiféle „homoszexuális görög vázaművészetet vagy verseket” mutatna be, hanem a novellákban akár még egyenesben is mehetne a szeretkezés leírása, a többi oldalt pedig Tom of Finland hősei töltenék be. De kínálnának ötleteket a biztonságos szexhez vagy az örömszerzés izgalmas formáihoz is. Néhány évvel ezelőtt megpróbáltak kitörni ebből a titkos klubból, de a dologból nem lett semmi, mert a fiúk szégyenlősnek bizonyultak. A klub tagja lehet egyébként bárki, ha kinyilvánítja érdeklődését a motorkerékpározás, a macho- vagy szadomazochista élet iránt, és ezt írásban is rögzíti, valamint ha nem leplezi le a klubot a külvilág előtt.

Leeku kávét tölt otthon a fémvázás asztalnál, amelyen fekete gyertyák égnek. A heverő és a karosszék fekete bőrből készült, hasonlóan a többi bútorhoz. A csészek nagyok és vastagok. „Virágvázát nem veszek. Mindennek masszívnak és férfiasnak kell lennie. Még a pálinkáspoharaknak is. Sok ismerősöm nálam többet költ berendezésre és a művészetre. Nekünk van pénzünk és stílusérzékünk. Járunk balettelőadásokra, koncertekre és az Uspenszkij székesegyház* húsvét éjjeli istentiszteleteire. A machofiúk is.”

A gazdasági szakember tengerparti lakása hasonlít egy kicsit Leekuéra. Fél-száraz sherryvel kínál és Helsinki homoszexuális kultúrájának mindennapi jelenségein elmélkedik. „No igen, hozzánk is bevezették már a villanyt, de én jobban szeretem az à la carte helyeket, ahol fehér az abrosz és van kínálat. De ezért Londonba vagy New Yorkba kell menni, mivel ott sokkal szabadabban lehetünk. Persze azért lassacskán nálunk is változnak az idők. Nyíltabban lehet ilyesmiről beszélni. Például a City újság miért csak most foglalkozik ezzel? Nem

hiszem, hogy a homoszexualitás elfogadása radikalizmust jelentene, az elutasítása pedig konzervativizmust. Minden az ország kultúrájától függ, hogy mit tanítanak az embereknek, hogyan nevelik őket. Nálunk sem olyannak ábrázolják az antik emberképet, amilyen az valójában volt, hiszen a görögök szerint az ember szexuális lény, a neme nem lényeges.”

Jelzés, divat

Heterokultúra, heterokapitalizmus — ez a jelen. Napjainkban senkit sem érdekel, hogy a fiú melyik fülében hordja a fülbevalót. A machohomoszexuálisok eredeti Doctor Martens csizmáit pedig már a bőrféjük is vásárolják az XTC-butikból a belvárosban.

Két fiatal férfi üldögél egymással szemben az egyik sörözőben. Néhány korsó után együtt távoznak. Mindkető kefefrizurát és bajuszt visel, ruházatuk flaneling és feszes farmer. Biztosan ezek is...

„Szabónál csináltatom a ruháimat, mivel egész nap ugyanabban vagyok. Hónaljban külön tömést tetetek, hogy a zakó megfelelően feküdjön, így a válltömes sem lóg. Ezt az Armani felöltőt ötezerért vettem, szeretem a kényelmes holmikat, van pénzem rá, hiszen nincs család. Ez homoszexuális divat lenne? Jó, a kabátom bélése rózsaszín” — mondja egy huszonkilenc éves vállalkozó, akinek társaságában egy harminckét éves divattervező és egy harminc éves tanár üldögél a Robert kávézójában. Állítják, hogy csupán a foglalkozás vagy a külső megjelenés miatt senkit sem keresztenek ki maguk közül.

„Esetlenül és tizenkilenc évesen érkeztem Helsinki környékéről a Vanha Pol nevű diszkóba, s az egész világ az ölembe hullott. Fél év elteltével ismertem már minden homokost a melóstól a professzorig. Heteroként valószínűleg

* Uspenszkij görögkeleti székesegyház Helsinkiben. Épült 1863 és 1868 között.

nem hoz össze a sors a társadalom valamennyi tényezőjével. Gyorsan megtanultam, hogyha karcsú és ápolt maradok, akkor bárkit megkaphatok. Húsz évesen egy alkalommal tárgyilagosnak mondható hirdetést adtam fel a Kalle újságban 'Magányos ólomkatona' jellegével. A Kalle volt abban az időben a homoszexuálisok egyetlen országos kapcsolatteremtő csatornája. Százhatvanan válaszoltak, volt közöttük pap, miniszter, de írtak a hadseregéből is" — meséli a huszonkilenc éves vállalkozó.

A három barát szerint a homoszexualitással csak gazdagodott az életük. Családapaként a szociális környezet, a baráti kör sokkal szűkebb lenne. És nem feltétlenül szükséges a szabadidőt a heterókkal tölteni.

Aha, vagyis másokra nincs szükség! Homokos maffia! Természetesen ez a rövidhajú fickó tervezi annak az elegáns vállalkozónak a ruháit. És az egész brancs ugyanahhoz a fodrászhoz jár divatos frizurát csináltatni. A pénz tehát egymás között forog.

„Én tizenegy éve járok ugyanahhoz a fodrászhoz, mivel jó frizurát csinál és a klánhoz tartozik. Együttal híreket is cserélünk. Ismerek néhány politikust is, de ezek nagyon óvatosak. Ügyelnek arra, hogy lehetőleg semmi ne szivároгjon ki a homokos berkekből" — jegyzi meg a vállalkozó.

„Nagyon úgy néz ki, hogy egyelőre nem alapítunk titkos társaságot a közös fodrász segítségével. Amíg a tisztító, fodrász vonalon maradunk és nem foglalkozunk nyilvánosan ennek az országnak a lakás- és bérpolitikájával, addig egy gyékényen áruunk a többiekkel. Van persze a homokosoknak is kedvenc politikusa, amiről persze nem biztos, hogy az tud. A csinos, jóképű, fiatalos férfi vagy a szóke finn bika típusa nagy vonzerőt gyakorol. Aztán gyakran direkt terjesztenek olyan híreket, hogy valakit itt meg itt, ezzel és ezzel láttak, csupán hogy beszéljenek róla. Ugyanez a helyzet az énekesekkel is. Az én homoszexu-

ális ismerőseim közé tartoznak a nyilvánosság előtt gyakran szereplő személyiségek éppúgy, mint a bűnözők. Helsinkiben körülbelül ezerre tehető azoknak a homoszexuálisoknak a száma, akik folyton mozognak, kapcsolatot keresnek. Nem hiszem, hogy ezek túl sokat foglalkoznának a politikával, a kultúrával vagy a homoszexualitás történetével" — mondja a divattervező.

Nőiség és férfigyűlölet

A legfontosabb a nőiség, hiszen ez maga a lesbikusság. Nagyon fontos a történelem, a kultúrtörténet, a fogalom tudatosítása, leírása. Még fontosabb a történelmi korok és napjaink nőiségének megismertetése. De még ennél is lényegesebb mindezek megdöntése, mert az felszabadulást jelent az évszázados patriarchátus alól, a péniszvilág temlomtornyainak árnyékából. Mindez szeparatizmust idéz elő, férfigyűlöletet követel.

Helsinki írott homoszexuális kultúrája tulajdonképpen lesbikus kultúra, s ezt néhány tucat lesbofeminista viszi véghez a Naisliitto Unioni (a nők szövetsége) védőszárnyai alatt. A szövetség olyan a lesbikusoknak, mint valami szexuálpolitikai menedékhely. A házlyet és gazdasági segítséget ad a tagoknak, bár ezt hivatalosan még ma sem ismeri el. Ebben a központban az aktivisták létrehozták saját könyvtárukat, a lesbikusság történetére vonatkozó archívumot. Kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeznek. De csak nőkkel érintkeznek, férfiakkal nem kommunikálnak. „Honnan szerezted meg a telefonszámomat? Semmilyen interjú nem adok. Nem, nem beszélgetek férfiakkal. Egyáltalán nem szeretem a nyilvánosságot" — csattan fel egyikük.

Ám nem mindenki híve a szeparatizmusnak. Sokan úgy gondolják, hogy a legfontosabb a szexuális egyenjogúság, ezért együtt kell működni a homokos fiúkkal is. Bár a mérsékeltebb lesbocsoportok szívesebben tartoznak a szövet-

séghez, mint a Seta égisze alá. Az önmagát védelmező lesbót nem a Seta fallikus bürokráciája tüzelte fel.

„A lesbikusok önként tevékenykednek a nőkért. Mivel a homoszexuális kultúra hivatalosabb, mindig törekednie kell valamilyen kívülről is jól látszó eredmény elérésére. A homokos férfiak nem beszélnek meg egymás között a személyes dolgaikat. Az érzékenyebbeknek ez valószínűleg nehéz lehet, nem járhatnak olyan önmegismerő beszélgetésekre, mint a nők” (huszonhárom éves szociológiát hallgató egyetemista, Setaleszboaktivista).

Soili huszonöt éves, filozófiát tanul, a Naisten Ääni/Akväki (Nők Hangja) című lap szerkesztője a szövetségénél. Nem gyűlöli a férfiakat. „Nem utasítom el az együttműködést, de a nőknek erőseknek kell lenniük az induláskor. Nagyon gyakran a homokosok és a lesbók közös tevékenységét a férfiak irányítják: magukévá teszik az ötleteket és hatásonosan előadják. Ha valaki fiatal és nőnek nevelték, akkor általában nincs bátorsága fellépni. Én a saját erőmet találtam meg ebben a női együttműködésben. Ezen nem feltétlenül a lesboszövetkezést értem, hiszen itt van ez az újság is. Leszboaktivista csupán másfél éve vagyok.” Soili szerint a lesbikus közösség kicsiny volta miatt gyakran problémákat okoz a szűk piaci lehetőség is. „Ha egyszer a barátnőddel akarsz lenni, néhány hónapra fel kell szívódnod, már csak a távolságtartás miatt is. A lesbikuság nem az egész életet jelenti számomra. Szeretném fenntartani a kapcsolatot a hetero ismerőseimmel is, hiszen egy olyan helyen lakom, ahol én vagyok az egyetlen lesbó.”

Az egyetemen dolgozó negyvenöt éves Leena az 1970-es évektől kezdve részt vett a lesbikus szervezetek munkájában, a Vanha kellari estjeitől a Setát megelőző Psyke virághangulatú bulijáig. Manapság pedig azon tűnődik, hogy

hová tűntek a húsz évvel ezelőtti aktivistánővérei. A csoportban Leena a legidősebb. „Ez a kör nagyon kicsi, ezer alatt vagyunk. Ha a Gambrini női estjeire eljönnek néhány százan, közülük a felét ismerem.” Leena együtt él valakivel, monogámnak tartja magát. „Az érzelmeket és az odafigyelést egész egyszerűen nem lehet megosztani több nő között. Bár manapság a szabad kapcsolatteremtés dívik. Mintha visszatért volna az 1970-es évek hetero párkapcsolatainak ideálja, a 'feleségem' megszólítással együtt, és van elég a féltékenységi drámákból is. Baráti társaságban nagyon nyíltan beszélünk a szexről, az érzékenyebb problémákról is. Ez a nővéri összetartozás érzése.”

A harmincéves Terhi Saarinen szociológiát tanul, s megvizsgálta a helsinki lesbikus közösséget. Véleménye szerint az egyes baráti kapcsolatoknak nagyobb szerepe van ebben a körben, mint a homoszexuális kluboknak. A barátság segít az éntudat kialakításában, hiszen a nyilvános lesbikuság még igen fiatal jelenség Finnországban. „A lesbóknak sohasem volt olyan korzó-kultúrájuk Helsinkiben, mint például a férfi homokosoknak. Együtt élünk csendben a szerelmünkkel, teljesen kiszolgáltatva a hetero társadalomnak. Személyes ismerősökön keresztül lehet lakáshoz vagy álláshoz jutni. Előre felderíthetjük így a terepet, hogy milyen a légkör, élhetünk-e ott lesbóként. Nekünk nincs szakmai maffiánk, mivel nem beszélhetünk tipikusan lesbofoglalkozásokról sem.”

A vidékről származó Terhi is egyike a számos szexuálpolitikai menekültnek. Tíz évvel ezelőtt jött a fővárosba. „Azért költöztem Helsinkibe, mert teljes életet akartam élni, kapcsolatokat akartam kötni másokkal, s nem csupán a szex miatt. Azt hiszem, hogy ez sokaknak nagy probléma. Szükséged van arra, hogy a hétköznapiakon is találkozz magad fajta emberekkel.”

Miért laposmellűek a leszbikusok?

Egy leszbikus vágassa le a haját, lehetőleg néhány centisre, hordjon koszlott farmert, rendeljen egy nagy korsó sört a kocsmában — így kell megfosztani jelvényeitől a maszkulin hatalmat. Egy leszbikus nem nézhet ki úgy, mint egy szépségverseny győztese, s különösen nem egy szép leszbikus.

„Az egyik tüntetésre szoknyában mentem, mivel forró nyári nap volt. Odajött hozzám egy őszlezbó — rövidre vágott frizura, farmer, trikó, sportcipő, semmi festék vagy ékszer —, és a következő mondta: nem is vagy igazi leszbikus, mert szoknyát hordasz. A... gondoltam, hogy ez nem lehet igaz! Egy szociológiai hallgató).

„A gaydiszókban csodálatosan szép leszbikusokat találsz. Gyönyörű nőies nőket szoknyában, kifestve, úgy öltözve, ahogyan éppen a kedvük tartja ” (egy harminc éves tanár).

Hétfő este a Berlin étterem Triangel diszkójában, édeskés after shave illatú társaságban elegáns leszbikuspár üldögél. Huszonhárom és huszonnyolc évesek, feketehajúak, fekete ruhájúak. „Itt jobban érezzük magunkat, mint a Gambrini női estjein. Az gyakran emlékeztet a vadászatra vagy a vágóállat leölésére...”

Ellenvélemény: „Ezek a sörtehajú, soforkinézeti nők gyakran berúgnak. Olyankor verekedéssel tisztázzák a kapcsolataikat, összetörik a székeket, leöntik sörrel a többieket. Undorítóak is tudnak lenni. Már bocsánat, de egy nyilvános helyen hagyják békén a többi embert és a berendezést.”

Ursula Extázis-aktivista, tudja hogyan kell távol tartani a férfiakat. „Amikor a külsődön is látszik, hogy mi vagy, akkor nem szükséges minden egyes alkalommal tisztázni az életmódodat. Néhány évvel ezelőtt Stockholmban laktam, ott a lezbóegyesületben növényeken és vízzen éltünk. Visszajöttem Finnországba, és először elborzadtam az italozó leszbikusoktól. Aztán azt kérdeztem magam-

tól, hogy miért is borzongok ettől, ha egyszer az egész ország iszik, miért ne innának a leszbikusok is.”

Soili gyakran tesz katonasapkát a fejére, hogy a heterobulin nyugta legyen a pasasoktól. „Az egyenruhával el akarok venni valamit a férfiaktól, meg persze az önvédelmet is szolgálja. Amikor egyszer egy hapsi tolakodóan viselkedett, arra gondoltam, hogy ki kell találni valami olyan stílust, ami biztosan távol tartja tőlem őket. Tehát ez nem azt jelenti, hogy agresszív vagyok, mert egyébként nagyon békés természetű és nyugalmat kedvelő embernek tartom magam.” Az ellentét valóban rendkívüli, egyenesen mulatságos. Hosszú, vékony androgína uniformisban, a sapka alatt festett fekete szemek. Támadó, félelmes jelenség. De amikor Soili megszólal, akkor éppen az ellenkezője: nyugodt, meleg, nyílt.

A legfontosabb a szex

Az egész világ csak a szexre vágyik, semmi másra, csak a szexre. Erdőben, autóban, nyilvános vécében, repülőn, liftben — és a hálószobában. Vagy legalábbis a férfiak. Lassacskán eltűnnek a régi férfitartók. Találka a parkokban, strandokon vagy az utcai vécék környékén — mindez már több évtizedes homokos szokás Helsinkiben. De ezekben a csoportokban éppúgy megtalálni a napozókat, csónakázókat, társasági embereket, mint az egészen más szándékkal közeledőket.

„Az erdei találkát vagy szeretkezést nem kell feltétlenül valamiféle nyomorúságos dolognak tartani. megvan annak is a maga izgalma. Ha haza nem lehet menni, akkor nincs szebb, mint a természet lágy ölén. A promiszkuitás mindig is része volt a homoszexuális férfiak életének. Mintha az utóbbi időben tényleg gyakrabban történe az erdőben, de az meglehetősen kényelmetlen, ha bujkálni kell. Az AIDS is lecsendesítette egy kicsit a bozótban történő szeretkezést” (egy Seta-aktivista).

A sportszarnok sarkán áll a város egyik francia gyártmányú, zenélő, műanyag toalettje. Korábban itt a „Jenny teaház”-nak nevezett, hasonló célú bádogépítmény vonzotta a rászorulókat, de kénytelen volt félreállni a francia kultúra útjából. „A teaházban általában mindig minden hely foglalt volt, hasonlóan a Johannes templom melletti helyiséghez. Mindkettő az olimpia idején épült, aztán eltüntették őket az utcáról. Nem volt más megoldás, mint a Finlandia ház melletti sziklás park vagy a templom lépcsője szürkületben. Egyáltalán nem zavartak a járóelők, ha elkapott benünket a hév. De ma már nem érdekel az ilyen pornó megoldás” (egy negyven éves bőrruhás).

A Robert kávézójában jót nevetgél egy társaság a heterók kíváncsiságán. „Kérdezte is egyszer egy pasas, hogy csak nem a férfiakról beszélünk így. Dehogynem, és még a fenekét is megnézzük. Egy alkalommal a boltban még a húst is a pulton felejtettem, amikor az eladóval szemeztem. De a szexről való beszélgetés inkább egyfajta izgató játék. Van olyan haver, akinek még a nevét sem tudom, de azt igen, hogy csak egy heréje van. Számomra a szex nagyon személyes ügy. Engem nem érdekel, hogy ki kivel fekszik össze. Mindenki tegye a hálószobában, amihez kedve van” — jelenti ki a divattervező.

Ilpo, a harminchárom éves szerkesztő: „A promiszkuitás elhallgatásával nem lehet átfesteni a cégtablát. A Seta nem akar erről beszélni a saját hírneve miatt. Pedig tudomásul kell venni, hogy a homoszexuális egy párkapcsolatot kereső kispolgár, a saját problémáival együtt. A homokos előbb akar ágyba bújni, és csak azután megismerkedni. No de hány heterónak is álma az anoním szexuális kapcsolat! Amikor tizenkilenc évesen szexuális me nekültként megérkeztem Pohjanmaaból, először természetesen a Vanha kellariba mentem. Olyan élményekben volt részem, amit nem akartam még egyszer megélni. Nyolc évvel ezelőtt elkezdtünk

járni Pekkával, az elején rettenetesen féltékeny voltam és irigy. Akkor ő már ki próbált mindent, amit én még nem... Aztán jött az AIDS, és most már végképp lemaradtam sok mindenről.”

Az egyik üzletember azt meséli, hogy tartós kapcsolatok esetén a környezetükben gyakran bekeményedik a helyzet. „Ha két férfi egy ideje együtt jár, azt a kapcsolatot a homokos társadalom ritkán támogatja. Baráti körben akár szabályos harc is kialakulhat. Az irigység munkál mindenki benn. 'Micsoda férfit engedtem el' — gondolják sokan. Mivel nincs nemek közötti megoszlás, ezért mindenki potenciális partnernek számít. Barátság, kapcsolat, álom kotyvaléka ez az egész.”

A barátjával együtt lakó divattervező hangosan gondolkodik a játékszabályokról. Rengeteg megoldás lehetséges. „A nem szoros szexuális kapcsolatnál: ha te el akarsz menni mással, rendben, menjünk hármásban. Más esetben csak akkor szabad félrelépni, ha a másik nem tudja meg. Vagy lépjünk félre mindketten. És így tovább. Hiszen ezek közül a partnerek közül egyik sem az igazi.”

Az üzletember már öt éve jár ugyanazzal a férfival. A kapcsolat folytatódik, de most külön élnek. „Nagyon nehéz egy fedél alatt valakivel, ha annak feltételei vannak. Egy idő után kezd nyomasztóvá válni. Van akinek megfelel a hetero családmodell, nekem inkább barát és élettárs kell, a szexszel együtt. A Seta egyenjogúság-mozgalmával nagyon egyetértek, gondoljunk csak a törvényekre. Ha a homoszexuális házaspár egyik tagja meghal, akkor a családja örököl mindent. Mi csináltattunk végrendeletet a barátommal, de még így is háromszoros örökösödési adót kell fizetni a túlélőnek a heterocsaládokhoz képest. Persze családot és élettársat nem a fennálló törvényekkel összhangban választ az ember, hanem a szívével. És ha az egyikük vállalja az alárendelt szerepet úgy, mint a heterokapcsolatoknál szokás, akkor a házasság itt is tovább tart.”

Változó idők

Az emberek erotikus élményeit nem lehet korlátozni. A groteszk az egészben csupán az, hogy az AIDS szabályozza az eszközöket. Idővel változik tehát a szex is. A Seta újságja rendszeresen kínál egy sereg biztonságos ötletet, amelyet a heterók is kipróbálhatnak felüdülésképpen.

És a város? Mennyire erotikus itt a légkör?

Antu véleménye szerint Helsinki szeleme nem ébreszt vágyakat az emberben. „Helsinki mérhetetlenül anti-erotikus város, egysíkú és középszerű. Itt nincs meg az a nyers vagy szegényes erotika, mint például Londonban. A szadomazochizmusban is nagyon hátul állunk, még tipikus jelzéseket sem lehet adni zsebkendővel vagy valami mással. A szadomazochizmus iránt sokan érdeklődnek Finnországban, ez nagyon jól illik népünk nyers természetéhez. De hiányoznak az igazi sadisták, mindenki mazochista akar lenni. Én is. Manapság leginkább az androgínia érdekel, nőiségem és férfiságom autonóm egyesülése a saját testemben. privát szexuális életem egyáltalán nincsen. Az különben is hülyeség, mert mindig a társadalom uralkodó mintái valósulnának meg benne. Még a nők között is. Sokkal inkább kedvelem a nyilvános szadomazochizmust az Extázis csoporttal. Az egyenruha tud még rettenetesen felizgatni.”

Az év elején nyitották meg az Eisenstein klubot, elég gyér volt a közönség

mindaddig, amíg egy fekete pár nem kezdett el vetkőzőszámot bemutatni. Legalább négyszázan vannak most is a teremben. Éjfélkor két afrofrizurás, jól fejlett hím ugrik a színpadra, az elől álló ifjabb nézők összenyomják az üres sörösdobozokat. A várakozástól kiszárad a torok, amint a csillogó bőr kivillan az esőkabát alól. Az első sorokban éhes szemű lányok segédkeznek. Kultúrák találkozása! A homoszexuális showt a heterók is élvezik.

A homoszexualitás benyomul az utcákra, templomokba, irodákba, bankokba, a parlamentbe. Letöri a város szűzies derekát. Megkönnyebbülnek végre a művészek — pedig a homoszexuálisok jelentős része nem is közülük való. Semmi sem fogja vissza többé az öregedő költők tollát, hogy vonzalmuk jellege majd csak a haláluk után derülhessen ki róluk az utókor számára.

Talán kevesebben mondják ezután az újságíróknak, hogy „névtelenül, természetesen”. És amikor a tanár az iskolában a szerelem beteljesüléséről beszél, az antik görögökről is szól, arról hogy ők is tudtak felszabadultan, másként szeretni. Egyszer Mannerheim életrajzát is újraírják. A heterofiúk pedig felszabadultan csapnak a fenekükre, hiszen olyan nagyszerű fóbia nélkül élni.

(Kari Pyrhönen írása a helsinki City című lap 1990/11. számában jelent meg. Válogata és fordította Szabó Ágnes.)

Elavult az amerikai Információs törvény, figyelmezteti R. Morin az újságírókat, ugyanis ez még a hagyományos keretek között szabályozta a kormányzati anyagokhoz való hozzáférést, számítógépes adattárolás esetén viszont nem biztosítja az újságí-

rók számára ugyanazokat a lehetőségeket a tájékozódáshoz. Ehhez az eredeti törvényt ki kell egészíteni egy erre vonatkozó záradékkal, különben az információk egyre nagyobb része homályban marad a tájékoztatásra jogosultak előtt. (Editor and Publisher)

Tony Wilden

Gyakorlati szemiotika: stratégia és taktika

Az alábbiakban részleteket közlünk a szerzőnek abból a tanulmányából, melyben szemiotikai és kommunikációs nézőpontból kísérli meg körvonalazni a társadalmi és természetes kapcsolatok általános stratégiáját. Az egyes részletek önkényes kiemelését megbocsáthatóvá teszi, hogy megközelítése nem ad módot lineáris, lépésről lépésre történő magyarázatokra. Ahelyett, hogy az „egyszerűből” haladna a „komplex” irányába, ő a komplexből kilindulva a komplexitás struktúrái felé halad.

Szintek, (sor)rendek és szembenállások

Az emberi lény számára a kommunikáció, beleértve a nyelvet is, egyrészt a realitásokat képviseli, másrészt része a realitásoknak, része az emberi kontextusnak. Emberi kontextuson a mindennapi élet valós, szimbolikus és képzeletbeli kapcsolatainak totalitását értjük. Kontextusunk magában foglalja az anyagok és energiák átalakítását, felhasználását és cseréjét. Ugyanakkor magában foglalja az információ termelését, fogyasztását, cseréjét és újratermelését is.

Az emberi kontextus illetően formán magában foglalja az álmokat, az érzékelést, a reményeket, a látomásokat és a fantáziát; a művészetet, a tudományt, a műalkotásokat; a beszédet, a zenét, a nyomtatványokat és képeket; a logikát, a memóriát és az imágókat; a tudatos és tudatalatti kommunikációt; a múltat, a közelmúltat, a jelent és a jövőt.

Kontextusunk magában foglalja továbbá az élő szervezetek genetikai és neurológiai szintjein szakadatlanul zajló információ-áramlást, kommunikációt,

éppúgy, mint a létezésünket biztosító környezeti rendszer biológiai és ökológiai szintjeit. Ezenkívül magában foglalja a személyközi és egyéb kapcsolataink társadalmi, pszichológiai és gazdasági szintjein állandóan cserélődő információt is. A természet, a társadalom és az egyén az anyagok és energiák átalakítása, valamint az információ-közvetítés és befogadás révén kapcsolódnak egymáshoz.

A fentiekből számos következtetés adódik arra vonatkozóan, ahogyan, milyen módokon élünk, érzékelünk, és elemezzük azt a kollektív realitást, mely emberré avat bennünket. Mindez szükségessé teszi az anyag-energia és az információ közötti különbözőség definícióját.

Információ csak anyag-energia bázison tárolható és továbbítható: például hullámok, részecskék és molekulák szintjén; természetes és szintetikus anyagok felhasználásával; emlékek, emlékeztetők és emlékművek révén. De az információ a valóságnak nem ugyanaból a rendjéből ered, mint az információ bázisa. Ellentétben az energiával, mely ha átalakulások révén is, de mindig kon-

zervált, az információ a mindennapi emberi és természeti aktivitások során teremődik, másolódik, közömbösítettik vagy éppen semmisítettik meg. Így miközben a különféle információhordozók a fizikai „törvények” kényszere alatt állnak, addig maga az információ nem.

Anyag-energia és információ így nem egyszerűen minémiségükben különböznek, hanem mindenekfelett a viszonylat szintjében ragadható meg eltérőségük. A szintek között ilyen és sok másfajta eltérés döntő a társadalom szemiotikai viszonylatait tanulmányozó bármely elmélet szemszögéből.

Hogy a viszonylat eltérő szintjeinek vonatkozásában elkerüljük a zűrzavart, hasznosnak tűnik a „sorrend” fogalom bevezetése — a szónak nem annyira szeriális, inkább hierarchikus értelmében —, hogy a minket érintő kapcsolatok főbb rendszerei között különbséget tehessünk. A komplexitás sorrendjét úgy határozzuk meg, hogy az a komplexitásnak egynél több szintjét foglalja magában.

Következő feladatunk megtudni, miképpen tegyünk különbséget a komplexitás három fő (sor)rendje között: a fizikai komplexitás rendje (a nem organikus kapcsolatok rendszere); az ökológiai komplexitás rendje (az organikus kapcsolatok rendszere); és a társadalmi komplexitás rendje (a társadalmi, gazdasági és egyéb emberi kapcsolatok rendszere).

Eltekintve nyilvánvaló fontosságuktól azért hangsúlyozzuk a létezésnek ezeket a fő rendjeit, mivel mindegyik világos határvonallal különböztethető meg a másiktól.

A *mikrorendszer szintjén* az élet a nem-élettől egy kommunikációs rendszer megléte alapján különíthető el. Ez a kód/üzenet-rendszer a genetikai memória, mely a biológiai reprodukció insturkcióit hordozza. Az élő és az élettelen közötti határvonal megnyilvánul a sejtek genetikai állományában és a vírusokban.

A *makrorendszer szintjén*, bizonyos

csekély kivételtől eltekintve, az ökológiai komplexitás rendje a nem organikus rendtől a zöld növényekben tapasztalható fotoszintézistől való függőség révén különböztethető meg. (A fotoszintézis a nap energiája segítségével vízből és széndioxidból szerves vegyületeket állít elő, főképpen szénhidrátokat, vagyis cukrokat, keményítőt és cellulózt. A folyamat során a zöld növények oxigént szabadítanak fel.) A fotoszintézis teremti meg az élet legtöbb más fajtája számára a makrofeltételeket.

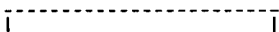
A természet és a társadalom közötti határvonal megvonható a történelmileg kialakult emberi rokonsági rendszerrel, ahol is a nyelv segítségével lehetővé válik a rokonsági kategóriák artikulálása és megnevezése. Sok egyéb funkciója mellett az állam nélküli társadalmakban a rokonsági rendszer és az azzal összefüggésben lévő rituálék kényszerítik ki, illetve ellenőrzik a társadalom gazdasági termelését azáltal, hogy meghatározzák, ki lehet vagy ki kénytelen termelőnek lenni, milyen feltételek mellett és mikor. A rokonsági szabályok, például a kódolt instrukciók, szintén részét képezik a társadalmi emlékezetnek, és a rokonság az, amely meghatározza, hogy a társadalmi rendszer, tagjai révén, mi módon teremődik újjá a jövőben.

Az a tény, hogy a valóság ezen három rendje megkülönböztethető egymástól, nem jelenti egyben azt is, hogy egymástól elszigeteltek lennének. A közöttük lévő határok egy nyitott rendszer határai, nem pedig korlátok vagy kikezdhetetlen szférák. A három rend szabályos értelemben nem áll szemben egymással. Például minden ember a viszonylatok olyan konstellációját testesíti meg, mely egy és ugyanazon időben szerves, ökológiai és társadalmi.

Függőségi hierarchiák

Ha ezeket a kapcsolatokat az algebra nyelvén ábrázoljuk, egyszerűen bemutathatjuk őket egy kétdimenziós topoló-

gia ikonikus (képszerű) kommunikációs rendszerének használatával. A jel

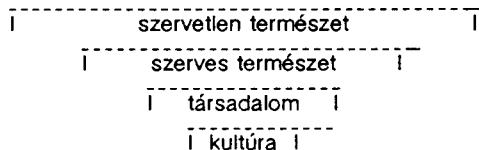
arra szolgál, hogy segítségével kijelöljük a hierarchián belüli kényszer határvonalait. Egy kényszer a rendszerek és alrendszerek lehetséges aktivitásainak azon határait jelképezi, melyeket az kikényszerít. A hierarchia vertikális dimenziója azt a szintet jelzi, melynél egy bizonyos kényszer kifejti hatását a többiekre. Így a kultúra, a társadalom és a természet közötti valódi kapcsolat egy függőségi hierarchia, melyet az 1.1-es ábrán mutatunk be.

Annak ellenőrzésére, hogy helyesen értelmezzük-e a függőségi hierarchiát, az eltörlési szabályt alkalmazzuk.

Eltörlési szabály: egy függőségi rendszer orientációjának megvizsgálásához képzeletben sorban töröljük el valamennyi szintet (rendet), és nézzük meg, mely másik szintek (rendek) fognak szükségszerűen kihúnyni ezek megszűnésével együtt.

1. ábra

A komplexitás fő rangsora: egy függőségi hierarchia

Mivel tudjuk, hogy hosszútávú továbbélése szempontjából a társadalom függ a természettől, ezért azt is tudjuk, hogy a természet létfenntartó aktivitásainak kioltása (például a légszennyezéssel) szükségszerűen maga után vonja a társadalom kioltását is. Ezzel szemben, ha az emberi társadalom eltűnne, a természet éppen onnan folytatná, ahol mi azt elhagytuk. Így a természet ennek a függőségi hierarchiának a csúcsára ke-

rül, és ez a pozíciója a szükségszerűség eredménye, nem pedig az elméleté.

Ha a kultúrát úgy tekintjük, mint a társadalmi lények konkrét aktivitásaiból fakadó eszméket és megnyilvánulásokat, akkor mind fennmaradása, mind reprodukciója a másik három rendtől függ.

Egy függőségi hierarchiában minden magasabb rend az alatta elhelyezkedő rendek számára a környezetet (vagy más terminológiával élve az alapot) jelenti. (...)

A változatosság kontextusa

A változatosság olyan minta, mely az anyag-energia bázisból termett, vagy abba íródott be (mutató). Így a változatosság anyag-energia is, és információ is. Hogy adott esetben az anyag-energia vetülete, vagy az információ aspektusa lesz éppen a domináns, ez a kontextustól függ.

Egy egyszerű ajtókulcs esetében például a beresztelt rovátkák a kódolt információk, melyek célja, hogy feloldják a zár peckeit, amelyek felismerik a kulcsot. Ugyanakkor a kulcs bevésései fizikailag átrendezik a peckeket, amint a kulcsot betoljuk a zárba. A kulcs rovátkái információk, üzenetek egy a zárral közösen megosztott kódban. Mint anyag, a rovátkák ékként működnek, s amikor elforgatjuk a kulcsot, az emelőként funkcionál. Ha a kulcsot és a zárat elválasztjuk egymástól, akkor a rovátkák információja egyszerűen zajjá redukálódik.

Mivel a zaj lényegében nem különböztethető meg a változatosság egyéb formáitól (W. Ross Ashby), ezért az információ lényegében nem különbözik a zajtól. Egy adott rendszerben, illetve egy adott rendszer számára az információként felismert változatosság változatosságként lesz kódolva, míg az olyan változatosság, melyet nem információként ismerünk fel, csupán zaj lesz, kódolatlan változatosság.

Ami az egyik rendszer számára csu-

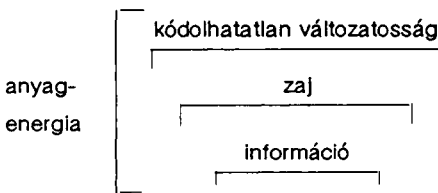
pán zaj, az a másik rendszer szemszögéből lehet információ. A Merkúr bolygó pályájában megfigyelt változatosság, változás a newtoni mechanika számára csak zaj. Az einsteini relativitáselmélet számára viszont ez a változatosság nem egyszerűen információ, hanem döntő jelentőségű információ az elmélet kísérleti igazolásához.

Általános szabályként leszögezhetjük, hogy minél komplexebb egy adott rendszer, annál inkább alkalmas a változatosság rendjeinek, szintjeinek és típusainak lekódolására és információként való használatára.

Bármely adott rendszerben egy adott időben a változatosság, az információ és a zaj közötti kapcsolódás a 2. ábrán bemutatott függőségi hierarchia lesz. A diagram minden hierarchikus kategóriája a változatosság jól megkülönböztethető rendjét képviseli: kódolhatatlan, kódolatlan és kódolt változatosság. Az anyag-energia a különböző rendek logisztikus támpillére.

Annak megállapításához, hogy egy adott rendszer számára mi a kódolhatatlan és/vagy a kódolatlan, ismernünk kell a rendszer kapacitáit, céljait és korlátait.

2. ábra. Változatosság, zaj és információ

Ha elfogadjuk, hogy az információ és a zaj lényegesen nem különböztethető egymástól, ebből szükségszerűen következik, hogy kontextus nélkül nem létezhet információ, azaz megkülönböztetés információ és zaj között. (Egy fa földre zuhanása, mely egyetlen élő teremtmény által sem hallható, vibrációt kelt a levegőben, mely azonban egyetlen hang nél-

kül visszhangzik ott.) A változatosság kontextusa a változatosságok közötti megkülönböztetés forrása. Mindebből az is következik, hogy kontextus nélkül nem létezhet se közlés, se érzékelés, se jelentés és — következésképpen — tudás sem.

Egy adott rendszer esetében az információ rendet és zajt, rendezetlenséget fog képviselni. (A rend/rendezetlenség viszonylatok leírásában a „rend” szó használata nem tévesztendő össze egy hierarchiában a szintek eltérésének megjelölésére való használatával.) Az információ és zaj — rend és rendezetlenség — létezése előfeltételezi a kommunikációra képes alrendszerek létezését. A kommunikáció magában rejti, hogy ezek az alrendszerek célkereső rendszerek, mivel az információk sohasem közvetíthetők, vagy dolgozhatók fel bizonyos — tudatos vagy tudatalatti, biológiai vagy társadalmi — célra vagy célokra való orientáció nélkül. A kommunikáció lehetetlen kódolás nélkül, és a kódolás lehetetlen kontextus nélkül. Így az információ, a rend, a kommunikáció, a kontextus és a célkeresés mind benne foglaltatnak a kódolt és a kódolatlan változatosság közötti eredeti megkülönböztetésben, azaz benne rejlenek magában a kódolás tényében.

„Valamennyi ember közös csodája, hogy annyi millió emberi arc között nincs két egyforma. Épp ellenkezőleg, nagyon csodálkoznék, ha lenne két azonos. Vegyük számtításba, hogy hány ezer különböző szó szedhető ki minden gond és különösebb tűnődés nélkül huszonegy betűből; meg aztán az emberi szövetbe hány száz szál van beszöve; nem nehéz tudomásul venni, hogy ez a változatosság szükségyszerű.” Sir Thomas Browne: Religio Medici (1643)

A szükséges sokféleség elve

W. Ross Ashby (zárt-rendszerű) kibernetikai elméletének klasszikus kifejtésében (1956:186-7, 206-11), az általa bevezetett „szükséges változatosság törvé-

nyét” arra az intuitive nyilvánvaló tényre alapozta, hogy csak a változatosság képes csökkenteni vagy lerombolni a változatosságot. Azt már nem fűzte hozzá, hogy csak a változatosság képes növelni vagy megeremteni, illetve újratehermenteni a változatosságot.

Ashby mint mérnök az ellenőrző és kommunikációs rendszerekben fellelhető zaj elnyomásával kapcsolatban írt. Lényegét tekintve a szükséges sokféleség általa kifejtett elve azt állítja, hogy ha a változatosság, mellyel egy adott rendszer várhatóan találkozik környezetében, mennyiségében nagyobb annál a változatosságnál, amit a rendszer feldolgozni képes, ez a rendszer stabilitását veszélyeztetni fogja, mivel nem lesz elég rugalmas ahhoz, hogy redukálja, abszorbeálja, elnyomja vagy transzformálja a kódolatlan változatosságot (a zajt), mely őt fenyegeti.

Más formában az elv azt mondja, hogy egy rendszer — R — kapacitása, mely szabályoz, ellenőriz vagy irányít egy másik rendszert — S —, nem haladhatja meg R-nek mint kommunikációs csatornának a kapacitását. Közöséges, mennyiségi értelmében Ashby elve tulajdonképpen Claude Shannon „A kommunikáció matematikai elméletében” (1949) kifejtett Tizedik teoreájának kibernetikai megfelelőjeként fogalmazódott meg. Ez a téoréma azt állítja, hogy annak a zajnak a teljes volumene, melyet egy diszkrét jeleket továbbító fő kommunikációs csatornából egy korrekciós csatorna segítségével eltávolíthatunk, szigorúan az információ kvalitatív bitjeinek azon számára korlátozódik, amennyit a korrekciós csatorna hordozni képes. Ashby szavaival „egy szabályozónak a homeosztázis (szilárd állapot) elérése céljából történő használata és egy korrekciós csatornának a zaj csökkentése érdekében történő használata — homológ” (1956:211).

• Ahogy a legegyszerűbb kibernetikai gép — a staciner gőzgép sebességét szabályozó lebegősúlyos szabályozó —

esetében is láthatjuk, a kontroll megköveteli a kontrollált reprezentációját. (A súlyok forgási középpontjuktól való távolsága a gép sebességét reprezentálja.) Ashby elvét mint a reprezentáció elvét fogalmazhatjuk újra. Ugyanakkor megfogalmazhatjuk ez általánosabb formában is, hogy ne csak a változatosság mennyiségi vetületére vonatkozzon, hanem a változatosság minőségileg különböző szintjeire, rendjeire és típusaira is.

A „sokféleséget” úgy definiálva, mint a „több, mint egy típus” (azaz több, mint egy minőség) kifejezőjét, azt mondhatjuk: bármely rendszer — nevezük „R”-nek — kapacitása, mely egy másik rendszer sokféleségét képviseli — ez legyen „S” —, nem szárnyalhatja túl „R”-nek mint kódoló rendszernek a flexibilitását. Ez a szükséges sokféleség elve a reprezentációban.

A szükséges sokféleség nem jelenti egyben azt is, hogy a reprezentáló rendszer („R”) képes kell hogy legyen a reprezentált rendszer („S”) teljes sokféleségének reprezentálására, csupán azt jelenti, hogy „R”-nek képesnek kell lennie megjeleníteni az „S” rendszerben fellelhető változatosság alapvető, lekódolt típusait. Ha „S” minőségeket foglal magában, akkor „R”-nek tartalmaznia kell azok megfelelő reprezentációit. Ha „S” szinteket von maga után, akkor „R”-nek is tartalmaznia kell megfelelő szinteket. Bármikor, amikor ez nem így van, a reprezentáló rendszer — például egy tudományos elmélet — redukcionista lesz. A redukcionizmus (leegyszerűsítés) anélkül lépi át a komplexitás szintjeinek és rendjeinek határait, hogy felismerné azokat. A szinteknek ez a szimmetrizációja maga után vonja a sokféleségek közömbösítését és így a minőségileg szignifikáns információk elvesztését.

A sokféleség redukciól

Az ideológiai redukcionizmus igazi hasonmásait fedezhetjük fel a szocio-ökológiai összefüggésekben. Minden termé-

szetes ökoszisztéma felmutatja a hosszútávú életbenmaradásához nélkülözhetetlen sokféleséget természetes környezetben, legyen az arktikus tundra, tengerparti szikla, vagy trópusi őserdő. A szükséges sokféleség minden ökológiai kontextusban nélkülözhetetlen a hosszútávú stabilitáshoz. Ha katasztrófák nem szólnak bele, ezek a rendszer-környezet viszonylatok mindaddig fennmaradnak, ameddig csak élet lesz a Földön.

Egy természetes ökoszisztémában a különböző fajok együttesen tartják fenn a sokféleség egységét általános környezetükben. Amikor ezeket a komplex összefüggéseket olyan folyamatok zavarják meg, melyekhez az ökoszisztéma nem adaptálódott, mint az energiatermelés az örök fagy birodalmában, az ipari hulladékok tengerekbe, folyókba, tavakba való ürítése, vagy a rablógazdálkodás szellemében végzett fairsítás (ahogy ez az Amazonas vidékén és Brit-Kolumbiában is tapasztalható), az ökoszisztéma elveszíti stabilitását. Ez az instabilitás megtöri a különböző alrendszerekben, illetve az ökoszisztémában és az általános környezetben korábban meglévő sokféleség egységét. A populációk közötti összecsillapítás normális összefüggése könnyen át alakulhat a kibernetika által csak „vadászati”-ként aposztrofált jelenségbe, azaz a stabilitás soha többé el nem érhető dimenziója utáni reménytelen keresésbe. Az instabilitás az ökoszisztémát valószínűleg egy olyan, leegyszerűsített állapotba kényszeríti, melyben kevesebb fajnak jut egy kisebb ökológiai lélettér. Az ökológiai struktúrában bekövetkező ezen változás olyan ökoszisztémához vezet, mely ökológiai szempontból sokkal kevésbé produktív. Az ökoszisztéma az előrelátható jövőben nem képes a komplexitás ilyen redukciójából ismét talpra állni (v.ö. Polunin, 1972: 33-52, 67-86).

A nyugati ipari stratégiák ökológiaiellenesek. A kifejlődött ökoszisztémákat — kölcsönös kapcsolódásaik sokféleségének nagyban lecsökkentésével — le-

rombolják, ahogy ez a Nagy Tavak „eutrofikációjá”-ban is megnyilvánul. A sokféleség kialakult forrásai (mint az anyag-energia típusai és az információ) egy sajátos ökoszisztémát szolgálnak ki, az ökológiai fejlődés minden redukciója a tényleges produktivásban megnyilvánuló hanyatlással jár együtt.

Ugyanakkor a kapitalista piac sok különböző, valaha létezett gazdasági rendszer sokféleségét rombolta le. Történetileg ezt úgy valósította meg a kapitalizmus, hogy minden más gazdasági rendszert, mellyel kapcsolatba került, a bérmunka, az eladásra való termelés és a monokultúra visszafordíthatatlan függőségébe kényszerített. A monokultúras gyakorlat a helyileg adaptált növényi kultúrák sokféleségét a hibridek kevésbé széles választékával váltja fel. A hibrid monokultúra roppant mértékű petrokémiai támogatásra szorul (dízelolaj, féregirtók, növényvédő szerek és trágya), csupa olyan termékre, melyekért szintúgy készpénzzel kell fizetni. Ezek az úgynevezett „zöld forradalom” tényleges eredményei, mely az egész földkerekségen általánosan lecsökkentette a mezőgazdaság energiahatékonyosságát.

Ilyen módokon a társadalmi rendszerek, melyeket valaha a környezetükkel kölcsönösen kialakított kapcsolataik védtek — olyan kapcsolatok, melyek ezer és ezer évek próbáit állták ki —, hathatósan megfosztották magukat ezen kölcsönösen kialakított védernyőiktől. Egyre inkább az áruviszonyok rendszerének alárendeltjévé váltak, mely rendszer a sokféleség homogenizációjának veszélyes hatásával bír az egész bolygón. Bateson nyomán most megfogalmazhatjuk a Flexibilitás Szabályt.

Flexibilitás szabály. Azzal arányosan, ahogy egy rendszer sokfélesége redukálódik, csökken a jövőbeni környezeti bizonytalanságok átvészelését szolgáló flexibilitása is. A sokféleség ilyen lerombolása kimeríti a rendszernek a jövőbeni változások esetére nélkülözhetetlen vésztartalékait.

Más szavakkal, a rendszer egyre kevésbé rendelkezik az akár mennyiségi, akár minőségi értelemben vett zavarokra való válaszadás képességével. A váratlan események lehetséges következményeinek tartománya így egyre inkább a drasztikus, strukturális változások köré összpontosul: forradalom, evolúció, vagy kihalás.

Wiener a kibernetikát a görögök után nevezte el „kormányosnak”; minden kibernetikai rendszer kormányzóként, szabályozóként működik. Gondoljunk arra, hogy Karl W. Deutch „A kormányzat idegpályái” című munkájában (1963) miként alkalmazott a politikatudomány terén egy minőségi kibernetikai megközelítést. A reprezentáció, az adaptáció és a kontroll szükséges sokféleségéből egy másik következtetés levonását is megkockáztathatjuk: a Politikai Szabályét. *Politikai Szabály*. Amilyen mértékben inadekvát a választott képviselők rendszerének sokfélesége azon emberek tényleges sokfélesége képviselésének vonatkozásában, akiket kormányoznak, nagy valószínűséggel olyan mértékben lesz a választott képviselőt tirannikus.

Érzékelés, jelentés és szándékolt jelentés

Az információ — kódolt változatosság — nem rendelkezik belső közléssel vagy jelentéssel. Ahhoz, hogy a változatosság egy mintája információként jelenjék meg, egy kontextuson belül egy kódrendszer részét kell képeznie. Valamilyen cél vagy célok által szervezett „adó-vevő” kapcsolat része kell hogy legyen.

Egy magányos adó-vevő egymagában is képes információk előállítására és cseréjére (ahogy a remete bámulja a napnyugtát). De definíció szerint az adó-vevő egy más adó-vevők által benépesített kommunikációs rendszer résztvevője. Tehát nem az egyéni célkereső, hanem a kommunikáció rendszere a szükséges és egyben elégséges feltétele

is az információ kommunikálásának. A kommunikációs rendszer — szintjeivel és kódtípusaival — így valamennyi kommunikátorának kapcsolataiban közvetít.

A tudást úgy definiálhatjuk, hogy az az érzékelés, a jelentés és a szándékolt jelentés reprodukálása okán magában foglalja az információ szelekcióját és kombinációját. Az információnak az anyag-energiából származtatható három alapvető fajtája van, mely logisztikai alátámasztást biztosít ahhoz, hogy az érzékelés, a jelentés és a szándékolt jelentés lehetséges legyen.

Az információ két legalapvetőbb formája az analóg és a digitális információ. Ezek együttesen tesznek lehetővé egy harmadik alapvető formát, az ikonikus információt.

Analóg információ az, melynek kódolása folyamatosan változtatható, mint a szinuszos hullám oszcillációja, egy bizonyos ritmus, a térbeli távolság, az emberi időérzékelés. Az analóg információt megjelölhetjük a „különbség” címkével is.

Digitálisan olyan információt értünk, melynek kódolása nem folyamatos. A digitális információ diszkrét egységekből épül fel, mint ezek a betűk is, melyek mindegyikét az öt körülölelő rés képezte határok különítenek el a másiktól. (A digitális rés nem ugyanaz, mint a szóköz, egy minden oldalt kísérő rés-sorozat láncolataként felépülő szakadék.) A folyamatosság hiánya, és az általa lehetővé váló rugalmasság így lényegi az információ digitális kódolása szempontjából. Jó példák erre: az ajtócsengő digitális oszcillációi, a teljes számrendszer, a DNA négytagú kódja, a „be” és a „ki”, vagy hasonlóképpen az „igen” és a „nem” közötti rés, továbbá a nyelv nagyon sok fogalmi művelete (különösen a megnevezések és definíciók). A digitális információt „megkülönböztetésként” címkézhetjük. Legjellemzőbb felhasználási területük a nyitott és zárt rendszerek, valamint a rendszerek és környezetük közötti határok definiálása.

Az ikonikus információ az analóg folytonosság és a digitális diszkontinuitás egyfajta szelekciója és kombinációja. Egy alakzat környezetének érzékelésében azáltal, hogy az alakzat és környezete közé határt iktatunk, bizonyos távolságokat megkülönböztetésbe fordítunk. A távolság digitalizálása ikonná formálja az alakzatot, mely analóg információ egy digitális határral hangsúlyozott potenciális végtelenséget rejt magában. A vizuális képek mint ikonok mellett számításba kell vennünk a tapintási, a szaglási, az ízeleési és a hallásbéli ikonokat, éppúgy, mint a térbeli és időbeli orientáció ikonjait is. Az ikonikus információra példák az analóg-digitális karórák, a festmények, a video, a zene, a költészet és a topológia katasztrófaelmélete (René Thom).

Az ikonok magukban foglalják a különbséget is, és a megkülönböztetést is. Így az ikonok analóg-digitális információjának érzékelése — függetlenül a mögöttes folyamatok által használt információ fajtájától — hozza létre a folyamatosan változó és a teljesen diszkrét közötti határt.

Az érzékelést most már úgy is definiálhatjuk, mint a túlnyomórészt analóg információ termékét, az érzelmek és érzések alapját. A jelentés mint a túlnyomórészt ikonikus információk terméke definiálható, ahogy ez a testi kommunikációban és érzelmi ikonokkal kapcsolatos élményeinkben megnyilvánul („érzelmi státusz”). A közlés a túlnyomórészt digitális információk termékeként jellemezhető, ahogy ez a szótári definíciókban megmutatkozik. (Az érzékelés ezen szintjei közötti fordítások gyakran idéznek elő paradoxonokat, és a hibás fordítások patológikus következményekhez vezetnek.) Minden alkalommal, amikor „megnézzük az időt”, ilyen egyszerű kis fordítási eset érhető tetten. Érzékeljük az idő múlását, megteremtjük az éppen elmúlt idő ikonját, és digitális közlést alkalmazunk, amikor azt mondjuk például, hogy 11 óra 59 perc van.

Ezen három szint hierarchikus kapcsolatrendszerét a következő ábrában mutatjuk be.

3. ábra: A tudás alkotóelemei

A tudat és a fogalmak esetében a jelentés hasonlatos J.S. Mill „másodlagos (konnotáció) értelméhez” a közlés általában az ő „megjelölésének” (denotáció) felel meg. Ahogy sok konnotáció nem denotálható, éppúgy sok analóg érzékelés és ikonikus jelentés nem fordítható le a közlés nyelvére. Mindazonáltal a digitális kommunikáció alkalmas lehet analógiák és ikonok előidézésére — ahogy ez az írás és a beszéd költői és szónoki használatában szokásos —, és arra is, hogy létrehozza az analóg és ikonikus viszonylatok hozzávetőleges reprezentációját — ahogy ez megfigyelhető egy katódsugárcső képernyőjén.

„Az Isten kézjegye valamennyi művén rajta van, de nem grafikus vagy betűkből frott módon, hanem azok különböző formái, szerkezetei, részei és működései révén, melyek alkalmas módon egybegyűlve olyan szót képeznek, mely képes kifejezni természetüket.” Sir Thomas Browne: Religio Medici (1643) (...)

Célok, keretek és központosítás

A stratégia szemiotikai, s éppígy a szemiotika stratégiai megközelítésének hasznossága egyaránt lehetővé teszi számunkra a kommunikálást, de nemcsak a kommunikáció, hanem a kommunikációs szintek vonatkozásában is.

A „punktuáció” kifejezés az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején je-

lent meg a szemiotikai és a kommunikációs elméletekben, ahol is az esemény-sorozatok elrendezésének általános értelmében volt használatos. Attól vált ez oly jelentőssé abban az időben, hogy bevezette a kommunikációs szintek fogalmát, mindezzel egyben utalva a kontextualizációra. Azt mondta ez nekünk, hogy semmilyen kommunikációt nem elemezhetünk, illetve érthetünk meg adekvát módon azon a szinten, amelyen az helyet foglal, mivel minden kommunikáció kontextusaival összefüggésben van megszervezve.

A punktuáció még mindennapi értelmében is magában foglalja az organizációs szinteket. Egy mondat központosítása (beleértve a zárójeleket) feltételezi a kommunikációnak egy olyan szintjét, mely különbözik attól az alfabetikus üzenettől, melyet a mondat átvisz. Ennek felismerése, hogy a DNA négy-egy-ségű kommunikációs rendszere hármas üzenetek sorozatában („codon”) központosított, a fogalomnak egy sokkal szélesebb alkalmazást biztosított, mint az eleinte várható lett volna. Húsz év elteltével már tudjuk, hogy a genetikai információ, túl azon, hogy leírt, központosított és leolvasott, ugyanakkor átírt, átfordított és átvitt is. Manapság már úgy tűnik, hogy megszerkesztett is.

A központosítás legáltalánosabb értelmében annak felismerése, hogy ugyanaz az üzenet több úton is központosítható, maga után vonja azt is, hogy van egy ettől elkülönülő — „téves központosításnak”-nak nevezett — hibakategória; és így egy világosan megkülönböztethető — „újraközpontosításnak” nevezhető — radikálisan kritikai kategória (Hammer, 1981: 79-115).

A központosítás fogalmát itt most korlátozott értelemben fogjuk használni, úgy definiálva, mint amely a „keretezés”-nek van alárendelve. Ez a megkülönböztetés egy magasabb szintű hibakategóriát is bevezet, nevezetesen a „téves keretezést”; továbbá a kritikának is egy másik szintjét, az „újrakeretezést”.

Megfigyelhetjük, hogy miközben a keret kényszeríti ki a központosítást, nincs az az újraközpontosítás, mely képes lenne korrigálni egy alkalmatlannak tűnő keretet. Amikor azt tapasztaljuk, hogy nem vagyunk képesek viszonylatok egy adott készletének helyénvaló újraközpontosítására, tudnunk kell, hogy a hiba, vagy a hibák egy magasabb szinten találhatók, például a keret szintjén.

Ha nem tudunk adekvát módon újraformálni egy keretet, az azt jelenti, hogy a hiba egy ennél is magasabb szinten helyezkedik el, melyet úgy definiálhatunk, mint a célok megfogalmazása szintje. A célok megfogalmazása pedig mindazon kontextus, vagy kontextusok alárendeltje, melyek mindezen aktivitásokat magukba ölelik. (Ezt a hierarchiát a 4. ábrán mutatjuk be.)

Ekvifinalitás

Egy bizonyos kontextushoz illeszkedő viselkedésmód meghatározásának lehet néhány célja. Lehet néhány keret, mely el fog érní egy bizonyos célt. Lehet néhány helyénvaló központosítás egy kereten belül. Így ezek a kategóriák rendszerint egy szintnél többet foglalnak magukba. Célok, keretek és központosítások ily módon felállítanak egy „rendet” egy hierarchiában, ahogy ezt az előzőekben definiáltuk.

Mindebben implicit formában az ekvifinalitás fogalmát fedezhetjük fel. Az ekvifinalitás azt jelenti, hogy szerves és társadalmi rendszerekben ugyanazt a célt eltérő kiindulási feltételekből is elérhetjük, és ugyanaz a cél különböző utakon is megközelíthető. Nincs szükségyszerűen egyetlen egy út, gyakran még csak a legjobb út sem létezik egy adott cél elérésében.

A fentiek magukban rejtik Ray Birdwhistell axiómáját, miszerint „semmi egy kommunikációs rendszerben sohasem történik” —, éppúgy, mint Warren McCulloch axiómáját, miszerint minden üzenet egyidejűleg egy riport (különféle szituációkkal kapcsolatban) és egy pa-

rancs (mélyet valamely módon végrehajtanak, beleértve magát a parancsmegtagadást is). A hallgatás például aranyat érhet, de ez is kommunikáció.

A célok megfogalmazása maga után vonja a célok megváltoztatásának képességét, mely viszonylag komplex rendszerek sajátja, és viszonylagos működési rugalmasságuk (viszonylagos szemiotikai szabadságuk) egy jelzője. Nem minden élő rendszer képes célok megfogalmazására; céljaik az evolúció és a környezet, azaz kontextusaik produktumai. Az ilyen rendszerek esetében a célok megfogalmazása és a célkövetés nem különböznek.

A fordítás kontextusa

Nem vagyunk képesek sem megérteni, sem lefordítani egy üzenetet anélkül, hogy legalább ne ismernénk annak kereteit és központosítását. Vegyük például egy jelsorozatnak egy bizonyos jelrendszerből (notációból) egy másikba történő átfordítását. Tételezzük fel, hogy a célok megfogalmazása azt sugallja nekünk, hogy a jelek egy bizonyos sorozata nem más, mint egy számsor. Tételezzük fel, hogy az üzenet kerete alapján a számsorozat bináris rendszerben lévőnek tekintendő. Mit jelentent a „000001010011100101110111” bináris sorozat decimális rendszerben? (Tíz számrendszerben minden balra eső helyiérték tízszerese az öt követőnek; a kettes számrendszerben kétszerese.)

Anélkül, hogy ismernénk egy bináris számsorozat központosítását, nem tudjuk megmondani, miként kell azt lefordítanunk.

Ha a sorozat úgy van központosva, hogy minden jel egy egyszerű üzenetet képvisel (0,0,0,...), úgy a sorozat decimális rendszerben pontosan azt jelenti, amit bináris rendszerben jelent. Ha azonban a kettes alapú sorozat jelpárokba központosított (00,00,01,01,...), akkor a következő 12 tízes számrendszerbeli számba fordíthatjuk át:

0,0,1,1,0,3,2,1,1,3,1,3. Ha a központosítás szerint hármas csoportokkal van dolgunk, akkor a fenti bináris sorozat decimálisba fordítása a következő: 0,1,2,3,4,5,6,7. És hogyha az egész sorozat úgy van központosva, hogy az egyetlen üzenet, akkor ez decimális rendszerben annyit tesz, mint 342391.

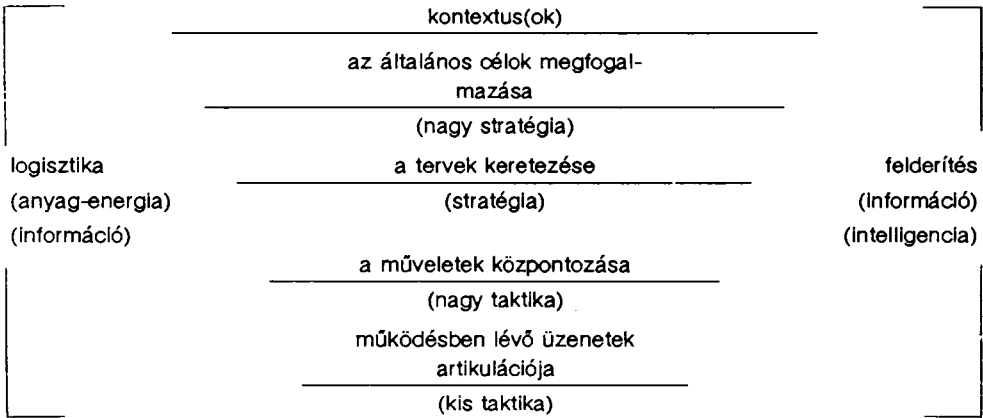
Stratégia és taktika

A 4. ábra összefoglalja a célok meghatározása, a keretezés, a központosítás szemiotikai kategóriáit és az üzenetek artikulációját a célkereső rendszerek általános elméletével. A szemiotikai aktivitás négy rendje megfelel az általános stratégia négy rendjének. Ezen rendek mindegyike néhány szintet foglal magában.

Ahogy az ábra is mutatja, az átfogó célok meghatározása a kontextus egy funkciója, és minden rend formálója az alatta lévő rend, vagy rendek kontextusának. Amikor a tényleges kontextust nem helyénvalóan értékelik, azaz részben vagy egészében képzeletbeli módon van feldolgozva, akkor az erre válaszképpen kialakított nagy stratégia hasonlóképpen képzeletbeli lesz. Valós kontextusok kapcsán megfogalmazódó képzeletbeli perspektívák képezik a stratégiák elvesztésének fő forrását, ahol mind a győztes, mind a vesztes taktika a stratégia kudarcához vezet.

Jelen szándékaink esetén a nagy stratégia rendje megfelel a tárgyalandó általános perspektívák céljainak. A helyes stratégia megfelel a speciális aktivitások „hogyan”, „hol” és „mikor” vonatkozásaiban meghatározó jelentőségű különböző kereteknek — olyan speciális aktivitások is ideértendők, mint például ennek a cikknek a megírása —, s szándékaink szerint mozgatója a célok hatékonyá tételének. A nagy taktika — mely olyan szorosan összekeveredik a helyes stratégiával, hogy a közöttük való különbségtétel már szinte lehetetlen — megfelel a sajátos manővereken alapuló műveletek központosításának. A kis

4. ábra: Az általános stratégia függőségi hierarchiája

taktika megfelel az általam is használatos ikonikus és digitális jelentések bevetésének és tényleges artikulációjának.

A logisztika a segédeszközök köréből való, mely nélkül semmilyen stratégiai és taktikai követelmény nem tehető hatékonyra. A felderítés a kontextus, vagy kontextusok értékelésének köre, azaz amit rendszerint „intelligenciának” nevezünk.

Az általános stratégia négy rendje benne rejlik a szervezet és a kommunikáció valamennyi fajtájában. Azonfelül a stratégiai modell az elmélet és gyakorlat keresztkapcsolat-rendszerének is alapmodellje. Elmélet nélkül mind a tudatos, mind a tudattalan gyakorlat lehetetlen, és fordítva, minden elméletnek megvan a gyakorlatbéli megfelelője, még az elmélet hatásba fordítása elmulasztásának gyakorlatát is beleértve.

Katonai fogalomhasználattal a nagy stratégia: a politika és az átfogó célok, prioritások rendje, beleértve a szövetségek fenntartását és a háború folytatásához megkövetelt természeti és emberi erőforrások védelmét. A stratégia: a katonaság és egyéb eszközök igénybevétele művészete a politikai célok sajátos módon, sajátos helyszíneken és sajátos időben való beteljesítéséhez. A nagy taktika a maguk teljes komplexitásában

értendő főműveletek szervezetét érinti, míg a kis taktika a mezőny valamennyi harcos résztvevőjének tényleges viselkedésformáját.

Mind a stratégia, mind a nagy taktika magában foglal olyan lényegi összetevőket, mint a döntési és végrehajtási sebesség, a kezdeményezés megragadása, az erő koncentrációja és koordinációja, a közbülső célok és az akcióba lendülés szintjeinek szelekciója éppúgy, mint a siker kiaknázásához, előre nem látható nehézségek kiküszöböléséhez és váratlan alkalmak előnyeinek megragadásához szükséges tartalékok fenntartása. Továbbá magukban foglalják a kommunikáció és az ellátás védett vonalainak fenntartását, egy biztos visszavonulási bázist és végül, de nem utolsósorban az oda való eljutás eszközeit (Chandler-től adaptálva, 1974).

Akár az élet, akár a halál stratégiájáról legyen is szó, egy adott környezetből célkereső rendszer nagy stratégiájának szintjén nem feltétlenül találkozunk ugyanazzal a stratégiai jelentőséggel, ha akár térben, akár időben a rendszer/környezet viszonylat határvonalai megváltoznak. Hasonlóképpen az, ami az egyik rendszer/környezet viszonylatban stratégiaként funkcionálhat, egy másikban taktikaként működhet. Ezáltal a kritikus

stratégiai döntés bármely szinten és bármely szituációban „rendszer(ek)” — szövegek — és „környezet(ek)” — kontextusok — határának vagy határvonalainak korrekt kijelölése.

A működő kommunikáció hierarchikus modellje lehetővé teszi számunkra bármely általános stratégia szükséges struktúrájának megértését, beleértve a vizsgálódás stratégiáját is. Mindaddig, amíg megfelelő módon vizsgáljuk és definiáljuk azoknak a rendszereknek a tényleges rendjeit, szintjeit és egyéb határvonalait, melyekkel foglalkozunk, módunkban áll a társadalmi és szerves valóság sok rendjének és sok egyéb rendszernek stratégiai és taktikai viszonylataival kapcsolatos döntéseket meghoznunk, és értékelni azokat. Ez valójában a valóságos rendszer/környezet viszonylatok, a létünket biztosító tényleges gazdasági rendszer-viszonylatok általános modellje.

A modell felmutatja a szükséges sokféleséget. Eszünkbe juttatja, hogy ha a komplexitás egyik rendjének megfelelő információt a komplexitás egy másik rendjével kapcsolatos döntéshozatalhoz használjuk, akkor az ennek eredményeképpen a logikai típusok között fellépő konfúzió szerencsétlenül bizonyulhat. Ez arra is figyelmeztet bennünket, hogy ne keverjük össze a rövidtávú továbbélést szolgáló stratégiákat a hosszútávú túlélést biztosítani hivatott nagy stratégiával.

Ezzel el is jutunk a Túlélési Szabályhoz.

Túlélési szabály. Bármely rendszer — például az állam-, vagy magánkapitalizmus —, melyet rövidtávú túlélési stratégiája vagy/vagy konfliktusba sodor azzal a környezettel, melyre hosszútávú túlélése érdekében támaszkodik — például természet, emberi lények —, végül is szembe kell, hogy nézzen az evolúcióval, a forradalommal vagy a kipusztulással.

Az általános stratégia négy rendje szorosan összefonódik egymással, úgyhogy mindig adódnak olyan, a határvonalak megvonásával kapcsolatos dönté-

sek, melyek nem megoldhatók. (Általánosabban megfogalmazva ezen határvonalak mentén fogunk éppen a paradoxonokba ütközni.) Mindazonáltal általában nem veszítjük el a talajt a lábunk alól, ha sosem tévesztjük szem elől, hogy a valós életben a nagy stratégia a stratégiát, a stratégia a nagy taktikát és a nagy taktika a kis taktikákat közvetíti.

Vagy szemiotikai megfogalmazással élve: a célok meghatározása közvetíti a tervek keretezését (körvonalazását), a tervek keretezése közvetíti a műveletek központozását, és a műveletek központozása közvetíti a működésben lévő üzenetek artikulációját.

Így azt látjuk, hogy a téves központozás és az újraközpontozás elsődlegesen taktikai kérdések, miközben a célok megfogalmazása, a téves keretezés és az újreretezés elsődlegesen stratégiaiak. És adótnak véve a viszonylatok szintjeinek ezt a távlatát, biztosnak kell lennünk annak felismerésében, hogy többdimenziós problémák többdimenziós stratégiákat követelnek.

Dióhéjban összefoglalva, ahogy azt Batesontól tanultuk, minden magatartásforma kommunikáció, de a kommunikáció egyes szintjei sokkal fontosabbak lehetnek másoknál.

Fordította: Malecz Anila

Irodalom

- Ashby, W. Ross (1956) *An Introduction to Cybernetics*. Chapman & Hall: London, (New York: Wiley, 1963)
- Chandler, David (1974) *The Arts of Warfare on Land*. Hamlyn: London.
- Hammer, Rhonda (1981) *The Pattern Which Connets*. Simon Fraser University, unpublished Master's Thesis.
- Polunin, Nicholas (szerk.) (1972) *The Environmental Future*. Macmillan: London.

Forrás: Semiotic Inquiry, 1981. 1. szám. Canadian Semiotic Association

Der Computer.

A humoros figura jelzi, hogy nem kell olyan komolyan venni azt az intim kapcsolatot, amit a gép rúzsoszt „szája” és a férfi arcán látható rúzsolt jelez

Az egzotikus környezet nemcsak jó reklámötlet, hanem a mindenütt jelenvalóságot, a szélsőséges körülmények között is megbízható működést jelzi

Nagy teljesítményű irodai munkahely: kényelmes szék, egyszerű vonalú asztal és a háttérben egy szobanövény. Az asztal alatti „láda” nem fűtőtest, hanem maga a számítógép

Nyomásra alkalmas

Joseph C. Goulden: *Fit to print*. Lyle Stuart Inc., Secaucus, New Jersey, 1988.

E könyv tárgya — amint azt alcíme is érzékelteti — A.M. Rosenthal és korszaka, azaz a New York Times volt főszerkesztőjének élete és működése, elsősorban abban a két évtizedben, amikor gyakorlatilag az Egyesült Államok és a világ egyik legjelentősebb napilapjának az élén állt. A könyv címe a lap jelmondatából származik, amely szerint abban benne van „minden hír, mely nyomásra alkalmas”.

A szerző, Joseph C. Goulden ismert író, aki a közélet, a politika, a tájékoztatás világának számos előtérben álló kérdéséről írt könyveket és tanulmányokat. Ezt a könyvet annak a mintegy 300 interjúnak az alapján készítette el, melyeket 1984 decembere és 1986 júliusa között folytatott; beszélgetőpartnerei főleg a New York Times akkori, illetve korábbi alkalmazottai voltak, valamint olyan személyek, akik valamilyen módon figyelemreméltó kapcsolatban álltak a lappal vagy magával Rosenthallal. A beszélgetőpartnerek egy része azonban csak nevének említése nélkül volt hajlandó megnyilatkozni, mert tartott Rosenthal, illetve a New York Times megtorlásának a lehetőségétől. Erre egyes példák alapján kellő alapjuk is volt. Maga Rosenthal több mint egy évig nem volt hajlandó szóba állni Gouldennel, de amikor megtudta, hogy kb. kétszáz interjú már elkészült, akkor feltehetően felülkerekedett benne a kíváncsiság, és szóba állt vele: négy alkalommal hosszabb

beszélgetésre került sor, egyszer pedig lehetővé tette Gouldennek, hogy jelen legyen olyan szerkesztőségi értekezleten, ahol a következő napi New York Timest összeállították.

Volt azonban még egy oka annak, hogy Rosenthal nem lelkesedett ennek a könyvnek az elkészüléséért: neki magának volt egy többszázezer dolláros szerződése a Time Books-szal, a lap könyvkiadói részlegével, hogy megírja emlékiratait, és így nyilván nem volt inyére, hogy egy másik szerző írja el előle az ő visszaemlékezéseit.

A szépszájú interjú alapján a szerző világosan kifejti, hogy Rosenthal az őt közvetlenül körülvevő világ egyrészt nagyra értékelte képességeiért és következőképpen sikereiért, másrészt viszont bírálta és megvetette számos személyes tulajdonságáért. Mindenki elismerte, hogy a lapkészítésnek nem volt olyan fázisa, amelyben Rosenthal ne nyújtott volna elsőosztályú teljesítményt. Egy öreg barátja szerint „a legtehetségesebb gazfickó, aki valaha is betette a lábát egy szerkesztőségi szobába”. Egy másik jellemző vélemény szerint „rendkívül gyors volt a koncepció kialakításában, megvalósításában és értéktételében”.

Ezeknek a kivételesen jó képességeknek volt köszönhető, hogy Rosenthalnak jelentős szerepe lehetett a lap megmentésében, amikor a 70-es évek közepén majdnem tönkrement. E kedvezőtlen helyzetnek számos oka volt: New York változó demográfiai helyzete, a hirdetések egész helyzetének megváltozása a televízió hatására, az olvasási szokások és érdeklődés jelentős módosulása, magának a hatalmas városnak a sajátos bajai, a szakszervezetek diktátumai a lap-tulajdonosok és -szerkesztőségek számára stb. Ezek a kedvezőtlen jelek és helyzetek részét képezték annak a hatalmas

korszakváltásnak, amely az utóbbi évtizedekben az amerikai újságírás számára alapvető kihívást jelentett. Ezekben az évtizedekben alakult át a hagyományos munka olyan formában, hogy a száguldo riporterek és az intuíció alapján működő szerkesztők helyét átvették az egyetemeken által kitermelt specialisták, akik megteremtették a sajtóban is a számítógépek és videotextek birodalmát. Míg négy-öt évtizeddel ezelőtt még valamennyi lap nagyrészt vagy teljesen a hivatalos verziókat közölte azokban a kérdésekben, melyekben volt hivatalos verzió, a nyolcvanas évek közepére, amikor Rosenthal karrierjének végéhez közeledett, főleg a New York Times, de kisebb-nagyobb mértékben más orgánumok is, a kutatómunka alapján kidolgozott jelentéseket hozta. Rosenthalnak és munkatársainak az érdeme nem kis mértékben abban állt, hogy abban a korszakban, amikor a televízió lett az információszerezés legfőbb eszköze, a New York Times — és természetesen más lapok is ezt tették több-kevesebb sikerrel — azáltal tudott sikeres túlélővé válni, hogy az embereket olyan híryanagyokkal látta el, melyek mélységükben, értelmezésükben messze túlszárnyalták a televízió híradóinak bármilyen módon szerkesztett anyagait.

E könyv értékelése szerint — mely egybe esik sok más értékeléssel — a New York Times Rosenthal korszakában az amerikai sajtó világában egyértelműen az élre került, és majdnem hasonló szerepet tölt be nemzetközi viszonylatban is. A szerző határozottan úgy véli, hogy a lap értékelését a hazai és nemzetközi események alakulásáról szinte hivatalos verzióként lehet felfogni. Ez nagyrészt annak a következménye, hogy talán egyik lap sem fordít annyi figyelmet, időt, energiát és pénzt arra, hogy komolyan vegye a hírek gyűjtését, szerkesztését és kinyomatását. Figyelemre méltó körülmény, hogy a hírek és a riportok általában saját emberei, tudósítói tollából látnak napvilágot, nem pedig hírügynökségek anyagainak a felhasználásával, amint azt szinte valamennyi lap teszi.

Már a méretek is impresszívek. A New York Times szerkesztőinek, repor-

tereinek és más alkalmazottainak a száma ezer körül mozog, ami ebben a műfajban a legnagyobb a világon. Ezek az emberek a New Yorkban lévő központi szerkesztőségben és az Egyesült Államok különböző részeiben működő tizenkilenc irodában tevékenykednek, míg negyven körül mozog külföldi tudósítójuk száma. Nyilvánvalóan ez nem csekély kiadást jelent, mivel csak egy-egy külföldi tudósítói poszt fenntartása a lapnak évente 187 ezer dollárba kerül. Magának a központi hírszerkesztőségnek az évi kiadásai 37 millió dollárt tesznek ki. Ez utóbbi hírszerkesztőség egyébként Rosenthal egyik erőssége volt.

Bár a New York Times kétségkívül az Egyesült Államok legjelentősebb napilapja, mégis inkább csak a keleti partvidéken olvassák, de országosan is elérhető. Arra azonban a szerkesztőség nagyon büszke, hogy a Boston-New York-Washington sávban, melyet általában az ország talán legfontosabb politikai övezetének tekintenek, az évi 50 ezer dollár felett kereső személyek egyharmada, a vasárnapi kiadást 45 százaléka olvassa. Az amerikai elit e lappal még iskolás korában megismerkedik annak számos népszerű kiadványán keresztül, melyek egy része kifejezetten az iskolások számára készül. Ezért is tekintik a napilapot az Egyesült Államok legbefolyásosabb sajtótermékének.

E sorok írója, aki egy időben hat évet töltött el a világnak abban a részében, személyesen is tudja tanusítani, hogy a New York Times az amerikai törvényhozás és kormányzás embereinek a legfontosabb hírforrása. Amikor például a külügyminisztérium munkatársai reggel megérkeznek munkahelyükre, tevékenységüket a lap olvasásával kezdik, amit természetesen kiegészítenek más források is, melyek részben már bizalmas jellegűek. Ugyanez vonatkozik az amerikai főváros és New York külföldi diplomataira is.

Amikor a hetvenes évek közepén a legnehezebb idők jártak a New York Timesra, két ember állt a lap élén: a negyedik generációs német-zsidó származású Arthur O. Sulzberger, aki a kiadó volt, és az első generációs orosz-zsidó

származású A.M. Rosenthal. Az együttműködés nem minden tekintetben volt mintaszzerű, mert az arisztokratikus beállítottságú kiadó és az önmaga erejéből felemelkedő főszerkesztő gondolkodásmódja különbözött egymástól. A veszély azonban egybekovácsolta őket, és a bukás szélén álló vállalkozás egy évtized múlva már évente mintegy 1,4 milliárd dolláros bevétellel rendelkezett, amiből 116 millió volt a tiszta nyereség.

A.M. Rosenthal élete és munkája négy évtizeden keresztül teljes mértékben összefonódott a New York Times-szal, számára talán mindennél ez volt a legfontosabb. Nem egyszer mondta: „Amikor belépek a New York Times előcsarnokába, a gerincem táján mindig bizsergést érzek”.

Tévémutációk

Télévisions/mutations. Communication, 51. 1990. Seuil

Hovatovább évtizedek óta foglalkoztat bennünket a kérdés: tulajdonképpen mi is a televízió? Képalakítási technika? Különböző csatornákon közvetített programok — tájékoztatások, hírek, viták, játékok, szórakoztató műsorok — együttese? Vagy az állítólagos „tömegkultúra mindent uraló formája? Minden bizonytalansággal, az is, az is, sőt amaz is — ám ha eddig az ehhez hasonló kérdések megválaszolásán törtük a fejünket, most még nagyobb bajban érezhetjük magunkat. Mert az utóbbi években olyan mérvő és olyan hatásokkal járó felbolydulás figyelhető meg az egyetemes televíziózásban, amely már-már indokolttá teszi, hogy audiovizuális korszakváltásról beszéljünk. Íme, a „paleotelevízió” kora után ránk köszöntött a „neotelevízió” kora.

A *Communications* legújabb, a tévémutációkkal foglalkozó gyűjteményes kötete néhány nagy horderejű változással foglalkozik, melyek napjainkban zajlanak: ilyenek a műsorszerkesztés tartalmában és hangnemében, a műsorok és reklámok viszonyában, a fogyasztás mi-

kéntjében, a kínálat és az igény felmérésére szolgáló rendszerekben, a gazdaságpolitika alakulásában, valamint az általános helyzetben (már ami a nemzeti és/vagy nemzetközi szervezetektől a helyi televízióig lebontható helyzetet illeti) bekövetkezett változások.

E sokféle témát e kötet sokszínű megközelítésben és széles horizontú távlatok megrajzolásával igyekszik körüljárni. A figyelmes olvasó cikkről-cikkre haladva egy vita résztvevője lesz, melyben egymást erősítő, igazoló álláspontok éppúgy fellelhetők, mint a valódi egyet nem értésig eljutó különvélemények, sőt, az elméleti vonatkozások és a módszertani megközelítések terén megmutató eltérések. Az, hogy ma ki-kimást ért a kommunikáció fogalmán, másként látja a televíziót és annak nézőit, másként viszonyul a nyilvánossághoz vagy éppen az értelmiség szerepének fogalmához, még nem ok a csüggedésre: a különbségek számbavétele elengedhetetlen a feltárómunkához, s a hatása is természetesen nagyobb, mint a mesterséges egységgel fenntartott ingatag egyetértésnek.

A kötet első tétele a *nézőt* állítja a középpontba, s olyan megállapításokra jut, hogy a paleotelevízió nézője nem ugyanaz, mint a neotelevízióé; olyan kérdéseket vet föl, hogy voltaképpen hány közönség létezik, meg hogy a közönségmérés (audiometria) nem fogható-e fel a közvetlen demokrácia mértékére utaló szavazási formának?

A második tétel témája maga a *műsor*, közelebbről annak négy típusa: a sport-, a gyerek-, a gazdasági és a publicisztikai műsor. A sportműsorok ürügyén egy újfajta, szemiokognitív megközelítésnek (a szemiolingvisztikai és a szemiopszichoanalitikai mintájára) vagyunk tanúi. A szerző, Michel Colin, azokat a kognitív műveleteket igyekszik megvilágítani, melyek révén lehetővé válik egy kerékpárverseny lefolyásának a megértése. A gyerek- és a gazdasági műsorok kapcsán a szerző olyan intézményi, gazdasági, kulturális, ideológiai okokról elmélkedik, melyek a tények negatív megítélésére készítetik őt. Ami pedig a publicisztikát illeti, a kötetben szereplő tanulmány annak több mint

húsz évi átalakulásait, vagyis egy egész körképet állít elének.

A harmadik tétel a *strukturális problémának* szentelődik: milyen hatással van a változó ipari-technikai háttér a távközlési szektor egymással versengő vállalatainak fejlesztési stratégiájára; milyen viszontagságokkal küszködik a mostani átalakulások alatt a forradalminak tekintett kábeltelevíziózás, milyen helyzetben vannak az európai televíziók, milyen fejlődési mintákat valósítottak meg az egyes országokban, s milyen feladatok ellátását várják az emberek az ilyen típusú televízióktól.

A kötet illetően átfogó szemrevételezése után engedtessek meg a recenzensnek, hogy három helyen mintegy „alámerülve”, az őt különösképpen érdeklő témáknál kissé hosszasan elidőzzön.

A kötet vitathatatlanul legolvasmányosabb írása Francesco Casetti és Roger Odin *A paleotelevíziótól a neotelevízióig* című „szemiopragmatikus megközelítése”. Csak szapora fejbólogatással olvashatjuk az olyasfajta megállapításait, miszerint a *paleotelevízió* nézőit felfoghatjuk egy nagy létszámú osztálynak, melynek tanárai nem mások, mint a televízióban dolgozó szakemberek. Itt, kérem, pedagógiai kommunikáció zajlik, melynek célja az ismeretek átadása, s ez nem is lehet más, mint voluntarista, majdhogynem irányított. Ez a fajta kommunikáció a szerepek elválasztásán és rangsorba állításán alapul, hiszen e felfogás szerint a tudásnak vannak birtoklói, akik a „többiekkel” próbálnak valahogyan kommunikálni. Ez a pedagógiai helyzet nyomja rá a bélyegét az összes, különböző funkciójú és fajtájú műsorra, s ez a magyarázata a paleotelevízióra jellemző „kijelentő módnak”. Itt létezik egy kommunikációs terv, melynek az a célja, hogy a néző (a címzett) eljusson oda, hogy megértse, átérezze, amit a műsorkészítés során a feladó előirányozott a számára — holott a két folyamatnak semmiféle *a priori* oka nincs rá, hogy azonos legyen. A paleotelevízió mindent megtesz, hogy a néző úgy álljon rendelkezésére, ahogy azt a műsorok megkövetelik: fajtánként csoportosítja a programokat (kitalált történetek, hírek, sport, kulturális műsorok stb.), ki írta,

milyen közönségszerepnek szánja azokat: gyerekeknek, időseknek, az autó szerelmeseinek, a zenerajongóknak, az állatbarátoknak stb. Jól illeszkedik ehhez a tervszerűséghez a műsorok merev időstruktúrája és periodicitása. Már a címek is jelzik e szabályszerűséget: Sportvasárnap, Vasárnapi Magazin, Keddi Hírműsor, Új Péntek stb. De még egy adott napon belül is egymástól hangsúlyozottan elválva követik egymást a programok. Röviden, a paleotelevízió műsorfolyama egy programrácsba illeszkedik, ahol már magának a rácsnak is van strukturáló szerepe. És ez a rács, az írott sajtóban megjelenve, választásra készíti a nézőt, aki ily módon felkészül rá, hogy e kommunikációs szerződés értelmében eljátssza a rá osztott szerepet.

A *neotelevízió* szakít a pedagógiai kommunikáció modelljével. Megszünteti a „vektorizált” kommunikációt, s helyette megmutatja a kölcsönös cselekvések folyamatát: a telefon, a Minitel, a kamera segítségével megszólítja a nézőt, felkéri a közbeszólásra, és kikéri a tanácsát.

Itt a nézőnek három fontos szerepe van: egyrészt a felkínált program megsokszorozódása választásra kényszeríti, ugyanakkor, amikor résztvevője lesz a játéknak, továbbá értékeli a többi szereplő (a játék itt akár egy politikai vitaműsor is lehet) produkcióját, horribile dictu magát a televíziót. Mert a neotelevízióban már nem annyira a közvetítő (az intézmény szövívője) körül szerveződik minden, mint inkább a kettős minőségben — a készülék előtt ülő tévézőként és a stúdióban jelen lévő nézői „megbízottként” — szereplő néző körül.

Ez a televíziós világ a *talk show*-k világa. Itt már nem ismeretek átadása folyik, hanem a vélemények áramoltatása és ütköztetése. A kijelentéseket felváltja a kérdezősködés, az intézményes vitát az egyének között folyó beszélgetés. Mindegy, hogy a papi nótlenségről, a libanoni háborúról, a csirkék nagyüzemi tartásáról vagy a sportolók doppingfogyasztásáról van szó, itt mindenki elmondhatja a véleményét, még akkor is, ha az illető nem ért hozzá, ha fogalma sincs az egészről — a lényeg az, hogy beszéljen róla, a lényeg az, hogy beszél-

jen. E „kávéházi csevelyekké” vált beszélgetések szereplői nem félnek a feleségtől, de még a hebegéstől sem; mert ez az újfajta televízió a régiben uralkodó hierarchikus viszonyok helyébe a közelséget léptette, melyben a mindennapi élet vált elsőrendű fontosságúvá.

Természetes hát, hogy az adások is a mindennapok időbeosztásának ritmusához igazodnak, mintegy magukba olvasztják napi szertartásainkat: a reggeli kávéivást, a délelőtti bevásárlást, főzést (délben a néző azt eszi, amit a délelőtti útmutatások alapján elkészített!), este a képernyőn megjelenő vidám társaság tagjaként iszik egy pohárral, éjjel pedig jöhetnek a Szexi Bolondságok...

Azt már talán említeni sem kell, hogy e hétköznapi, a mindennapokban gyökerző adások helyszíne sem szakad el életünk megszokott helyszíneitől: a stúdió átalakul kávéházzá, barátságos nappalivá, de kimehetünk az utcára is, vagy el látogathatunk a szereplő lakásába.

Nem csoda hát, hogy az a bizonyos rács is szétbomlik, elolvad. A meghatározott napokhoz, időpontokhoz kötődő „nagy, várva várt találkozások” elmaraadoznak, mert az egy egységgé összeálló, globális, vagy omnibusz műsorok magukba szippantják az összes tévéprogramot, s az így megsokszorozódott adások egyszerre szórakoztatóak, hírtartalmiak, játékosak, látványosak és reklámhordozók. Bennük mintegy észrevétlenül megkapjuk a napi film-, sport- és egyéb műsoradagunkat. E globális tévéműsor ugyanakkor mikrorészek sorozatából tevődik össze, melyek mind saját címmel, témával, struktúrával rendelkeznek. Mondhatjuk hát, hogy a műsorforgácsokból összeálló neotelevízió az inzeretek birodalma...

Mindennek az az alapja, hogy a neotelevízió nem kíván egyszerre értelmi és érzelmi azonosulást a nézőtől, mindössze annyit kér tőle, hogy *éljen*, hogy *vibráljon együtt* a televízióval. A kommunikációs *szereződés* fogalma helyébe az *érintkezés* fogalma lép, a megvalósítás helyszíne egyévé válik a befogadás helyszínével. A neotelevízió ezzel elveszti azt a *szocializációs dimenziót*, amelyen a paleotelevízió egész kommu-

nikációs folyamata alapul. A neotelevízió nézőinek együttese többé nem jelent semmiféle kollektivitást, hanem megmarad egyének összességének; s míg a paleotelevízió nézése egy teljes emberi dimenziót átfogó kognitív vagy affektív cselekvéssort kívánt, addig a neotelevízióban hiába ismerem az engem mint nézőt képviselő szereplő keresztnevét akár, hiába minden bizalmam iránta, kapcsolatunkban semmi sincs, ami egy kicsit is hasonlítana az igazi találkozáshoz.

A kötetben Erik Neveu helyzetképet rajzol a televízió gyermekműsorairól, s első gondolatként nyomban az amerikai gyorsbűfék jutottak az eszébe. A gyermekműsorok inflációjából szívesen következtetett volna arra, hogy az a kielégítetlen gyermeki szükségletek hirtelen felfedezésének a jele, amolyan megkettőzött figyelem, mely mutatja, hogy a tévécsatornák ráeszméltek a szocializáció folyamatában jelentkező felelősségükre. De a valóság, sajnos, mást mutat. Olyasmit például, hogy a csatornák számának ugrásszerű növekedésével párhuzamosan nőtt a „programfelület”, amit az anyagi lehetőségek csak szerény mértékben követték, ezért a legkevésbé költséges gyermekműsorokkal — „tereférékkel”, régi, olcsó, folytatásos darabokkal — kell megtölteni a reggeleket és délutánokat. Ahogy nő a mennyiségi keresztmetszet, úgy szűkülnek a választék palettájának a színei — így leszünk tanúi egyfajta homogenizációs folyamatnak, és nemcsak azért, mert a csatornák közti különbségek fokozatosan elmosódnak, hanem mert ez magából a „keverőmalom” természetéből következik.

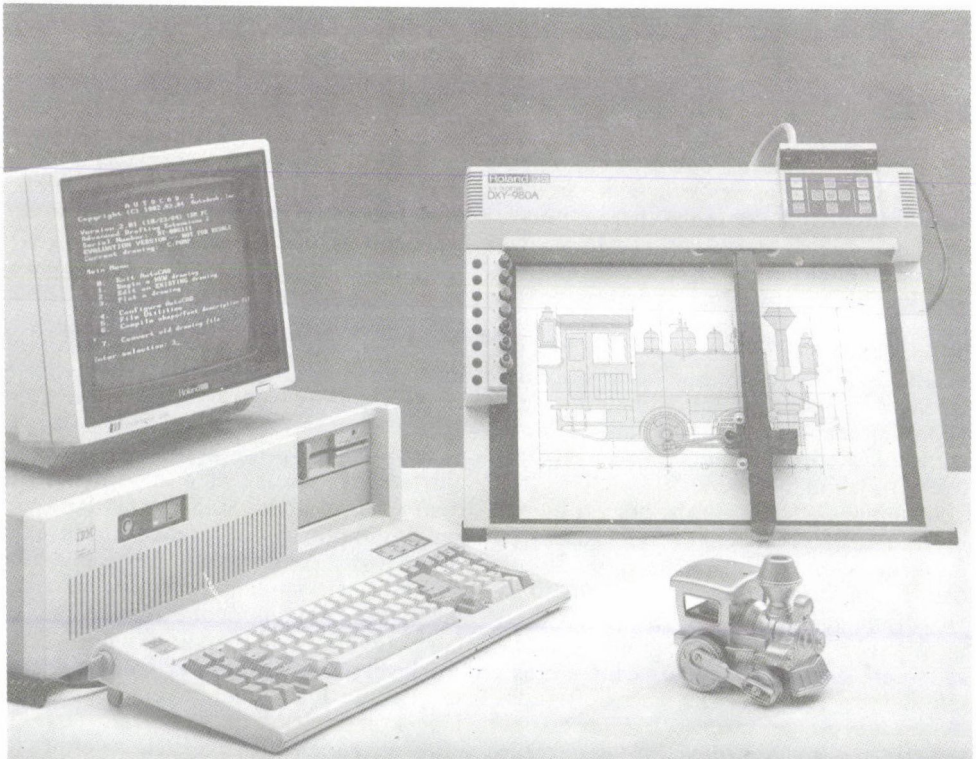
Tudjuk, hogy a gyerekek csaknem annyi időt töltenek el a képernyő előtt, mint az iskolában. Hogyan hathat a társadalomba való beilleszkedésükre ez a függőségi viszony? Mit ad a televízió ahhoz, amit egykor „erkölcsi nevelésnek”, ma, sokkal óvatosabban, „az állampolgárság tanulóéveinek” nevezünk? A gyereksorozatok szocializációs üzenete gyakran beéri a legkevesebbel: a családi kör melegének, a baráti társaság cinkosságának dicséretével, a természet megvédésére való felhívással. Ez a nor-

matív üresség vajon nem egy másik rendellenesség tükörképe? — teszi fel a szerző a szorongó kérdést. Mi is ismerjük a problémát: az „üresség korának” társadalmában sorra eltűnnek a régi, irányadó minták, anélkül, hogy tisztán kirajzolódna az újak, a követhetők.

Jean-Paul Lafrance írásában az Európában működő helyi televíziókat vizsgálja, abból a banális megállapításból kiindulva, hogy kezdetben a televízió mint olyan volt *helyi*, hiszen minden országban a térkép egy bizonyos kis pontján született meg, egy viszonylag kis területen szórta szét műsorát, melyet egy benne hívó közönség nézett... Mindezt mégsem árt felidézni, mert a helyi tele-

víziók problémája — Európában is, másutt is — a műsorszórási rendszerek növekedésének, fejlődésének és éretté válásának a kérdése. Gond csak ott nincs, ahol a televíziózás még csak a kezdeti lépéseknél tart, ám ahol — mint az európai országok többségében — az „audiovizuális táj” a teljes átalakulás korát éli, ott a helyi televíziózás kérdése a viták középpontjába került. Nemcsak a kezdetekhez való nosztalgikus és hipotetikus visszatérésről van itt szó, hanem sokkal inkább olyasmiről, hogy mi a fontosabb: a közönség nagyság, a nyelvi alkalmazkodás, vagy pedig a tartalom...

F. Nagy Piroska

Játékos ötlet: egy játékmozdony tervrajza és maga a játékszer egy IBM gép és a főszereplő, egy kis cég által készített rajzgép társaságában

The Listener

Generációk között

A nyugati számítógépcégek meglehetősen önelégültséggel vették tudomásul, hogy egyelőre nem születik meg a japánok által már jó előre beharangozott ötödik kompjutergeneráció. A „családfa” jelenleg a következő: kezdetben volt a Leo & Univac, melyre következett az IBM alaptípus, ezt követte a DEC miniszámítógép, ebből alakult az IBM mikrokompjuter, amely azután az Apple Macintosh és a Sun rendszerben teljesedett ki, s ezt szárnyalta volna túl az a nevezetes ötödik generáció.

Első pillantásra elég meglepő, hogy miért is nem jött világra a majd tíz évi tudományos bábáskodás s a 200 millió dolláros költségvetés biztosította jóltápláltság ellenére sem. A nyugatiak persze, némi malíciával, érteni látszanak a dolgot: az előző négy generáció az Egyesült Államok, illetve Nagy-Britannia szülötte, s most, hogy a japánok egyedül — és sikertelenül — próbálkoztak, ez csak bizonyítja a régóta hangoztatott jelmondatot: az eredeti, újító gondolatmagok elvetésére csak a nyugatiak képesek, a keletiek legfeljebb az aratásra valók. Pedig nem kevesebbről lett volna szó, mint a *parallel inference machine* (PIM) megteremtéséről, melynek óriási mennyiségű információkészletéből természetes nyelven lehetett volna előhívni a szükséges adatokat. Más szóval a PIM nem csupán az információnak, hanem magának a tudásnak lett volna a forrása, a gép birtokosa pedig bizton magáénak mondhatta volna a jövő ipari irányítását. De hiába minden filozófiai és műszaki mesterfogás, a szilíciumlapocskákból

csak nem lehetett emberi gondolatokat csiholni. Az eltelt idő és a befektetett munka persze nem volt haszontalan Japán számára: az országot a számítógépes kutatás élvonalába emelte, s jótékonyan hatott a számára létfontosságú kereskedelemre.

De mit jelent ez a tovatűnt évtized annak az Európának a számára, mely már 1986-ban több mint 13 milliárd dollár kereskedelmi deficittel rendelkezett az információtechnológia terén, s melynek a japán pénzügyi források kétharmada sem áll rendelkezésére kutatásra és fejlesztésre?

Ezt elemzi a Clifford Chance cég *Információtechnológia 1992* című jelentésében. (Mint a dátumból kitűnik, az üzenet már az egyesült Európának szól.) Rögtön előrebocsátjuk, hogy az említett terület kulcsszerepet játszik majd a gazdaságban, s az elkövetkező évtizedben gyorsabban fejlődik, mint bármely más ágazat. A jelentés készítői azonban óva intik az európai vállalatokat, hogy oly buzgón kooperáljanak vagy egyesüljenek japán cégekkel, mint eddig tették, mert a statisztikák tanúsága szerint ez nem szolgálta a javukra, s jobb, ha a Közös Piacon belül keresnek partnereket.

Bár az egymás közti együttműködés sem produkál mindig sikert. Példa erre az EUREKA program, melynek keretében a gazdasági közösség országai (Franciaország vezetésével) 1985 óta dolgoznak a nagyfelbontású televízió (HDTV) kifejlesztésén, sajnos még stabil végeredmény nélkül. Közben a japánok Hi-Visionjével már javában tévéműsorok készülnek, s az európaiak már csak arra fognak fölcsupdúni, hogy ez jelenti majd a világszabványt.

Nagyszabású programok egyéb téren is akadnak (JESSI, BRITTE, TEDIS), s mind közül a legjelentősebb az ESPRIT,

amely Európa első „hazai” gyártású szuperkomputerét, a Genesist akarja kifejleszteni.

De minden erőfeszítés ellenére valahogy hiányzik a kellő lendület, az öreg kontinens elveszítette kezdeményező készségét. Még mindig abban az álomvilágban él, hogy a kis egyedi piacok fontosabbak, mint a tömegtermelés; hogy a szolgáltatás előbbre való a gyártásnál; hogy az egyéni innovációt és vállalkozást előnyben kell részesíteni a hosszadalmasabb és kevésbé látványos csoportmunkával szemben; hogy a szoftver fontosabb, mint a hardver. Pedig az információtechnológia fricskája — Japán példájával — fölébreszthetné ebből a téves álmoból. Annál is inkább, mert a japán kereskedelmi és ipari inisztérium épp a közelmúltban jelentette be, hogy mivel az ötödik számítógépgeneráció kifejlesztésével már majdnem végeztek, hamarosan nekifognak a hatodiknak. (1990. július 2.)

HELSINGIN SANOMAT

Másként kellett volna csinálni

1990 szeptemberében töltötte be kilencedik életévét a finn Mainos Tévét Tízórai Híradója. Az elektronikus hírközlés szabadsága ma már olyan magától értetődő dolog, hogy kevesen emlékezhetnek azokra az előzményekre, amelyek tíz éve, hosszas csatározás után, győzelemre segítették a Mainos tévét. A cél az volt, hogy a televízióban megtörjék az állami Yleisradio hírmonopóliumát, és egészséges versenyhelyzetet teremtsenek. Így a Mainos tévé saját híradót indíthatott.

Ma azonban már nyilvánvaló, hogy ez a szándék nem valósult meg. Az Yle és a kereskedelmi tévé között nem jött létre olyan küzdelem a hírműsorok területén, amelyet feltételeztek és amelyet az előfizetők is joggal elvártak. Az Yle

ugyanis elsöprő fölényben van, így versenyről nem is érdemes beszélni.

A Tízórai Híradó ötlete már akkor megszületett, amikor az 1970-es években az Ylét arra kötelezték, hogy ne pihenjen tovább a babérjain, hanem újítsa meg hírműsorait. Nem hanyagolható el persze az sem, hogy a nézők választási lehetőséghez jussanak: ne kelljen feltétlenül akkor híreket nézniük, amikor azt a monopolista sugározza. Ám ez is megváltozott azóta, amióta az Yle esténként többször is jelentkezik híradással.

Most pedig itt állunk és zavartan kérdezzük, hogy miért nem jött be a nagy ötlet. Vajon Finnországban a kereskedelmi tévé miért nem tud olyan újságírói kihívás lenni az Ylének, mint például Angliában az ITN a BBC-nek? Az Yle egész estén végigvonuló masszív híradatában a Mainos összefoglalója olyan, mintha a légyüzmögés akarná elnyomni a dízelmozdony zaját.

A kereskedelmi tévé híradásai mélypontban vannak, ennek oka pedig az 1980-as évek második felében jelentkező költségvetési krízis. A Mainos tévé ugyanis abban az időben az Yléhez láncolva árulta magát. Az Yle pedig éveken keresztül egyre csak emelte a csatorna-használati díjat, de a költségfejlesztési tervek ellenére nem növelte a Mainos tévé adásidejét a részvénytársaság általános pénzügyi helyzetének javítására.

A pénzügyi gondok arra kényszerítették a Mainos tévét, hogy megnyirbálja kiadásait. Ennek következménye az is, hogy hirtelen drága lett a tévéhíradó előállítás.

De a reklámpiacon még más is történt. Többek között a harmadik tévécsatorna (a Kolmos TV) és a helyi rádiók is részesedni akarnak a nagy tortából. A Mainos tévé a maga részéről kiszélesítette ugyan a hír- és aktuálműsor-kínálatát, vagyis viszonylagosan kevesebb pénzből a korábinál jóval több műsort készített, de a jelenlegi anyagi helyzetében nem képes hosszú ideig felvenni a versenyt az Ylével. S mivel nincs tartaléka a hírek fejlesztésére, ezért már nem tud megnyerni újabb nézőt sem. Ugyanakkor az Yle is nekiiramodott híradóstul, mivel az ő nyakán szintén szorul a hurok.

A televíziós híversengésről még nem kell lemondanunk, csupán későbbre halasztották. Csak akkor nyílik új lehetőség a hírműsorok versenyeztetésére, ha a Mainos tévé saját csatornát kap. Mert

akkor majd a kereskedelmi tévé híradója jó vagy rossz színvonala nem a televízió sajátos gazdasági- és hatalmi szerkezetének függvénye, hanem a Mainos TV saját ügye lesz. (1990. augusztus 17.)

A halszem optika torzítása még tovább fokozza a laboratórium köznapitól eltérő látványvilágát

Lágyan lekerekített sarkok és robusztus megbízhatóság: vonzó számítógép olasz módra

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

IN FOCUS		В ЦЕПТРЕ ВНИМАНИЯ	
Gyula Pártos: Development of telecommunication in Hungary: desires-limits-question marks		Дюла Партош: Развитие связи в Венгрии:	
Pál Tamás: Centre-periphery relations in science		3 желания, пределы, вопросительные знаки	
		Пал Тамаш: Отношения центра и периферий в области науки	16
CLOSE UP		КРУПНЫМ ПЛАНОМ	
Gábor Várnai: Unsolved trivialities		26 Габор Варнаи: Неразрешенные банальности	
Hedvig Lehmann-Marianna Szemerszki: Caught in parties		Х. Лехманн – М. Семерски: Индивидуальность кандидата — партийность выбора	28
Tibor Závecz: Merging colours		34 Тибор Завец: Смешанные цвета на выборах	
Géza Nagy Lajos: Our anxieties		45 Лайош Геца Надь: Заботы населения	
WORKSHOP		МАСТЕРСКАЯ	
Anna Zsigmond: Sweet but dangerous. The Sesame Street and the children-central American television		Анна Жигмонди: Стремления американской телесерии «Сезам стрит»	57
Éva Kincses Kovács: What does children's language denounce?		Эва Кинчеш Ковач: О чем свидетельствует детский язык	77
OUR PAST		ПРОШЛОЕ	
György Beke: Loyalty to nation, Hungarian in Brassó in 1945		Дёрдь Беке: Верно нации. Венгерская журналистика в Трансильвании в 1945	83
NEW TECHNOLOGIES		ТЕХНИКА	
Sándor Steffer: The magic word of future: ISDN		Шандор Штефлер: Магическое слово будущего: ISDN	96
Iván Szabó: New ways of collecting information		Иван Сабо: Новые пути приобретения информации	105
PANORAMA		ПАНОРАМА	
László Kövesdi: How to save? Press freedom and accountability		Ласло Кёвешди: Экономное ведение хозяйства ТВ	113
The homo-side of love		116 Свобода печати и ответственность	
		121 Печать другой стороны сексуальности	
SEMIOTIC CORNER		СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛ	
Tony Wilden: Semiotics as Praxis: Strategy and Tactics		Тони Вилден: Семиотика как практика: стратегия и тактика	133
PERISCOPE		СМЕСЬ	
About books. From periodicals		147 О книгах, из журналов	

A kiadásért felel a Magyar Közvéleménykutató Intézet főigazgatója Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel u. 10/A. 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank RT, 219—98636 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj egy évre: 180,— Ft. Megjelenik évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

Neotyp Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest
Felelős vezető: Dr. Naszályi Gábor — INDEX: 25 424

A **MŰHELY** SOROZAT LEGÚJABB KÖTETE

Faragó Klára—Vári Anna—Vecsenyi János

CSAK NE AZ ÉN KERTEMBE!

A huszadik század végén aggasztó kérdőjelek tűntek fel az ember természetátalakító munkájának mindaddig oly nagyra tartott eredményei körül. Visszafordíthatatlan következmények és kockázatok fenyegető árnyéka vetődik az ipari társadalmakra. Az emberi környezetet érintő beruházási döntések egyre gyakrabban váltanak ki konfliktusokat. A lakosság többnyire elfogadja a technika nyújtotta előnyöket és az ezekkel kapcsolatos problémák kompromisszumait – feltéve, ha ezek nem az ő életterét érintik. „Csak né az én kertembe!” – mondhatnánk, némileg megfelelve az angolszász szakirodalomban használatos „Not in my backyard!” elnevezésű, tipikus attitűdnek. Az érdeellentétek fő oka a környezeti problémák komplexitása, több cél egyidejű jelenléte. Lehetséges-e egyáltalán a hatékony közös problémamegoldás?

Ez a könyv egy konkrét környezeti konfliktus természetrajzának bemutatásából indul ki, s végül olyan elméleti következtetésekig és módszertani javaslatokig jut el, melyek segítséget adhatnak a jövőben is minden bizonytalanság felmerülő konfliktusok kezeléséhez.

49,— Ft

Kiadványaink megvásárolhatók a Magyar Közvéleménykutató Intézet könyvtárában is. (Budapest, Akadémia u. 17. 1054)

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlap-kézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

Baross téri hírlapüzlet
XII., Déli pu. hírlapüzlet
V., Petőfi S. u. 17.
V., Közlönybolt, Bajcsy Zs. út 76.
Marx téri aluljáró

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér.
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u.
sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér